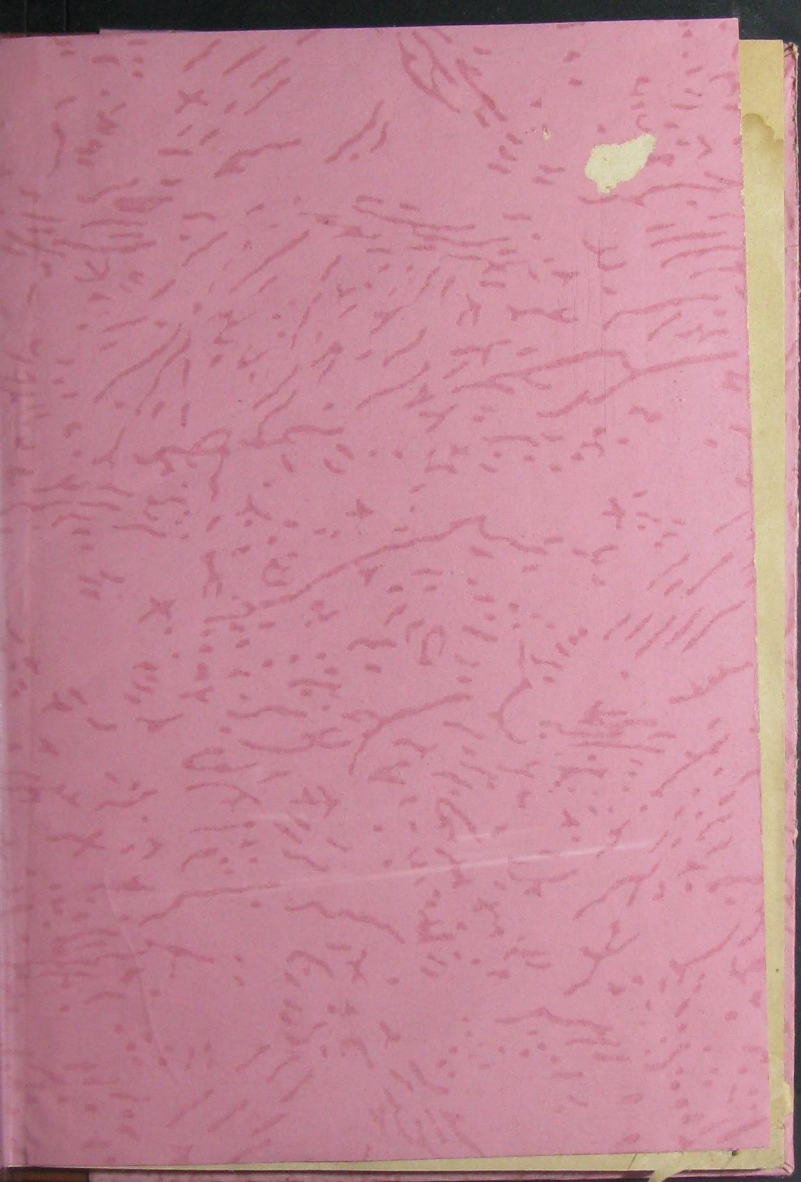

17 173880/11-12

Зервоний
шлях

1931 11-12

K5817

ЧЕРВОНИЙ ШЛЯХ

ЛІТЕРАТУРНО-ХУДОЖНІЙ, КРИТИЧНИЙ
І ГРОМАДСЬКО-ПОЛІТИЧНИЙ ЖУРНАЛ
ФЕДЕРАЦІЇ ОБ'ЄДНАНЬ РАДЯНСЬКИХ
ПИСЬМЕННИКІВ УКРАЇНИ (ФОРПУ)

№ 11-12
(101-102)

188

1931

СТОПАД-ГРУДЕНЬ

1931

Бібліографічний список
видає щотижнево в Літературно-мистецькому
Університеті "Карпати" та його видавництві
Української Книжкової Палати

Випуск № 168 м.б. 7/VI 1981
Зам. № 5286. Тираж 3,050

188

188

088EF1

З М І С Т

	стор.
Володимир Сосюра. ** Поезія	5
А. Мікуніс. В боротьбі за 8.000	6
Йоганес Бехер. Я співаю п'ятирічний плян. Поезія	20
І. Кулік. Поразка	23
А. Панів. Місто Коцюбинського. Поезія	31
М. Шермет. На Донбас. Поезія	32
К. Гордієнко. Політниця	33
В. Собко. Баляда про мідь. Поезія	42
Д. Галушко. Табір Араслан-Бека. Новеля	43
М. Трубляні. Третя база. Нарис	50
Тетяна Дубинська. Таджикистанські нариси	62
П. Панч. Моя доповідь	72
В. Яцимівський. За марксистське озброєння мовознавчих кадрів. Стаття	87
В. Державін. Пролетарське і непролетарське в белетристиці М. Андерсена-Пексе. Стаття	93
Хроніка	101
Бібліографія	110
М. Сайко—О. Ведміцький, „Вугіль“, М. Фінкель—П. Петренко, „І. Котляревський“. Ол. Петренко—Е. Поліванов, „За марксистское языковедение“, Г. Дорошкевич— Вячеслав Езерський „Т. Шевченко“. В. Державін—„Хрестоматія з історії західних літератур“ за редакцією О. Білецького та М. Плевако, О. Пулинець—О. Соколовський „Богун“	

TIME

1900

1

2

3

4

5

6

7

8

9

10

11

12

13

14

15

16

17

18

19

20

21

22

23

24

25

26

27

28

29

30

31

32

33

34

35

36

37

38

39

40

41

42

43

44

45

46

47

48

49

50

51

52

53

54

55

56

57

58

59

60

61

62

63

64

65

66

67

68

69

70

71

72

73

74

75

76

77

78

79

80

81

82

83

84

85

86

87

88

89

90

91

92

93

94

95

96

97

98

99

100

101

102

103

104

105

106

107

108

109

110

111

112

113

114

115

116

117

118

119

120

121

122

123

124

125

126

127

128

129

130

131

132

133

134

135

136

137

138

139

140

141

142

143

144

145

146

147

148

149

150

151

152

153

154

155

156

157

158

159

160

161

162

163

164

165

166

167

168

169

170

171

172

173

174

175

176

177

178

179

180

181

182

183

184

185

186

187

188

189

190

191

192

193

194

195

196

197

198

199

200

201

202

203

204

205

206

207

208

209

210

211

212

213

214

215

216

217

218

219

220

221

222

223

224

225

226

227

228

229

230

231

232

233

234

235

236

237

238

239

240

241

242

243

244

245

246

247

248

249

250

251

252

253

254

255

256

257

258

259

260

261

262

263

264

265

266

267

268

269

270

271

272

273

274

275

276

277

278

279

280

281

282

283

284

285

286

287

288

289

290

291

292

293

294

295

296

297

298

«518» і «1040»!

Летить 14 - й рік.

На нас задивились задумані зорі,

Здивовані зорі вгорі.

«518» і «1040»!

«518» і «1040»!

Це — музика наших робіт.

Це — вирок смертельний злиденному ччора,

Прийдешньому буйний привіт.

«518» і «1040»!

«518» і «1040»!

Вітають і стар вас і юн.

Будує бійців вас озор не море.

Привіт вам, гіганти комун,—

«518» і «1040»!

«518» і «1040»!

Ви — пісня, ви юности грім.

В уяві стає крізь захоплені зорі

Далекий 17 - й рік.

«518» і «1040»!

«518» і «1040»!

Ви дального жовтня сини.

Ви з нами були і тоді як на вчора

Ми йшли під огнями війни.

«518» і «1040»!

«518» і «1040»!

Грози світової огні

Все ближче, все ближче, як рокоти моря

Встають у дзвінкій даліні.

«518» і «1040»!

«518» і «1040»!

Ладнаються в крилах гудків,

До лад удуть, і здивовані зорі

Нам шлють із безмежності спів:

«518» і «1040»!

АРКАДІЙ МІКУНІС

В БОРОТЬБІ ЗА 8.000

МІЙ ПРИЇЗД НА ТРАКТОРБУД

У серпні минулого року Київському окружному комітетові комсомолу дали бойове завдання — мобілізувати кращі комсомольські сили на ліквідацію проривів у всесоюзній «паливній» і на харківському тракторобуді.

700 кращих комсомольців відрядили до Донбасу і 22 в рахунок «200» на ХТЗ. Разом із ними був і я. Серед цих були арматурники, мурівники, слюсарі, теслярі.

Настрій у хлопців був чудовий. Під звуки духової оркестри ми сіли в поїзд. По дорозі ми весело співали, розважалися. Далі розпочали ділову розмову. Слово взяв член Київського міського комсомолу тов. Голубів, що їхав разом з нами на Тракторобуд. Його слова, палаючи ентузіазмом і звагою більшовика, глибоко запали нам у душу.

— Треба буде спрямувати всю молоду енергію, увесь свій комсомольський запал на те, щоб покладене на нас завдання виконати з честю, — сказав він наприкінці.

Було приємно дивитися на молоді обличчя, повні радощів і життя. Почувалося, що ця маленька купка хлопців здатна зробити щось величезне, величне, що неспроможна зробити жодна капіталістична країна.

Там же такі у вагоні ми зорганізувалися в побутову комуни.

Приїхали на Харківський вокзал. «Барахло» склали в одне місце, одного залишили стерегти, а самі пішли оглядати столицю. Врештіння Харків справив на всіх хлопців досить погане. Впадала в очі нестача зелені й води. Немає гір, садів, а головне улюбленого нашого Дніпра. Порівнюючи Харків з Київом усі визнали, що наша столиця природою далеко бідніша від Києва.

Точно о другій годині ми сіли на лосівський поїзд і приїхали просто на Тракторобуд. Після довгих переговорів з адміністрацією нам дали куток в одному бараці.

Ввечорі ми влаштували збори своєї комуни і обрали бюро. Тут же одразу заходилися складати і правила внутрішнього розпорядку. Головну увагу звернули на виробництво. Ось перші два пункти з наших правил:

1. Члени комуни — кращі ударники на виробництві, борються з прогулами, дезертиством, тощо:

2. Доцільно використовувати свій робітний день...

НАШІ ПЕРШІ ПОКАЗНИКИ НА ЖИТЛОБУДІ

Другого дня всіх нас розкидали між об'єктами робіт. Мене послали на житлобудівську третю ділянку. Зо мною були ще три мурівники нашої комуни. Отож нас було четверо. За цим фахом один працював три роки, другий — чотири, третій — п'ять, а я — сім років. Та наш молодий вигляд викликав недовіря серед «бороданів». Вони не хотіли приймати нас до своїх бригад. Тільки другого дня нам дали окрему роботу, де ми четверо і розгорнули свої сили, та так розгорнули, що на нас уся ділянка одразу звернула увагу. Першого ж дня ми намурували 4000 цеглин і дали добру якість.

Від цих показників ми не відступили ввесь час. Пересічне наше мурування становило 900 — 1000 — 1100 цеглин за день на мурівника.

Про нашу невеличку групу почали писати плякати ось, наприклад, такого змісту: «рівняйтесь на групу Мікуніса, що за зміну на чотирьох дала 4500 штук». Це ще більше, як кажуть, піддало нас жару і ми з новим запалом взялися до роботи.

Ввечері збори. Виконавець робіт у доповіді заявив, що в нас на ділянці великий прорив — недовиконали плян.

— Ми мусимо, — каже він — докласти всіх сил, щоб цей прорив ліквідувати за одну декаду. Для цього треба широко розгорнути соцзмагання й ударництво, і закрутити так, щоб наша ділянка вийшла переможцем і завоювала перехідний прапор будівкому. Коли закінчилися збори, ми розходилися почувуючи, що нам, особливо нам, доведеться не абияк попрацювати.

Закінчивши двоповерхові ясла, ми перейшли на чотириповерхові будівлі і почали там мурувати колоні.

Цікава картина: на тих же таки колонах працювала група з 12 чоловіка. І ось до вечора ми четверо намурували дві колоні, а вони 12 чоловіка теж дві. Я це пояснив тільки тим, що поперше, ми раціоналізували свої рухи, подруге, завантажили свій робітний день цілком і, потрете, на колоні в нас стояли два чоловіка, а в них три. Третій чоловік не тільки не допомагав, а ще заваждав іншим працювати.

У нас завдання — закінчити всі колоні цієї будівлі до першого листопада. Ось уже 31 жовтня, а ще залишилося змурувати чотири колоні. Але завдання так чи так треба виконати. Душа з нас геть, а виконати треба. Штурмом закінчимо завдання, — вирішили ми одностайно, і точно, о 12 годині вночі ми здали готові колоні.

Другого дня на ділянці пронеслася радісна звістка, що перехідний прапор будівкому завоювала наша ділянка. Ввечері мітинг. Голова цехкому, чорнявенький, худорлявий чоловік мавякогось особливого авторитету серед усіх робітників. Коли він виліз на цементову бочку говорити, гамір і леміт ушухли і настала мертва тиша.

— Товариші, перехідний прапор будівкому завоювала наша ділянка — почав він. — Ми з вами з честю виконали і перевищили наше виробниче завдання. Особливо останньої декади ми показали справді більшовицькі темпи. Ці темпи нам треба зберегти до кінця нашого будівництва. Прапор, що ми його одержали, треба міцно тримати у своїх руках.

Його прості, зрозумілі робітничі слова лунали якось особливо. Виступаючи після нього, робітники, всі як один, говорили, що не випустять прапора і дійдуть щомісячного перевищення пляну, доведуть відсоток прогулів до нуля, розгорнути цілим фронтом соцзмагання і ударництво.

— Жодного робітника поза ударними бригадами! — сказав шестидесятирічний ударник тов. Бобров.

І справді, ділянка героїчно билася за свій прапор. До ХІІ роковин Жовтня ми прийшли, перевишивши плян на 50%.

Цегляне мурування вже закінчувалося. Розгорнутися уже не було де. Ми вимагали, щоб нас перевели на важливішу ділянку промбудівництва. Вимогу нашу задовольнили, і перекинули нас на 9 ділянку — до ковальського цеху.

КОВАЛЬСЬКИЙ ЦЕХ І ПЕРШІ ТРУДНОЩІ

Зима саме лютувала. Морози доходили до 25°. Шалений вітер несамовито ширяв на території будівництва. Він підхоплював сніг, що не встиг ще злягтися, і ручко кружляв його вгору. Дрібні сніжинки так дошкульно били в обличчя, що здавалось, ніби тебе коле гарячим залізом. Дух забивало. Щоб відсапнутися, доводилося повертатися спиною до вітру.

У таку погоду, зрозуміло, мурувати не можна, і нас перекинули білити та замурувати зливниці в тунелях. Тунелі ці простяглися на кілька кілометрів, отож роботи нам вистачало. Морози в тунелях були майже такі, як і на дворі, тільки без вітру. Не вважаючи на все це, наші хлопці з честю витримали труднощі лютої зими і попрацювали увесь січень і лютий, не прогулявши й години.

Наша робота стала за добру науку іншим робітникам, що систематично робили прогулі, звертаючи все на холод та брак «фахівця».

Треба відзначити, що наші житлові умови далеко не відповідали нормальним вимогам. Приходиш у барак, а тут температура нижча від нуля. Умитися ніде, бо вода

в умивальнику завжди замерзла. Не було більшої муки, як лягати спати. Доки роздягнешся, залякнуту руки й ноги. Нарешті, роздягнешся і лягаєш у холодну, мов лід, постіль. Починається «землетрус» зубів, трясеться все тіло, мов у лихоманці, доки нагрієшся, хоч кожний і натягав на себе все, що тільки в нього було з одягу.

Уранці така сама історія з одяганням. Такі побутові умови, звичайно, шкідливо позначалися на нашому виробництві.

Не дідавшись пічки, що її нам кожного дня обіцяли поставити, ми після роботи заходилися й поставили самі цю пічку. Це одразу підбадьорило всю нашу комууну. Температура тепер у нас уже доходила 8° вище від нуля.

Цікаво було спостерігати хлопців, що не знали про наші «здобутки». Тільки хто ступить на поріг, обличчя йому одразу засяє, і мимоволі прохоплюється вигук: «хай живе пічка!»

Приблизно 5 березня ми почали мурувати на складі готових виробів поверх бетонних перемишок.

Зима не вщухала, а мурування треба було обов'язково розпочати й закінчити протягом однієї декади. За п'ятьма до кінця березня вже треба було почати ставляти дерев'яні зв'язні. Поверх нашого мурування мали ще бетонувати подушку і на ній поставити зв'язні.

Мурування треба зробити, а коли так, — значить «точка». Усі, як один — стали до роботи. Розгорнулися на весь фронт. Лінія була велика, а нас тільки 8 чоловік (до своєї групи ми взяли ще чотирьох ціпівців). Згадали свої славетні штурми на п'ятій ділянці. На летючих зборах ухвалили не сходити з рихтовання, доки свої щоденні завдання не перевищимо на 50%.

Матеріал нам хоч і нагрівали, але доки доносили до нас, він замерзав. На холоді клякли руки і ми самі залякли так, що інколи працювали, не бачивши, що робимо. Скажені вітри, як і раніше, несамотовито кололи нам обличчя. Та не зважаючи на це, ми героїчно працювали далі і вирішили не сходити доти, поки не виконаємо 150% нашого завдання.

Мурівники, що працювали поруч нас, мурували 300 цеглин на чоловіка за день, а ми щодня мурували 600 — 700 цеглин на стіні завтовшки в одну цеглину, дарма, що новоприбулі до нас чотири чоловіки були малокваліфіковані. Наслідок нашої роботи був такий: мурування, що його гадали закінчити за 10 днів, закінчили за 7 днів. Ми дістали подяку від начальника будівництва і всього технічного персоналу. Наші імена були на шпальтах «Темпа» і «Удара», як імена ударників.

Труднощі лютої зими ми перемогли по більшовицькому. Сама природа зробила нам іспит і ми довели, що труднощів не боїмося.

Нарешті весна заграла першими своїми проміннями. Сліпуче весняне сонечко приємно заграло, світило й гріло насі замерзлі тіла. Нам дали нове завдання — 25 березня розпочати і закінчити дві стіни житлових будівель. Другого дня розпочали ми цю роботу, і вона в нас тепер ладналася куди веселіше, ніж раніше. Весняне сонечко так тепло пестило нас своїми ніжними золотими проміннями.

ПРОМІННИЙ КУЗНЯ

У березні ми знову почали мурувати безпосередньо саму кузню. На ділянці вже працювало щось із 100 мурівників. Наша невеличка група, складаючись тепер уже з 12 чоловік, не могла охопити великий об'єкт роботи. Проте, ми й тут розподілили свої сили так, що кожен міг розгорнутися на весь фронт. З перших же днів справжнього мурування ми широко розгорнули в себе в групі індивідуальне змагання. Я викликав на змагання свою пару Зайцева і того ж дня Зайцев на стіні на півтори цеглини намурував 1000 цеглин, а я на стовпі намурував 800.

Наш бойовий вартвий — заводська листівка «Удар», справді вдаряючи по всіх тих, хто гальмує будівництво, підхопила наш перший бойовий почин (тоді таких показників у нас ще не було на будівництві). На всьому будівництві пролунало:

«Сьогодні два молоді ентузіаста мурівники в індивідуальному змаганні дали новий рекорд з цегляного мурування. Мурівник Зайцев намурував 1000 штук, а Мікуніс на стовпі — 800. Мурівники будівництва, рівняйтесь на них! Хай їхні досягнення будуть досягнення всієї нас!»

Другого дня ми помінялися місцями. Зайцев став на моє місце, а я на його. До вечора я намурував 1200 штук. Виходжу другого дня на роботу і бачу висить плякат, що від нього, правду кажучи, аж якийсь приємний холод пройшов по всьому тілу. Це записували на червону дошку «кращого ударника — мурівника Міхуніса, що дав все-союзний рекорд». (Тоді ще це вважали за всесоюзний рекорд). Я пішов на роботу, відчувачи якусь особливу вагу. Я розумів, що моє досягнення далеко ще не те, якого можна дійти, а старих мурівників і цей мій рекорд дивував і обурював.

— Як це так? — дивувався один старий з групи Сафонов. — Я працюю 35 років мурівником і більше як 800 штук ніколи не міг намурувати та ще на стіні на півтори цеглини. Де вони, ці ваші герої, я з ними позмагаюся! Я покажу їм як треба працювати!..

— Ось він, показує на мене виконавець робіт тов. Каваленко.

Старий іронічно посміхнувся. Взявшись за бороду, він подивився на мене такими очима, які ясно говорили, що старий вважає себе наперед за переможця. Я, звичайно цього й сподівався. Усі старі мурівники звикли бо дивитися на молодих, як на мізерію. Але моя мета пооплягувала в тому, щоб перетворити наше індивідуальне змагання на масове, могутнє соціалістичне змагання. І я охоче пристав на виклик.

До обіду я випередив старого на 400 штук. Мене підбадьорювала одна думка — справді розгорнувши соцзмагання, ми спроможемося своєчасно закінчити кузню.

Ми склали договір на соцзмагання і викликали всіх мурівників ділянки. Справа пішла дуже добре. Всі групи заворушилися. Щодня показники на дошці наочно доводили, що групи силкуються одна одну випередити. Сьогодні одна група виконала план на 243%, а завтра цю групу випереджає інша, виконавши виробничі завдання на 275%. Післязавтра — на 300%. Робота закипіла як слід, по-більшовицькому.

Треба відзначити один цікавий факт. До нас на ділянку перевели мурівника, що про нього плякати й преса минулого року гули на весь союз. Прізвище цього мурівника — тов. Фомін. Прочитавши на плякаті, що тов. Зайцев намурував 1000 штук і закликає рівнятися на нього, Фомін викликав Зайцева на змагання. Зайцев на цей раз дуже здрејфив і на виклик не пристав. Це мене обурило до краю. Вранці я мав температуру 38,3 і почував себе так, що хотів йти до поліклініки, але відмова Зайцева мені дуже дошкулила. Адже наша група на цьому будівництві весь час вела перед, і ось тепер доведеться ганебно поступитися тільки через те, що Зайцев боїться втратити ім'я героя, якщо перемаже Фомін. Тут виходило не соцзмагання, а простісіньке рекордство. І я, замість Зайцева пристав на виклик Фоміна.

Ми боролися, як казав тов. Коваленко, мов леви. У мене перед очима плавали якісь каламутні кола, барвисті плями, цегла розпливалася. Підвищена температура далася в знаки, і до обіду Фомін випередив мене аж на цілий ряд, тобто на 50 штук.

Змагалися ми на двох стовпах — три метри завдовжки і півтори цеглини завширшки кожний. Працювали чисто, з личкуванням.

Після обіду я почував себе багато краще. Коли я повертався від обіду, товариші казали мені:

— У тебе знову на обличчі посмішка, і в очах якась особлива певність.

І справді, коли температура спала, мені покращало і я відчув певність. Прозвонив звоник — кінець обіду. Ми хапаємося за лопати і перемішуємо матеріал. Наполягасмо з усієї сили.

— Е-е-ех!..

Я остаточно переконався, що до мене повернулися мої колишні сили. Робота закипіла в мене дуже добре. До вечора я надолужив утрачене і випередив Фоміна на ряд. За 6 год. 30 хвилин я намурував на стовпі 790 штук, а Фомін — 740.

Якість мурування комісія в мене визнала за багато кращу від звичайної. На таких стовпах мурують не більше, ніж 400 — 500 цеглин. Ото ж тільки змаганнями ми дійшли таких наслідків.

Далі ми почали змагатися цілою групою. Ми показали, яких показників можна дійти змаганням. Кінець - кінцем мені пошастило закріпити за групою пересічну норму мурування — 1000 штук на чоловіка. Це було те, чого я так настійно домагався — перетворити всі індивідуальні змагання на могутнє масове змагання.

Можна напевне сказати, що за проводом ншого партійного комітету і районного комітету комсомолу я поставив спра у змагання на відповідну височину. Райком комсомолу справді всією душою зболював за нас. О 7 годині ранку завжди хтось з рай-

кому уже був на будівництві і давав поради, що робити, як працювати, як закріпити справу тощо. Провід комсомолу виявився не тільки в порадах та вказівках, а й у безпосередній участі в роботі. Коли тільки ми оголошували якийсь штурм і нам бракувало допоміжної робітної сили, райкомівді кидалися заступати цю силу.

Група Сафонова, змагаючись з нами, щодня почала нас наздоганяти. Ми виконаємо плян на 336%, а вони на 205—300%. Наслідок цієї свідомої боротьби за виконання пляну був такий: закінчити мурувати кухню в основному треба було в останніх числах травня, а фактично ми закінчили 30 квітня. Це дало змогу майже на місяць раніше заходитися коло інших будівельних і монтажних робіт.

Але це ще не все. Треба було витягнути з прориву інші житлові будівлі. Не вважаючи на те, що наша група весь квітень працювала без вихідних днів і майже щодня залишалась на надурочну роботу, ніхто з нас не ремствував. На ділянці відзначилися вже дві групи — наша і група Сафонова. Ми постійно, по-більшовицькому силкувалися до другої загальної-будівничої партійної конференції показати нові зразки здобутків активної, переможної боротьби за зустрічні плани.

Залишилися лічені дні до 1 липня, коли мали пустити світлий велетень, а роботи ще сила силенна. Ще одна напруга і ми переможемо, А перемогти треба, бо інакше ми осявимося перед усією країною.

На другу партійну конференцію мені пощастило прийти з новим досягненням — у дуже незручному місці, на фасаді стіни я намурував за 7 годин 30 хвилин — 1450 штук. З якою радістю я рапортував про це партійній конференції!

Конференція пильно підсумувала і перевірила стан роботи на будівництві. Вона накреслила бойові заходи, поєднанні з наступним 1 липня 1931 року, з закінченням будівництва заводу. Не вважаючи на те, що до пуску заводу залишалось 75 днів, а будівельні роботи виконали менш, ніж на половину, були всі можливості завод збудувати на строк. Але для цього потрібні були нове напруження всіх сил робітничого колективу, нове піднесення трудового виробничого запалу. До других роковин соцзмагання і ударництва ми хотіли прийти з перемогою виконання плянів будівництва на всіх ділянках.

Організувати нові ударні бригади, цілком ліквідувати прогули і плинність — ось чого вимагала друга партійна конференція від своїх партійних лав і двотисячної армії ленинського комсомолу на Тракторобуді.

Підсумки другої партійної конференції ми обговорили в себе в групі і дні, щозалишилися до закінчення будівництва, оголосили за дні штурмів. Свідомість того, що ми будемо такий велетень, який має щороку викидати 50 тисяч сталевих коней на радянські лани, спонукала нас до нових і нових перемог. Ми поставили собі за мету не зупинятися перед жодними труднощами, а йти якнайшвидше до нових і нових зразків соціалістичної праці.

За деякий час, змагаючись з своєю старою парою — Зайцевим, мені пощастило намурувати 1800 штук за зміну, маючи норму 400 штук. Все це говорить про те, що наші рекорди уже закріпилися.

Душа радіє, коли дивишся, як стіни ростуть, неначе на дріжджах. Ти натискуєш, а мурівники, що працюють поруч тебе, силкуються не відставати, і ефект від цього величезний. Не встигнеш очима піймати блискавичну швидкість кожного мурівникового руху. Тільки вигук лунають:

- Мишко, причалой!
- Єсть!
- Натягни тугіше шнур!
- Єсть!

Все це робиться миттю. Коли підчаливач гукне «Єсть, катай хлопці», всі сразу хапаються за цеглу. Тільки й бачиш, як молоді здорові тіла спритно й швидко рухаються навколо стіни, з місця на місце.

Залізна труддисципліна, правильний розподіл сил, точна організація самого процесу роботи — ось що найголовніше, чого нам пощастило дійти в своїй групі і чого, на жаль, не було в інших групах.

Група Сафонова, що з нею ми весь час змагалися, уже взялася до роботи як слід. Довелось її нам залишити і негайно взяти на буксир інші відсталі групи, де показники були найгірші. Через підупалу труддисципліну спочатку ніяк не щастило організувати і тут роботу так, як у групі Сафонова. Прогули в цих групах не зменшу-

валися. Траплялися навіть випадки, особливо тоді, коли одержували зарплату, що люди виходили на роботу п'яні.

У чому ж тут секрет? Чому ніяк не можна налагодити справу в цих групах? Не допомагають ніякі розмови ні індивідуальні, ні групові, не допомагають ніякі заходи громадського впливу. Треба вживати рішучіших заходів. І штаб для боротьби з прогулами, що до нього входив і я, рішуче заходився коло цих груп.

Після шашашу скликаємо загальні збори цих груп і ставимо на порядок денний три питання:

- 1) Про прогули;
- 2) Про організацію правильного подавання матеріалу;
- 3) Про дисципліну.

Говорячи про прогули, ми порушили питання і про те, щоб зняти з роботи трьох залісних прогульників. Ми мали право зробити це без усяких зборів, але тут ми про це заговорили, щоб це стало за добру науку іншим. Довго нам цю справу не довелося обмірковувати. Збори одностайно ухвалили прогнати прогульників зовсім з будівництва.

Після цих зборів сталася помітна зміна в роботі і дисципліні цих груп. Прогули помітно зменшилися. Всі до одного підписали договір про соцзмагання з нашою групою. Справа зсунулася з непорушного місця. Відсталих на будівництві кузні тепер не було. Всі групи мурівників перевищували план не менш, ніж на 50%. За вмілим проводом заводського парткомітету і комітету комсомолу, ми до 1 травня виконали план з цегляного мурування на 300%.

Я мушу сказати, що працюючи на будівництвах уже 8-й рік, я ніде не бачив такого вміння керувати, організовувати, запалювати ентузіазм, як на ХТЗ. Партійний комітет, райком комсомолу і комітет будівництва — всі ці організації керували чітко, по-більшовицькому. Мені спочатку здавалося, що я на справжньому фронті. Де недовиконують план — одразу ж організовують мітинг, б'ють на сполох на все будівництво. На мітинг умільці виступ когось з членів партійного комітету або заводської будівельної комісії убиває всякий підупалий настрій. Після такої промови вся маса заходжується, закахавши рукава, ліквідувати прорив. Будівництво — це ділянка бойового фронту. Коли у бійців на фронті підупадає настрій, добрий командир зуміє з'ясувати бійцям стан на ділянці, піддасть їм, як кажуть, жару і перший кидається на ворога. Тоді відсталих не буде, усі побіжать за своїм командиром. У всіх тоді буде одне тільки бажання — перемогти, померти, або перемогти.

І коли командирів пощастить запалити таким ентузіазмом своїх бійців, — тільки тоді його можна вважати за доброго командира.

Такі командири були і в нас на трудовому фронті. Вони вміли запалювати ентузіазм маси, вміли скерувати весь адміністративно-технічний персонал і всіх робітників працювати по більшовицькому.

ПЕРШЕ ТРАВНЯ

Настали другі роковини соцзмагання й ударництва і міжнародне пролетарське свято — 1 травня. На всіх ділянках будівництва скликають збори, підсумовують роботи, визначають далішні заходи на 49 днів, що залишились до закінчення будівництва, преміюють кращих ударників.

У нас скликали спільні збори механічно-збирального і ковальського цехів. Відкрив ці збори голова заводського будівельного комітету тов. Рогальов. Своім зовнішнім виглядом він зовсім не скидався на інших наших керівників: середній на зріст, атлетична постаць, стрункий, з широкими грудьми, на обличчі йому завжди виравав рум'янець: маленькі вуса під трохи загостреним носом надавали його обличчю особливості симпатичності.

Коли він починав говорити, його слухали дуже уважно. Поволі і ясно вимовляв він кожне слово, дедалі запалюючись і запалюючи масу, що його слухала.

— Перед вами, будівниками механічно-збирального і кузні, звернувся він до зборів, — стоїть почесне завдання — закінчити ХТЗ на строк. Закінчити будівельні роботи, не залишаючи ніяких замуровань. Всесь Союз Рад тепер дивиться на наше будівництво, яке незабаром має відрепортувати країні про те, що Тракторобуду тепер

немає, а с Харківський тракторний завод з річною продукцією — 50 тисяч тракторів. На сьогодні стан будівельних робіт потребує нового трудового піднесення і напруження серед усього будівельного колективу. Центральний комітет партії відзначив, що треба зосередити особливу увагу на найважливіших ділянках будівництва — ливарному цеху, кузні і електроцентралі, — бо від них залежить пуск заводу. Штурмом закінчимо ці три основні цехи — серце заводу.

Виступавши після нього, робітники говорили про те, що ладні битися за пуск заводу не на життя, а на смерть. Збори одноголосно ухвалили працювати весь травень без вихідних днів, а коли треба буде, то й увесь червень. Дні, що залишилися, оголосили за дні штурмів.

Після ухвали резолюції почали преміювати ударників. Кому костюм дали, кому черевики, кому годинника, кому пальто, кому інше. Я одержав, як премію бібліотеку на 100 карбованців, а крім того мене, як ударника, районний комітет комсомолу виділив до Москви на звіт ХТЗ перед ЦК ЛКСМ, що мав відбутися 10 травня.

8 травня секретар райкому комсомолу тов. Воско, бетоняр ударник, що з своєю бригадою дав за зміну 240 замісів, тов. Дзюбанов, і я поїхали до Москви. Цілу дорогу ми знайомилися з доповідними записками начальника будівництва — тов. Свистуна.

9-го вранці ми приїхали до столиці СРСР. Місце дали нам у другому Будинку Рад. Весь день ми оглядали місто. Москва справила на нас незабутнє враження.

10-го вранці ми прийшли на засідання ЦК ВЛКСМ. Перший звітував Кузнецьобуд і Магнітобуд. Косарева я досі не знав. Вперше я побачив його тут на засіданні. Просто одягнений худорлявий, чуб йому був скудощений і весь час спадав на лоб, обличчя енергійне, бойове. Він по заслугам процунав Магнітобудівську організацію комсомолу за те, що там немає масової роботи і перебільшили штати в комітеті.

Нашому секретареві дали на звіт тільки 10 хвилин, але потім довелося дати ще дві хвилини. Тов. Воско коротко намалював становище на ХПЗ. За ним виступив Дзюбанов, а за Дзюбановим я. Загалом Косареву не було за що на нас нападати, бо з 300 комсомольців ми зросли до 2000 чоловіка з лишком, масою зразкові темпи роботи, комсомол у нас веде перед. Взяти хоча б заміси бетону. Комсомол перший дав 250 замісів, що становило тоді союзний рекорд, і весь час веде в цій справі перед. Він борювся за 250 замісів, потім за 300, дав 301 заміс — почав боротися за 350, дав 350 — бився за 400, дав 432, потім 500, 631, 837, 961.

Це свідчить про те, що комсомол харківського тракторного заводу героїчно борюся на будівництві. Те ж саме і з цегляного мурування. Адже комсомольська група перша дала 1000 цеглин на чоловіка, потім 1200, 1300, 1450, 1800, цеглин за зміну. І тепер комсомол ХТЗ веде перед у цегляному муруванні. Так само і з монтажем.

Процупали нас трохи тільки за готування кадрів для заводу. Мало, мовляв, готує наш навчальний комбінат і погана якість цього готування. Так, за це треба було процупати. Цю важливу роботу ми майже обминули своєю увагою. Але загалом робота комсомолу на ХТЗ являла собою зразок героїчної боротьби за будівництво, за виконання виробничого плану.

11 травня ми виїхали з Москви, а 12 вранці вже були на Харківському вокзалі. Другого дня, трохи відпочинувши, я вийшов на роботу. Зайцева тоді відрядили до Дніпропетровська, як делегата на з'їзд мурівників, а звідти його обрали на всесоюзний з'їзд. Брати на себе бригаду я ніяк не міг, бо після роботи мені треба було бігти на лекції (я навчався в вечірньому робітфаці), а бригадирові доводиться залишатися після роботи, заповняти рапорти, замірювати роботу, тощо. За бригадира ми обрали гарного хлопця з нашої ж таки групи — Завадського. Розгорнутися нам уже не було де, бо група стояла на дрібних замуруваннях.

Згодом я якось почув, що посеред термічного цеху муруватимуть шавильню на 60 тисяч цеглин, але ще немає рисунків. Я пішов до виконавця робіт і питаю:

— Чому немає рисунків?

— Обіцяли, — каже, надіслати сьогодні, але ось уже 4 години, а їх немає. Мабуть, завтра будуть.

Другого дня вже 12 година, а рисунків немає. Я біжу до плянovo - проєктного відділу, але нікого там не застаю — усі пішли обідати. Чекаю. Сходяться один за одним. Приходить той, кого мені треба. Я до нього прожогом:

— Чому ви не надсилаєте рисунків. Адже ця шавильня може загальмувати бетону-

вання підлоги. Бетонярі за два дні починають штурмувати термічну, а доки ми не набудимо фундамент, неможна буде другу половину бетонувати. Це злочинна недбалість з вашого боку.

Він швидко запоркався у своїх рисунках та проектах і знайшов.

— Коли треба було здати?— Подивіться. Адже рисунок треба було здати ще 10 травня, а сьогодні вже 16.

— Там,— каже,— треба було зробити деякі зміни, тому рисунок ще в мене.— Мене це просто обурило.

— Чому ви, товаришу, гальмуєте справу і так спокійно до цього ставитесь? Аджеж зміни до половини будівлі ніяких не буде. Тільки приблизно після двох метрів від підлоги будуть якісь зміни. Дайте,— кажу — ми доки що почнемо, щоб не затримувати іншу роботу, а завтра ви надішлете додатковий рисунок на зміни.— Взяв у нього рисунок і попередив.

— Як що завтра ви не принесете, ми збудуємо за старим рисунком, а перероблюватимемо ламатимемо потім коштом проектної контори.

Я взяв його «на бога», і це вилинуло. Другого ж дня ми одержали додаткові рисунки.

Фундамент ми набудили за два дні. Периметр будинку був на 50 метрів, стіна на півтори цеглини, а глибина фундаменту становила 1,75 метрів. (Вважаючи на ґрунт, нам довелося копати так глибоко).

За два дні ми встигли намурувати два ряди основних стін.

Нічна зміна бетонярів мов вихор пронеслася у другій половині термічної і за одну ніч встигла забетонувати підлогу навколо щавильні. Цієї ночі вони дали 621 заміс.

Ввечері у заводській листівці «Удар» я прочитав нову звістку. Газета сповіщала, що сьогодні три чоловіка з групи Балицького і три чоловіка з групи Лося, змагаючись, дали новий світовий рекорд з цегляного мурування: перші намурували по 2763 на кожного, а другі — по 2641 за 8 годин.

Мене це дуже вразило. Більш, ніж 1200, не мурували ні ті, ні ті, а тут раптом маєш 2700. Я зацікавився і другого дня почав розпитувати, за якою методою вони працювали.

— За методою функціонального — сказав Балицький.— Функціональна метода полягає ось у чому: кожного мурівника обслуговують, як що не рахувати підносців, 2 — 3 чорнороби. Один подає цеглу просто в руки, або ставляє їх руба на стінці, другий лопатою чи ковшем подає розчин теж на стінку, а третій заливає. Мурівник стоїть і кладе. Всі рухи, що він їх робив раніше,— нагинався за цеглою, за кожною калемною розчину тощо — тепер за нього робить чорнороб. Оце в основному і є функціональна метода.

Другого дня я почав готуватися, щоб намурувати 3000 цеглин. Викидавши на змагання двох кращих хлопців з нашої групи — Завадського і Пугача — я заявив, що завтра змагався на 3000 і на кращу якість.

Вранці, о 2 годині головний інженер «Промбуду» тов. Золотніков уже на місці роботи сам розпоряджався замість десятника. Нам не вистачало підносців, і він узяв для цього 10 чоловіка з копання фундаменту. Виконавець робіт на ділянці тов. Коваленко стежить за тим, щоб готували добрий розчин. Представники будівельного комітету Рогальов і Ронін підбадьорюють усіх. Представник районного комітету комсомолу Литвиненко веде з собою хронометристів і фотографа. Всі ці люди душею віддані будівництву і клопочуться кожною дрібницею. Литвиненко і Ронін цілий день не відходили від місця нашої роботи. Вони стежили, щоб нам невпинно подавали матеріал. Уже в обіді будівництво облетіла звістка, що я намурував до обід 1820, Завадський — 1200, а Пугач — 1100. А до вечора ми мали такі наслідки:

Мікуніс 2360

Завадський . . 1320

Пугач 1150

Якість роботи у всіх визнали за досить добру. Працювали ми на ціле шво!), з обох боків на стіні завтовшки на півтори цеглини.

Завадський і Пугач мали по одному куту, а в мене була пройма з чвертями. Ми дали новий світовий рекорд. Та справа не в одніх рекордах, а в іншому. Коли взяти

для прикладу двох молодих мурівників, що зі мною працювали, то виявляється, що фактично вони працювали один рік і їм ніколи й не снилося намурувати стільки цегли, — а ось тут намурували. І не тільки вони, а й багато старших робітників переконалися, що це цілком можлива річ, і це переконання поволі почало передаватися всім іншим мурівникам.

Преса щодня відзначала нові й нові здобутки. 2000, 2500, 2800, 3200... Ще трохи — і мені доведеться знову наздоганяти.

Газета «Постройка» весь час провадила переклик усіх важливих велетнів з-поміж 518 на своїх шпальтах. Щодня вона повідомляла де й які досягнення. Читаючи на шпальтах цієї газети про нові досягнення в цегляному муруванні й бетонуванні, робітники інших велетнів відгукувались на це і брали досвід кращих для своїх будівництв. Так досвід Харківського тракторобуду поширювався по всьому Радянському Союзу. Кожного дня ми читали, що на Крамашбуді, кульковаальниці, на Магнетобуді ось-ось нас наздоженуть. Але Харківський Тракторобуд, проте, йде попереду і є провідна ланка для всіх інших будівництв союзу.

Інколи подумаєш і дивуєшся, на що тільки здатна робітничка кляса. Які невичерпні запаси творчості вона має. Америка буде хмарочоси за кілька місяців. Але ж це країна, що має високу техніку в усіх галузях, має досить кваліфікованої робітної сили, механізму й інше. Проте, хоч вона й буде за кілька місяців, але готується до будівництва роками. А коли взяти всі умови, за яких будували харківський тракторний завод, та час протягом якого його будували, то виявиться, що фактично його збудували трохи більше, ніж за рік з того часу, коли на Лосівській території не було нічого, а була тільки пуста, копірська сніговою хуртовиною та лютими морозами, що вороже зустріли завзятих ентузіастів, прибулих будувати велетень.

І ось тут на морозі в 25 — 30° комсомольські бригади зачалися:

— Ми не здамо наших темпів. Ми змусимо люту зиму служити будівництву. Наш зустрічний зимі — працювати і ми його виконаємо.

Не вважаючи на розпорядження начальника будівництва 2 району Індобуду тов. Черенова, через великі морози припинити накривання даху на механічно-збиральному цеху, комсомольці не злізли з даху і зустрічний виконали. Така бо була воля робітничого колективу Тракторобуду в боротьбі за темпи, в боротьбі за генеральну лінію партії.

Більшовики Тракторобуду і його провідний актив досить ясно зрозуміли завдання, що його поставили перед ними партія і уряд. Вони зрозуміли, що вчасне закінчення заводу є краща боротьба за здійснення генеральної лінії партії на практиці, що, пустивши своєчасно велетень, ми забезпечимо швидшу перемогу соціалізму в нашій країні. Ясне розуміння цього завдання і була та сила, що згуртувала всю організацію навколо генеральної лінії партії і мобілізувала широкі маси будівельників перемагати всі труднощі та вузькі місця в нашій роботі.

Перемагаючи всі перешкоди, пролетарі ХТЗ ішли до нових і нових перемог. Бетонярі, місягінці, марусинці й багато інших не здавали «перекопських позицій».

Багато, дуже багато славетних сторінок записали вони в історію боротьби за Харківський тракторобуд.

Після нашого штурму на щавильні нам довелося на один день знову перейти мурувати «шанці», доки теслярі приготують риштування. Того ж таки дня приїхала московська делегація з трьох мурівників і кількох бетонярів ознайомитися з досвідом і методою нашого цегляного мурування і бетонування.

Прибулі не йняли віри, що ми маємо такі успіхи в цегляному муруванні. В обіді я з ними розмовляв і розповів, як я намурував 3500. Показав їм те місце, де ми працювали, і вони визнали якість роботи на всі сто відсотків. Проте, вони не могли ніяк уявити, як це може одна людина стільки намурувати. Старий, що приїхав разом з делегатами, казав мені:

— Що не кажіть, товаришу Мікуніс, але я не їму віри.

— Для більшовиків, — довожу йому, — нема нічого неможливого. Ентузіазм, помножений на техніку, дає світові рекорди. Та ось теслярі вже приготували риштування і завтра я знову починаю мурувати на щавильні. Ви самі це побачите. Протягом завтрашнього дня я сподіваюся дати не менше, ніж 4.000 — заспокоїв я старого, що обіцяв зранку бути на місці роботи.

Після роботи я сповістив будівельний комітет та районний комітет комсомолу, що завтра організовую другий штурм на шавильні і знову потягну за собою на змагання Завадського й Пугача.

Зранку всі були на місці. До 8 години нам довелося готувати все, щоб увесь день можна було працювати без перебоїв. О 8 годині розпочали муровання. Делегати метушаться на риштованні, хочуть побачити на власні очі, як, правильно організувавши працю і цілком завантаживши робітний день, можна дійти велетенських успіхів.

Насунувши за старою звичкою козирок картуза на потилицю я взявся до роботи. Цього дня робота в мене одразу пішла організовано, спокійно, як слід. Я одразу ж відчув, що сьогодні намурую багато більше, ніж останнім разом.

Щось годині о 10 приходить кіно - режисер з апаратом, щоб занотувати на кінолінійні моменти роботи для картини «Штурмові ночі». Відірватися від роботи, згаяти кілька хвилин, це багато важить у такому ділі. Відірватися на 5 хвилин це означає втратити продуктивність не менш, ніж на 20 хвилин, бо я з досвіду вже знаю, коли пробуєш відпочити 10 хвилин, фактично виходить перерва на 30 хвилин. Я тільки трохи уповільнив роботу і операторові пощастило схопити момент і сфотографувати. Коли я знову розгорнувся як слід, він усе бігав з апаратом. Не знаю, чи пощастило йому занотувати ще якісь моменти.

Далі на риштовання зійшов герой штурмів — червоний партизан України, нагороджений двома орденами Червоного прапора, тов. Гаркавенко. Йому років з 50, обличчя енергійне, бадьоре; стрункий, високий, широкоплечий і взагалі людина він кремезна. Став він осторонь і дивиться. Чорнороб, що подавав мені до рук цеглу, якось незграбно повертався і гальмував роботу. Мені доводилося самому часто нагинатися за цеглою. Бачучи це, тов. Гаркавенко не міг стояти спокійно.

— Ану, дай — не втерпів він, — я покажу, як треба повертатися.

Робітник поступився своїм місцем Гаркавенкові. Нагинався Гаркавенко, не вважаючи на свій вік, надто швидко, мов спритний спортсмен. Протягом 12 хвилин він передав мені 250 цеглин, що я їх за цей же таки час устиг змурувати.

Кіно — оператор виявив тоді усю свою спритність оператора і занотував усі моменти нашої роботи.

О 12 годині обід. Показники на дошці співізають:

Мікуніс	3585
Завадський	2200
Пугач	2100

В обіді мене і героя Жовтневої революції тов. Гаркавенка саме коли ми з ним розмовляли, ще раз фотографували, Гаркавенко сказав мені:

— Товаришу Мікуніс, ми, і вся країна горді тобою. Ми, старики себе показали, ми себе виявили, завойовуючи Жовтень, а ви, молоде покоління, тримайтеся за будівництво, тримайтеся по - більшовицькому, бо ми вже старі, і нам сили бракує працювати так, як ви.

Міцно стиснувши один одному руки, ми розійшлися.

Після обіду ми працювали ще краще, ніж до обіду, і до 5 годин мали такі наслідки:

Я	4.773
Завадський	2.700
Пугач	2.225

Це був новий рекорд, новий здобуток соціалістичного змагання. Московські делегати переконалися, що, правильно організувавши працю, працюючи за функціональною методою, звільнивши мурівника від непотрібних рухів, можна дійти величезних успіхів. Вони обіцяли і в себе в Москві теж закрутити так, як на Тракторобуді.

Останнім штурмом ми майже зовсім закінчили кузню, залишилися тільки дрібні замуровування.

Настала моя тарифна відпустка, а на цей час припала і перерва в робітфаці. Взявши вивізничну відпустку, я поїхав відпочивати до себе в Київ. Але відпочивати мені так не довелося.

Знову бачу рідний чудовий Київ з його історичним минулим, з широкими вулицями, розкішною зеленню і улюбленим Дніпром. Ідучи з вокзалу додому, я пильно приди-

влявся до всього, що мені траплялося по дорозі. Я дивився на чудову архітектуру ніби вперше бачив Київ, я не пізнавав міста, хоч воно й не змінилося, за внятком хіба кількох нових будинків, що їх устигли збудувати за той час, коли мене не було.

Ввечері, за старою звичкою, я пішов до клубу будівельників. Роздивляюся — все нові люди, для мене незнайомі, за внятком кількох старих фізкультурників і двох членів правління. Поблукавши в клубі я пішов до Пролетарського саду. Там саме виступали циркові артисти. Але й звідси, не діждавшись кінця вистави, я швидко пішов додому. Чомусь невесело було.

Другого дня знову закортіло до клубу. Пішов. По дорозі зустрів старого комсомольського робітника - будівельника. На розмові з ним дізнався, що діється на київських будівництвах і дійшов до висновку, що тут потрібна рішуча зміна, бо тут на всіх будівництвах ще працюють старими, дідівськими способами. Товариш розповів мені, що київські мурівники навіть і слухати не хочуть про досягнення з цегляного мурування на ХТЗ, не ймуть цього віри.

Другого дня ми об'їхали будівлі «Пайбуду». Як все мертве, матері його біс! Після того, як мені довелося бути живим свідком і активним учасником героїчної боротьби 15-ти тисячного колективу будівників ХТЗ. Київські будівництва здалися мені якоюсь істотою без легенів, або ж, принаймні, з дуже поганими легенями. Не почувалося темпів, люди порпаються, якимсь лінкувато повертаючись. Ідеш повз будівництво, неначе повз цвинтар.

Мабуть, у мене таке враження склалося тому, що я дуже звик до шуму всіх цих екскаваторів, зводів, тракторів, мотовозів, паротягів тощо.

Сходимо на рихтовання. Київські мурівники, з ким я колись працював, зустріли мене неприхильно.

— Помасти, — лементує Кірсан Бобров, — руки дьогтем, та закачай вище рукава!

І не дивно. З цими мурівниками я працював ще 1925 — 26 року. Вони знають мене, як свого учня, а тут, виявляється, що учень випередив учителя. Цей же такий Кірсан Бобров і Степан Бобров — два кращі майстри. Не дарма їх знає весь Київ. І коли б вони заходилися працювати не дзьобками з ковшами¹⁾, та коли б вони не заливали мурування рідким розчином, а вживали функціональний спосіб мурування вони, саме вони, могли б дійти нечуваних наслідків. Але люди звикли до старого дідівського способу і їх ніяк від цього не відучиш.

З будівлі Цукрового інституту ми поїхали на будівництво Дезстанції. Скрізь одне й те ж. Я зрозумів, що самими бесідами нічого не вдієш, бо люди не ймуть віри. Довелося поступитися днем своєї відпустки.

Я взяв стіну на дві цеглини завтовшки, на 14 метрів завдовжки і на ціле шво. Приготував усе як слід. Виконавець робіт тов. Рувінський сам узявся організувати десятників. Тих, хто не вірив, він поставив осторонь. Цілий день і на крок не відходив він з будівництва. Ця була людина наша, що щиро піклується про будівлю. Було це 21 липня 1931 року. Тоді «почалися балачки не про сотні, а про тисячі» — як пише «Будівельник Києва».

Дізнавшись з газет, про те, що я довів цегляне мурування до світових рекордів техніки, десятники і окремі мурівники іронічно до цього поставилися. Почалися різні розмови. Технік Белянік вважає, що «мурування нікуди не годиться і робити спроби не слід». А на думку старшого техніка Болхова це чистісенська нісенітниця, про ці «тисячі» і говорити не варто.

Мурівники, працюючи по-старому, не хочуть вірити, що функціональна система, пліс більшовицькі темпи мурування, може дати світовий рекорд, довівши мурування до кількох тисяч за день. Знову почалися балачки.

— Не може цього бути. Побачимо, говорили мурівники.

— Цього не може бути, не намурують — твердили невіри. А якість?.. Тільки тов. Рувінський і молодший технік Онищенко вірили в силу більшовицьких темпів, що я їх міг дати і дав.

Швидко минув обід. Попрацювавши чотири години, я намурував 3136 цеглин. Начальник робіт тов. Рувінський так висловився про функціональну систему мурування цегли і ті темпи, що я їх розвинув до обіду:

¹⁾ Удосконалений інструмент насипати розчин на стіні.

— Вважаю, що треба перевести роботу всіх мурівників на цей спосіб мурування. Він забезпечує більшовицькі темпи виконання наших плянів. Треба також поміркувати над механічним подаванням матеріалів, бо темпи подавання матеріалу руками не задовольняють погребу людини, що мурує не сотні, а тисячі.

Ще раз кажу, що тов. Рувінський справді радянський інженер. Він звернув увагу на більшовицькі темпи мурування цегли, чого бракувало в Києві. Він твердо переконаний, що тільки правильно організувавши працю, соціалістичними методами, можна дійти великих успіхів.

22 липня мурівники Дем'янцев з групи Журавльова і Мілюга з групи Ніженцева вирішили спробувати застосувати швидкі темпи мурування за моєю системою. Працюю завжди спокійно, не хапаючись. Рухи всього тіла я точно розрахував. Спокій у роботі дає мені велику перевагу над першим — ліпшим мурівником. Київ ще не чув і не знає таких темпів. За 8 годин я намурував там 6200 цеглин.

Після роботи ми скликали всіх мурівників. Тепер уже з ними можна було говорити після того, як вони на власні очі побачили. Всі мурівники до одного схвалили мою методику і обіцяли від завтра працювати тільки по — моєму.

Не встиг я опам'ятатися, як уже вся маса будівельників Києва дізналися про мої рекорди мурування. Це якось розбуркало масу. Другого дня я вже чую, що там намурували 2500, а там 3200. Треба було тільки почати справу, а далі — й пішло...

В основі неправильні були слова, що їх почув у міській спілці будівельників, що в нас бракує потрібних умов. Ці умови треба вміти утворити. Міською спілкою будівельників досі стояв осторонь цієї справи. Парторганізація, комсомольська організація, господарники, місцеві цехові комітети — ті зразу зацікавилися і знайшли відповідну обстановку. А міськом навіть не прийшов на змагання. Він тільки третього дня випадково дізнався про наші успіхи.

Вчорі в клубі мене зустрічали всі наші старі комсомольці, дізнавшись про те, що я приїхав. Серед них був Каплунов, наш старий комсомолец, тепер заступник за начальника робіт Военведа — і Валька Алфімов — секретар партколективу цього ж будівництва й інші. Хлопці все свої, колись в одному осередкові були.

Поговорили трохи. Вони напосідали що б я попрацював день на военведівських будівлях, але мені не хотілося туди йти, бо я стомився за 11 місяців. Проте відмовити на прохання товаришів не зміг. Адже в них саме провадили штурмовий місяць, щоб іквідувати прорив у цегляному муруванні.

О сьомій годині я вже був на риштуванні разом з Каплуновим і Алфімовим. Хлопці просто падали, так хотілося їм довести на ділі своїм мурівникам, як можна дійти великих темпів.

Стіна була на 10 метрів завдовжки, на дві цеглини завтовшки і мала дев'ять димарів. Одну сторону стіни треба було замурувати на ціле шво, а другу на шво. Тут я раз у раз відчував, що сьогодні перевищу своє попереднє мурування, бо на Дезстації ми почали мурувати о 7 годині. Обідню перерву я хотів зробити після 4 годин праці, але як на ту пеню хтось подзвонив об 11 годині і всі піднощі пішли обідати.

Алфімов і Каплунов кинулися мобілізувати на цей час комсомольців, та й самі напали на носилки і тягнуть цеглу. Коли бачиш, як навколо тебе люди метушаться, працюють, зацікавшись більшовицькими темпами, якось і в тебе швидше робота посувається.

Попрацювавши 6 годин і 30 хвилин я закінчив стіну, намурувавши за цей час 700 цеглин. Каплунов, Алфімов і комісар тов. Цветков радісно тиснули мені руки, стали з новою перемогою на трудовому фронті. Мурівники і тут на прикладі перевернулися, що це не газетна вигадка, як вони говорили, а правильна організація праці, безперерйна робота і більшовицькі темпи. Все це разом узяті і творить чудо. Факт той, що другого дня, організувавши в себе справу як слід, один комсомолец — мурівник намурував за 5 годин 3.000 цеглин. З цього приводу видали спеціальну листівку — відозву до всіх мурівників будівлі.

28 липня я виїхав назад на Тракторобуд, а 30 вже став до роботи. Тепер щодня мурував 2000 — 2500, бо помічників у нас не було, доводилося знову все робити самому. Працював я не довго, бо товариші заявили:

— Тобі, товаришу Мікуніс, працювати самому вже досить. Треба свій досвід передати широким масам:

Мене забрали працювати у відділ раціоналізації другого району Індустробуду, як інструктора з мурування. Тут я почав з старими закручувати і дійшов того, що вони щодня намурували по 2000 цеглин. Самі собі дивувалися. Коли я запитав одного старого керівника групи мурівника тов. Лебедева чи до вподоби йому нові форми соціалістичної праці, він просто заявив, що тепер, муруючи по 2000 штук, він менше гне свій горб, ніж раніше, коли мурував тільки 600 — 700 цеглин.

— За цеглою і розчином — каже він — не доводиться нагинатися, все стоїть на козелках. Ще коли б було кому з козелків подавати просто на стіну, тоді було б зовсім добре.

Група Завадського цілком перейшла на цю методу, і в групі почали мурувати щодня по 2500 цеглин.

Нові способи мурування цегли, нові форми соціалістичної праці на ХТЗ уже почали набирати широких розмірів.

Завод в основному закінчили 1 липня, за винятком дрібних замурувань. Свою обіцянку колектив будівельників за проводом партійного комітету виконав з честю. Тепер усю увагу треба було віддати житловому будівництву, щоб забезпечити прибулих робітників житлом. Більшовицькі темпи будівництва тепер перенесли на житлові будівлі, на будівництво нового Харкова.

Маса, що здебільшого нещодавно залишила свої колгоспи, зрозуміла роллю тракторного заводу і повірила в перетворення нашої країни з аграрно-індустріальною на індустріально-аграрну. Живучи на ХТЗ, ця маса дихала тільки будівництвом. Радіо повідомляло щодня про виконання пляну в кожній групі. Виходячи з бараку скрізь бачим гасла й плякати, що розповідають про героїчну боротьбу окремих груп за виконання своїх виробничих завдань. Заходиш до клубу і хочеться зразу дізнатися які сьогодні досягнення з бетонозмісів, цегляного мурування тощо. Якось уже всі звикли щодня чути про нові й нові досягнення.

Про 600 штук щоденного мурування на кожного ми вже давно забули. 2000 — 2500 цеглин стало в нас за норму. Але я поставив собі за мету — до пуску заводу дати новий рекорд з цегляного мурування — 8000 цеглин.

Мурівники про це й слухати не хотіли.

— Подивіться на нього, — глузували, — приборімо йому ще чотири руки, може тоді й намурує.

Так само іронічно поставилася і адміністрація.

— Це вигадка — говорили представники адміністрації.

Тільки секретар комсомольського осередку тов. Яшук гаряче підтримав мене. Як і завжди, комсомол уміло підхопив мій намір і мобілізував масу.

Адміністрація будівлі фабрики - кухні приготувала мені місце і 29 вересня я заходився мурувати. Лінія була на 28 метрів, стіна на дві цеглини завширшки.

Спокійно, як завжди, підганяючи й підбадьрюючи своїх помічників, я заходився працювати. За 4 години і 30 хвилин я намурував 7900 штук. Втоми я не почував. Адміністрація, обіцявши в процесі роботи підготувати мені ще одну ділянку на кілька тисяч цеглин, не виконала своєї обіцянки. Тому цього дня я не пропрацював вісім годин і на тому закінчив роботу.

Тепер, коли дивився на збудований велетенський цегляний будинок, згадуєш пустку, що ще рік тому була на цьому місці, де лютавали морози й вітри, що так вороже зустріли наших перших будівників, які прийшли будувати цей завод. Згадується осінь з її калюжами навколо цехів і бараків. Згадується, як люди, взуті в личаки, брехали по калюжах, поспішаючи на роботу. Попіснали, щоб не спізнитися і не вважали на те, що під ногами. Темпи самого будівництва змушували людей не тільки швидко працювати, а ходити швидше, дарма, що до личаків налипала грязь і вони разом з нею важили не менш, ніж по 10 фунтів кожний.

Це були сумлінні трудівники, душею віддані будівництву. Тепер приємно дивитися навколо кожного цеху доріжки, дерев'яний поміст вздовж усіх бараків. Ліхтарі освітлюють кістяки цехів. Електроцентраль, неначе маяк, підноситься над усіма цехами. Чути, як громом лунає стукання молотів у кузні. Готуючи деталі для тракторів, повною ходою працює інструментальний цех.

Гудок на обід. З цехів вивалюється тисячна маса людей. Молоді й старі, жінки й чоловіки, росіяне, німці, чехи, англіїці, українці... Уже бачиш не «білих» будів-

ників, запорошених з ніг до голови вапном, вапняковою або цементовою кулявою, а людей у синіх і чорних халатах. Тепер черга за цими «чорними» людьми працювати такими темпами, як працював будівельний колектив, будуючи цей завод.

Початок уже є. Зобов'язання, що його взяли на себе робітники — 25 серпня зняти перший пробний трактор з конвеєра — виконали. Ці трактори чудової якості.

З 1 жовтня почав працювати увесь завод і випускатиме щороку 50 тисяч сталевих коней на колгоспівські лани, прискорюючи цим цілковиту перемогу соціалізму в нашій країні.

ЙОГАННЕС БЕХЕР
JOHANNES BECHER

Я співаю п'ятирічний плян

У пірамід свої є поети,
Псальмісти співали до бога,
Війни лунають в поемах, і в найзадрипанішого короля є співець.
Усміхається старий Гомер:

гімназисти скандують
ще й досі слухняним хором
героїчні діла Ахілесові.

Співали кохання усіма мовами всесвіту.
Але край настав тим часам,
Проминуло царів та попів панування
Нове покоління постало з сталевих війни громовиць:

БІЛЬШОВИКИ

Виріс велетень понад стіни кремлівські:

ЛЕНІН

І керує всесвітовим повстанням.
Буржуа терзає газету й сичить: божевільний!
Робітник вимовляє ім'я Ленін неначе каже: нарешті!
Світ наново зафарбивсь. Червоним укрита шоста частина землі
Горять горизонтом на сході металеві слова:

С. Р. С. Р.

Ленін —
Більшовицька партія —
Червона армія —
Комінтерн —
Слова, що нових чекають поетів,
Слова, як гори, що на них ще треба зійти,
Ширші від усіх пустель і степів,
Величніші, ніж усі Гімалаї,
Величніші від усіх готичьких соборів,
Від сонця прекрасніші, що зійшло над Ріо - Хакейро,
Від океанів найглибших глибокiші.
І коли вмер Ленін,
Міліони йшли за труною,
Міліони робочих, селян його ховали,
У плоті і крові своїй його поховали

Шодня встає Ленін і з ними їде на роботу:
Подивись — на мні одежа, сіра одежа моя, це Ленінів одяг!
Слухай, що я кажу, це слово велике — це Леніна слово
Рукою його горить написане на горизонті:

п'янь п'ятирічний.

«П'ятирічний план» гукає московська станція, хвиля 1481,5 на п'ять частин світу

«П'ятирічний план» в усіх буржуазних газетах передовиці.

«П'ятирічний план» гугнявить папа з албону і проповідує похід хрестовий.

«П'ятирічний план» на повістках секцій компартій по всьому світі.

«П'ятирічний план за чотири», сказав Калінін в заключному слові на XVI з'їзді ВКП(б).

Сер Детердінг радиться з мільонерами і генералами:

п'ятирічний план

Серафімович створив «Залізний Поті» — героїчну поему війни громадянської,

Маяковський поставив на ноги сто п'ятдесят мільонів революцію славити,
Рими і звільнені ритми співають про Леніна.

Уперто ввінчуючись

У проблеми періоду непи,

Пролетарські поети

Воювали за революцію

Зброєю мови...

Могутні діла оспівали поети усіх часів і епох,

Наймогутніше нам оспівати залилось:

Я оспівую план п'ятирічний!

Я присвячую вірша робочим, селянам всієї землі

Я торкаю їх твором своїм і гукаю: будьте готові

Боронити вітчизну свою: Радянський Союз.

— Насуває війна під маскою мирного осміху

— За, чи проти Союзу Рад — питання, що людство розриває надвоє як динаміт,

Як клей нерозривний єднає людей до людей.

Присвячую пісню усім, кого ради революції розстріляли й повішали:

Кров'ю своєю мостять вони путь, що нею йдемо ми.

Подумай: тепер, у цій самій хвилині сотні товаришів калічать білогвардійські кати

Подумай: у цю саму мить до стінки ведуть одного з нас

До стінки ще вохкої з крові недавно розстріляних.

Присвячую пісню усім інженерам і хемікам Радянського Союзу.

Усім колгоспівцям, електротехнікам, агрономам і трактористам,

Ударним бригадам, червоним директорам.

Обраховуючи,

Міряючи землі,

Із циркулем і з олівцем у руках

Коло мірних приладів,

Коло моторопробних станцій,—

Працюєте ви коло справи, що є справа Леніна.

Червоній армії спів мій

Весело мають ритми мої коло дул, пропелерів, коло списів—

Ваших червоноармійських пісень співає мій вірш — іде з вами у вулицях-
міста,
Стоїть на посту із вами й поважну провадить балачку в касарнях —
Присвячую пісню свою товаришам з комуністичних партій усіх країв:
Хай допоможе вона розвіяти стому ущент у вашому серці,
Хай додасть вам ще духу,
Ще певности у перемозі
Ще гордості з того
Що ви зветесь: Товариші,
Члени Третього Інтернаціоналу,
Світової компартії,
Комінтерну.
Присвячую пісню свою товаришам з ВКП(б)
Товаришеві Сталіну.
Мій вірш вилітає до прапору понад Кремлем —
Делегати XVI партз'їзду встають і співають Інтернаціонал:
Єдність керування,
Однопартійність Партії.
Міцно стоїть
Пролетарська диктатура.
Я співаю план п'ятирічний,
Я співаю пісню роботи, що звільнить людей.
— П'ять років
Сколихнуть
Землю!

Переклав М. Йогансен

ПОРАЗКА*)

— А - ну - ну, що там ще дотепного вигадали анархісти?

Я питався так, знічев'я, бо насправді це не дуже мене цікавило. Емігрантська преса вже втратила для мене свою новітність і я навіть перестав стежити за нею. Вибрики проти СРСР і мене особисто ставали в тій пресі день - у - день одноманітніші. Надто вже у цьому листковій анархістів — «Рассвет». Я знав, що його видають кілька білих офіцерів, які з Костянтинополя забралися аж до Чикаго і там, узявши курс на «масовість», оголосили себе «анархістами». Весь їхній «анархізм» полягав у тому, що вони систематично лаяли нас, а цим же довкола себе маси не зосередивши. Скільки їхня лайка мало відрізнялася від лайки усіх білогвардійців, — то й перерахувати її було нецікаво. Очевидно, й самим анархістам кінець - кінцем набридло вигадувати нові анекдоти про більшовиків, і вони або повторювалися — отже їхнє «мистецтво» переставало вражати, або лаялися так нудно, що всякому було ясно: вони виконували свою «роботу» без усякого надхнення, з самого «обов'язку». Тим паче, що ми ж на їхню лайку не реагували, отже позбавляли їх приємності полеміки. Та і як тут було полемізувати? От минулого разу «Рассвет» у дописі «собкора» (Булгаков вульгарно жартував — «собака короста») докладно розповів про те, як я, шпацируючи вулицями Монтезааро, спинявся коло витрин і розглядав виставлений по них крам. Цей мій «злочин» собкор «бичував» у таких не приблизно, а точно — подаю цитату) виразах:

«Стыдно вам, господа комиссары, останавливаться около витрин и облюбовывать дорогие товары в то время, как в нашем большевистском раю народ умирает с голода».

Проти таких аргументів «крити було нічим».

Та цього разу вигляд у Булгакова був надто поважний, коли він мовчки подав мені газету з підкресленою синім олівцем нотаткою. Назва не обіцяла нічого оригінального, — «Ще одна жертва більшовиків», — проте я прочитав її уважно: В нотатці розповідалося, що недалеко від нас, у містечку Тіммінзі засуджено на страту в'язня місцевої тюрми, вірмена Кеворка Аракеліяна. Не зовсім ясно було, чому то була «більшовицька офіра», — адже повісити Аракеліяна мала влада цієї країни, що вважати її за більшовицьку — такого безглуздя не могли б припустити й костянтинопольські «анархісти»; газета дуже туманно натякала, що «більшовицька агітація» призвела Аракеліяна до злочину, за який йому тепер загрожувала страта. Будь-що-будь, нотатка заслуговувала на увагу. Більше, вона вимагала від нас негайної акції: мовилося за нашого, радянського громадянина.

— І подумати, що ми довідуємося про це з цікавської газети! — зауважив Булгаков.

— Так, це безперечно не нормально. Але треба щось негайно починати... Викличте Гарбера і підшукайте мені Аракеліянову справу.

— Єсть! Гарбер буде хвилин за п'ятнадцять. А справа — ось вона. Я переглянув її уважно. Останній лист від нього був коло місяця тому. Я й то дивувався, чому Аракеліян мовчить. А тут, як бачите, анархісти придалися. «И терпентин на что - нибудь полезен», мовляв Козьма Прутков.

*) Епізод п'ятий з книги «Записки консула».

Мені ніколи було слухати афоризм Козьми Пруткова. Забравши в «Днів Турбних» теку, я поклався до свого кабінету, щоб спробувати в справі знайти хоч якийсь натяк на причини Аракеліяногов злочину. Ось перед мене всі матеріали — автобіографія, анкета, копія заяви про бажання вступити до радянського громадянства, листування з НКЗС, нарешті відповідь (днями йно одержана!), що Кеворк Аракеліяна, 47 років родом з Ерівані, зареєстровано як громадянина СРСР і надано йому право повороту до Радянської Вірменії. Ще довідка з провінційальної в'язниці у Тімімзі, листи самого Аракеліяна з тюремними печатками. Але все це аж ніяк не пояснює справи, бо навіть заплутує її, бож останній лист, датований із місяць тому, сповіщає, що Аракеліянові залишається до звільнення якихся два тижні й що його вже почали випускати до міста на роботу під доглядом дозорця. Хіба що уважніше все це прочитати... Ні, мабуть, таки до приходу Гарбера ми нічого не знатимемо.

* * *

Історія Кеворка Аракеліяна була зовсім звичайна в цій країні, і подібних справ у нас чимало. Років з двадцять п'ять тому, після чергової вірменської різанини емігрував Кеворк, тоді ще молодий хлопець, сюди за океан. На політиці він тоді не розумівся та й тут уникав її. Знав тільки з листів із дому, що як почалася війна, то знову різали вірменів, і його родина вся змушена була тікати на північ; а як постала революція й скинула царя, то повернулася родина до Ерівані. Дуже тоді поневірялася родина, і Кеворк допомагав їй, посилав потроху грошей, хоч сам заробляв небагато й часто залишався без роботи. Згодом надходили листи, що грошей більше посилати не треба, — життя покращало, і влада своя, вірменська, та й не тільки вірменська, а ще й робітничо-селянська, і бідний чоловік тепер за такою владою не пропаде. Тоді Кеворк дуже зрадів, гроші перестав посилати, а відкладав їх у банку на книжку, щоб зібрати на дорогу — вирішив повернутися додому. Англійської мови Аракеліян так і не вивчив гаразд, багато років перебувавши у цій країні, тож і банк він підшукав собі вірменський — не те, щоб такий банк, а так, посередницька контора була Кефчіянця, торгувала шифкартами, міняла гроші, і проценти платила незгірші за великі банки. За Кефчіянцем, як за кам'яною горою, нічого не пропаде, бо сат він теж колись був робітником, відробив своє, заробив гроші і улаштував контору — не для себе, а для вірмен, хто по-англійському гаразд не вміє, щоб не обдурили, бува, чужі люди. Так казав Кефчіянц, і чого б Кеворк мав не вірити землякові? Тільки що в одному не було поміж них згоди: Кефчіянц був «дашнак», і збиралися в нього вечорами однодумці, закликав він і Аракеліяна, а той огинався.

— Зайшов би, пляшечку б випили, поговорили б про старокрасів справи, — це так Кефчіянц, а Кеворк йому:

— Пити я не буду, бо воно гроші коштує, а політика — не мого розуму діло, хай уже которі освіченіші.

І таки не ходив, хоч і кортіло часом довідатися, як там у старому краї й що то за дашнаки. Скоро довідався, знову ж таки з листа, що прислали йому родичі аж із Ростова, і тоді трапилося, що Кеворк Аракеліян уперше потрапив на політичні збори, та ще й комуністичні.

А саме трапилося воно так. Написали Аракеліянові родичі, що вже вони не в Ерівані, знову довелося їм тікати аж до Ростова, бо завелися на Вірменії такі дашнаки (а, може, й не тепер тільки завелися, — давно, кажуть, їх було там), і пішли вони проти робітничо-селянської влади, закидали чуже військо, англійців і французів, і знов пішла різанина, нема життя бідному чоловікові, треба тікати світ за очі, не знають навіть де й спинитися, оце покищо в Ростові, але й тут, видно, життя не буде, бо й сюди добираються банди.

Дуже тоді досадно стало Кеворкові, цілий день і цілу ніч думав над цим листом, а другого дня вранці ухвалив піти до Кефчіянця і забрати свої гроші, бо не можна, значить, бідному чоловікові звирятися на дашнаків. Та на дверях Кефчіянцовой контори висів замок і напис був на вікні англійською та вірменською мовою, що пропали Кеворкові гроші й інших усіх, хто переховував у Кефчіянця, бо збанкрутував «Гом-банк», у якому перебував і Кефчіянців депозит.

— Ну, а як же зо мною буде? — не зрозумів Аракеліян, і дехто розсміявся з цього найного запитання, — людей було коло контори багато, — а дехто обурився ще гірше, й усі почали гукати:

— Подайте нам сюди отих банкірів, ми їх роздеремо на шматки!

Проте, ніхто їм не подавав отих банкірів, а скоро по руках почали ходити метелики різними мовами, були й вірменською, і закликали ті метелики робітників, які повтрачали свої заощадження через крах «Гом - банку», — на збори місцевої організації кому ністичної партії. Партія тоді була ще легальна, багато народу пішло на ті збори, пішов і Кеворк Аракеліян, хоч і не знав гаразд, що воно за збори, але не подумав цього разу, що не його розуму діло політика, бо яка ж то політика, як у бідного чоловіка зароблені гроші грабують?

На зборах було багато промовців, виступав і вірмен, він казав не тільки про гроші, але й про старий край, і про робітничо селянську владу, і про дашнаків, що зрадили бідного чоловіка й закликали на Вірменію чужоземні банди. Тоді знову загукали вірмени:

— Подайте нам отих грабників дашнаків, хай прийде сюди Кефчіянц, ми його на шмаття роздеремо!

І раптом Кефчіянц прийшов, та не один, а з кінними жандармами — «маунтед - поліс», — а ті почали хопати усіх, хто був на зборах. Захопили й Кеворка Аракеліяна. Бо припало це на час, коли уряд цього домінійону вирішив за одним ударом позбутися всіх «червоних», і по всій країні того самого дня ліквідували компартію і всі емігрантські робітничі організації. Метода була проста. Оточували кінною поліцією всі помешкання, де містилися організації або відбувалися збори, хопали всіх присутніх і заганяли до найближчої поліційної станції. Там відділяли своїх громадян і до суду замикали, — а своїми багато клопоту, й парламент може втрутитися, отже з своїми треба обережніше. А емігрантів просто допитали, тобто побили гумовими нагаями, і посадили до вантажних вагонів і повезли.

Допитали й Кеворка Аракеліяна. А саме:

— Ти, брудний вірмене, нахвалявся дерти на шматки громадян нашої країни? — гарчав на Кеворка сержант (він дуже стомився, Кеворк був уже мало не п'ятсотий, милиціями сержантовими стікав брудний піт, струмочок його потрапив навіть на шию й накаляв нового комірця).

— Так, — відповів Аракеліян, — подайте мені того Кефчіянца й я його справді роздеру, бо він пограбував мої гроші.

Тоді сержант ударив його гумою по обличчі, виштовхнув за двері й гукнув:

— Принс - Едварде айленд!

І Кеворка Аракеліяна, разом з рештою, повезли до найближчого порту, а звідти морем на острів Принца Едварда. Там їх знову посадили до вантажних вагонів, повезли, але, не доїжджаючи станції, спинили поїзд, загнали його в закут, оточили дротяною загородою й сказали в'язням, що тут їх буде інтерновано.

Була зима й стояли люті морози, удень можна було погрітися коло ватри, але очувати по тих же вагонах, і топити в них не дозволяли. Дозорці мали теплу хату. Удень інтернованих гнали до залізниці, на роботу, та виходило їх усе менше, бо їсти давали двічі каву і раз кандьор, а передавати з волі нічого не дозволяли, навіть коли було кому й що передавати. Розрахунок був точний і цілковито справдився. Частина заступилася й вмерла, решту випустили за два роки туберкульозними й ревматиками - інвалідами, — «червоних», отже, ліквідували гуртом. Але Кеворк мав залізне здоров'я, він почав кашляти, — проте, не здавав і міг би ще наробити клопоту, тільки не випустили його. Так міркувало начальство, крім того в них зберігався протокол допиту, і там було сказано, що Кеворк Аракеліян нахвалявся рвати на шматки громадян цього домінійону, що він цього навіть не заперечував на допиті. Отже його не випустили, коли по двох роках влада опинилася в руках ліберальної партії, а перевели, разом з іншими найнебезпечнішими злочинцями, до в'язниці в місті Тіммінзі.

Там він просидів ще два роки, а коли прибуло до цієї країни наше представництво, йому сказали, що скоро закінчиться строк його ув'язнення й тоді його зможуть вислати, епортувати за домінійону, аби уряд СРСР погодився дати йому візу. Тоді то Кеворк Аракеліян почав листуватися з нами, виконав усі потрібні формальності й чекав на одержання візи. Я вже згадував — подібних «тюремних кореспондентів» у нас було чимало, й ці вони в своїх листах малювали приблизно таку ж картину, як і Аракеліян.

І от, коли Аракеліянові залишається якихся два тижні, щоб вийти на волю й мати змогу повернутися до Радянської Вірменії, коли його вже почали пускати до міста на роботу, він раптом робить новий злочин, за який його засуджують на страту. Нічого не розумію!..

* * *

Решту розказав наш адвокат, М - р Гарбер. Він прийшов, як завжди, веселий і життєрадісний.

— Цікава справа, а? Мені містер Булгаков телефонував і я зібрав усі довідки. Тільки не радив би вам втручатися, це безнадійно. Вбивство дозорці... Це забезпечений мотузок.

І м - р Гарбер мальовничим рухом показав, як має затягнутися мотуз над шиєю Аракеліяна.

— Убивство дозорці? Та це ж неймовірно!...

— Проте факт. Спочатку крадіжка скарбового майна, потім убивство дозорці, що викрив цю крадіжку.

— Але, м - р Гарбер, можете ви собі уявити, щоб нормальна людина здатна була на таке за два тижні до звільнення з в'язниці? І що він там, нарешті, міг украсти, коли був під доглядом?

— Знаєте, я міг би відповісти мовою нашої преси про нормальність більшовиків, але, поперше, ви цього не визнали б за дотепне, подруге, Аракеліян не більшовик, я ж це добре знаю. Щодо крадіжки, то тут справа справді неясна, але убивство, на жаль, факт, а вам же не треба поясняти, що це злочин гірший за крадіжку.

— Та мотиви ж, мотиви убивства, м - р Гарбер! Може, його призвели до безумства може з нього знущалися?.. Ваші відомості неповні. Та чи маємо ми час зібрати повніших? Коли його мають повісити?

— За вісім тижнів. Це справді жорстоко — так швидко після присуду, на давши зло чинцеві покаятися як слід...

— А коли б він покався, то це могло б урятувати йому життя?

— Ні, наше гуманне законодавство дбає виключно за душу злочинця, коли засуджує його на страту через кілька місяців після того, як оголошено вирок. Знаєте, це дуже урочисто виглядає, коли суддя, за старовинним британським ритуалом одягнений жовту «смертну» смакару голосом сумним і проречистим проголошує: «Щоб тебе ім'ярек, йно мине стільки й стільки місяців, взяти з цього місця, де ти перебуваєш, і привести на місце страти й скарати на горло аж доки ти скончаєш, і хай бог узгляндить твою многотрішну душу»... Багато неправних грішників, мавши до страти досить часу покаятися, звертали свої очі до небес і конали на шибениці вже вірними синами церкви... А до вашого компатріота така несправедливість! Що таке якихся вісім тижнів? Хіба за такий час багато надумаш?

Я ледве стримався, щоб не зробити зауваження Гарберові за такий цинізм, та стримався, бо знав, що стріляного адвоката це не поїме — він явно хвалився тим цинізмом, однаково, здається, виявляючи його і до нас і до ладу своєї батьківщини. Я тільки повторив запитання.

— Ви не відповіли мені, — м - р Гарбер, чи досить у нас часу щось вдіяти, щоб урятувати Аракеліяна. Душа мене найменше цікавить.

— Кажу ж вам, час надто короткий. І це коштуватиме грошей.

— Ми їх знайдемо, — м - р Гарбер, адже мовиться за життя нашого громадянина. А покищо — зберіть якнайдокладніші інформації про обставини злочину.

* * *

Два тижні! — ви уявляєте собі? — два тижні, чверть усього часу, що залишилося до життя Аракеліянові, збирає свої інформації наш адвокат. Зате картина для нас була цілковито ясна.

Щоправда, заслуга в цьому була не тільки Гарберова. Справді блискучу ідею подав Булгаков.

— Адже Аракеліян був не один, коли усе це трапилося. Серед в'язнів, що з ним працювали, міг бути хтось із інтернованих разом з ним емігрантів, може — й вірмен. Коли б пошукати...

— Прекрасно, Булгаков, це безперечно дало б нам чимало. Ваша думка, м-р Гарбер?

Адвокат не любив, коли втручалися до його справ.

— Можна, звичайно, пошукати, — кисло погодився він. — Тільки ж на роботу до міста пускали виключно тих, що мали вже скоро звільнитися. Спробуйте тепер знайти когось із них...

— Вже знайшов. — (У таких випадках «Дні Турбіних» набирав неймовірно скромного вигляду). — Азіс Мінгір'ян сьогодні має прийти. Сподіваюсь, ви не заперечуватимете — я обіцяв оплатити всі його видатки.

— Ну, звичайно ж, Булгаков!.. А ви досі мовчали!

— Я ж не був певен, що мені пощастить знайти когось підходящого, отже волів по-моєму мовчки готуватися. Списки в'язнів, звільнених з Тімїнської в'язниці, не становили таємниці, ну, кілька оголошень по емігрантських вірменських газетах... От і все.

Не спинятимусь на дрібницях — деяких зусиль коштувало нам домовитися з Мінгір'яном, бо він походив з Турецької Вірменії, зовсім не знав російської й ледве говорив англійською мовою, а нам же потрібні були всі деталі. Так от, коли скласти те, про що знався Гарбер і що розказав Мінгір'ян:

«Тюремна сторожа тільки доводила в'язнів до того перехрестя, де брукувалося шосе, і здавала їх там під догляд міської поліції. Кому спаде на думку тікати за ґітани до звільнення? Проте поліцаїв міняли щодня, такий закон — щоб не могли зблизитися з в'язнями. Не змінявся тільки сержант, що керував поліційним загonom. Та одного дня й він змінився, і тоді Араке́ліян раптом кинув роботу й сказав Мінгір'янові:

— Диви - но, коли це не мара, то за сержанта сьогодні Кефчія́нц.

— Мовчи, хоч це й справді Кефчія́нц, — відповів пошепки Мінгір'ян: — мовчи, досить уже ми зазнали через нього лиха.

Та Кеворк Араке́ліян не схотів мовчати. Він підійшов просто до сержанта: — Кефчія́нц, — сказав він, — ти вже за поліца, злодюго! А де мої гроші?

Кефчія́нц удав, нібито не розуміє.

— Що ти там верзеш? — сердито загукав він по - англійському. — Ану, швидше йди за роботу! Я не розумію твоєї тарабарщини, говорив по - англійському.

— Почекай, ти ще мене зрозумієш і попам'ятаєш! Дай но мені тільки звільнитися, іди ми з тобою гаразд порозуміємося.

Тоді Кефчія́нц перестав удавати й зареґотавши, сказав уже по - вірменському:

— Ну, я вже подбаю, щоб ти в мене не скоро вийшов. Мабуть тобі дуже сподобалося в таборі?..

На цьому розмова скінчилася. А другого дня, коли вже кінчали роботу й прийшла чергова варт, щоб приймати в'язнів і відвести їх до в'язниці, не дощиталися струменту, з яким працював Араке́ліян. Бракувало молотка й зубила.

— Мабуть, в'язень украв ці струменти, — сказав тоді Кефчія́нц начальникові тюремної варті. — Я навіть певен, що він заховав їх десь отут близько, щоб цими днями, коли він має вийти на волю, продати скарбове майно. Не забудьте доповісти про це губернаторові в'язниці.

— Ай - яй, — звернувся Кефчія́нц уже до Араке́ліяна: — Кеворку, ти був так близько до звільнення, а тепер губернатор напевне вліпить тобі ще років зо два, бо з тебе, видно, непоправний злочинець.

Але Кефчія́нц не зважив на те, що в Араке́ліяна залишився лом. І цим залізним ломом, на очах варті, Кеворк Араке́ліян провалив Кефчія́нцові голову.

* * *

— М - р Гарбер, наші шанси підвищилися!

— Навряд, щоб набагато.

— Але ж тепер ясно, що Араке́ліян діяв у стані афекту, під впливом знущань Кефчія́нця.

— Ну, і що ж з того? Факт залишається фактом: емігрант, в'язень забив британського громадянина, сержанта поліції, що виконував тоді свої службові обов'язки. Навіть коли б ми довели, що Кефчія́нц навмисне заховав Араке́ліянів струмент, цього ще досить, щоб урятувати засудженого.

— Що ж ви пропонуєте?

— Мені соромно казати,— єдине, за що ми можемо ухопитися, це — що Аракеліян справді не нормальний. Але це ж так одноманітно... Всі адвокати на світі намагаються саме цим покликанням на психоз підзахисного рятувати всіх убивць під сонцем. Тепе це надто не модно, й навряд, щоб хтось серйозно на це зважив. Спробуємо...

Час минав. Я нервувався й місця собі не знаходив. Час минав і цього року час був — не гроші, а життя радянського громадянина. Життя, що ми його повинні були врятувати. Я не вірив Гарберові, вважав, що він робить не все, що можна було б зробити в справі Аракеліяна. І водночас не міг дати йому жодної поради.

Нервувався й Гарбер. Для нього це стало питанням престижу й, нарешті, кар'єри. Виграти таку справу, значило б вийти у шерг першорядних адвокатів у країні.

Нервувався й Булгаков. Він надто багато надій покладав на свідчення Мінг'яна й близький був до розпаду, переконавшись, що ці свідчення мало нам допомогли.

Та чи ж вичерпали ми їх остаточно? Може, Мінг'ян ще щось знає, може — він не все сказав. Навряд, щоб хтось із нас справді вірив, що Мінг'ян може чимось допомогти нам, та якось усі ми схопилися за цю думку після однієї безсонної ночі, коли м'я втрюх мало не до ранку обмірковували справу. Бо до призначеної страти залишилося зaledве кілька днів. І ми знову викликали Мінг'яна.

— Ви не все нам сказали,— почали ми розмову з ним.

Мінг'ян знітився. Він теж схиб на пожовк за цей час.

— Я бідний чоловік і досить уже постраждав,— попросився він, не вплутати мене хоч до цієї справи. Коли б я мав гроші зовсім виїхати з цієї країни... І крім того, боюсь, бо мені казав Кефчіянц...

— А, так ви мали ще розмову з Кефчіянцем, доки Аракеліян убив його? Чому ви досі нам нічого не казали про це?

Мінг'ян був зовсім переляканий, та Гарбер не здавав.

— Тепер ви призналися при свідках, що мали розмову з Кефчіянцем. Що вам казав Кефчіянц?

— Кефчіянц помітив, що я чув його розмову з Аракеліяном, і другого дня під роботи сказав мені, що запроторить Аракеліяна до тюрми ще на кілька років, а мені наказав мовчати, коли я хочу звільнитися. «Ти що думаєш,— попереджував він,— що ти тільки як залпунтаний у краху «Гом - Банку»? Така людина, як Мордон не менше мене встряла в цій справі, так що під мене вже ніхто не підкопається». — Отже я вирішив мовчати, бо хоч я не знаю точно, хто такий Мордон, але чув, що то якийсь міністер і я боявся. А тепер ви мене змусили присягнути й розказати вам все, і мені треба кудись тікати з цієї країни. Я бідний чоловік, і ви мене згубили.

— Не бійтеся. Ви завтра ж виїдете до Сполучених Штатів, до Чикаго, і там віддасте моему знайомому пакет, що завтра я вам його вручу. Візу я вам забезпечу, а м'я р консул допоможе вам коштами. У Чикаго вам треба буде затриматися днів на десять, а там можете собі їхати вже хоч і до Вірменії.

А коли Мінг'ян вийшов, Гарбер казав далі, вже для нас:

— Мабуть, вам пояснювати не треба? Мордон — товариш міністра фінансів. Міністра, отого старого ідіота Рогбі тримають тільки через те, що в нього такий спиритичний помічник. Коли тепер тільки натякнути, що можна поважно скомпроментувати міністерство фінансів... Фармерська опозиція тільки цього й чекає.

— Дозвольте, мені не зовсім зрозуміло. Адже свого часу були вже відомості про Мордона причетність до краху «Гом - банку», тут же нічого нового.

— Та як же ви не розумієте? Про цю справу давно вже забули, а тепер можна нагадати її зовсім у новому, скандальному аспекті, пов'язавши її з трагедією (о, тепер це не просто вбивство, а трагедія) в Тіммінізі. Саме тепер, коли фармерська опозиція в парламенті така обурена з нових тарифів... А редакція «Монітора» в Чикаго залюбки почала свої відкриття, щойно я б дав туди знак. Можемо, джентлмени, гратувати одне одного справу на три чверті виграно. Дозвольте вже мені самому її довести до кінця.

* * *

Далі за основну дійову особу правив уже сам Гарбер. Ми не втручалися. Він мав розмову з головою найвищого суду. Він сам визначив склад експертів - психіатрів. Він мав домігся побачення навіть з генералом - губернатором домінійону.

Ми виграли справу.

Але трапилось так, як буває лише в пригодницькій та психоаналітичній белетристиці. Бто, що наказ про помилування Аракеліяна генерал-губернатор підписав того ж дня, на який призначено було страту. Я викреслив би цей деталь з своїх записок, так швидко звучить він. Та викреслювати його не можна з двох причин. Він надто характерний для звичаїв країни — змусити засудженого пережити жах неминучої страти, навіть коли володарі його долі вже ухвалили подарувати йому життя. І він пояснює назву в'язоду.

Я боявся, що й останньої ночі Аракеліяна не сповістять про помилування. Саме з цієї причини я теж домагався дозволу особисто брати участь у цьому оповіщенні. Я доклав цього дозволу за допомогою того ж Гарбера й знайомих депутатів парламенту. Смеркало, коли я з вокзалу їхав разом з Гарбером до Тімміньської в'язниці. Губернатор в'язниці зустрів нас біля брами разом з повітовим шерифом. Не знаю, чому він не сразу повів нас до камери смертників, а волів раніш показати нам «зразкове устаткування» в'язниці! Може, це теж була данина традиціям країни — хай, мовляв, Аракеліян почекає... З того, що нам показували, я запам'ятав лише один деталь: книгозбірню. Там були книги англійського й французькою мовами, переважно, звичайно, морально-літературного змісту. Що ж тут такого, щоб так уже пам'ятати? Справа, бачите, не в самій книгозбірні. З неї двері вели на балькон.

— Аракеліянові не доведеться сьогодні пошпацерувати на балькон, — з усмішкою гукнув шериф.

І докладно пояснив нам, як працює механізм. Найскладніше, виявляється, накинути шморг на шию засудженого. А там уже досить натиснути кнопку — і підлога балькону автоматично провалюється.

Ось чому запам'яталася книгозбірня: вона вела до шибениці.

* * *

Чорт, розгулялися нерви! От зараз відімкнуть двері камери, й Аракеліян гістерично плакатиме, битиметься головою об підлогу. А, може, він зустріне нас гордо випроставши, склавши руки на грудях і сміливо скаже:

— Ведіть, я готовий! Я зазнав помсти й не боюся смерті!

А може...

Перше, що вражало у камері — це сірий, безпощадно-одноманітний сірий тон. Електрика нездатна була подолати його, вона скорилася й безпорадно перефарбувала його в проміння з жовтого на сіре. І в глибині камери (сірий колір скрадав ту глибину, надавав їй площинності) сиділа нерухомо постать, прикута невидючим зором до точки, прямим кутом сходилися стіни, впираючись у підлогу. Може тому, що то була єдина точка, яка перемагала пласке тло: решта кутків заставлена була ліжком, відливом, стогом.

Постать не ворухнулася, коли ми зайшли.

Шериф гукнув:

— Кеворку Аракеліяне!

Коли б обличчя не зробило цього ледве помітного руху в наш бік, я подумав би, Аракеліян сконав, не дочекавшись помилування. Але й цього руху не досить було для того, щоб розгледіти риси обличчя. Тінь скрадала їх і зливала у суцільну пляму, як тільки трохи густішу за сіре тло.

— Ти знаєш, Аракеліяне, чого ми прийшли?

Я роблю тепер зусилля над собою, щоб примусити себе вірити, що Аракеліян справді відповідав шерифові: так злилася тоді сірий звук його одноманітного, безстороннього голосу з сірим кольором стін. Може, саме той звук і згущував ледве помітно пляму його обличчя. Проте, Аракеліян справді відповідав, і я запам'ятав усю розмову.

— Не знаю. Мабуть для того, щоб повісити мене.

Ви можете уявити собі голос без усяких інтонацій, голос, що позбавляє будь-якого смислену людську мову? Я чув його раз, оцей голос, і мені досі стає моторошно, коли я поновлюю його згадку; хоч минули вже роки, і безліч нових вражіннєй витравили пам'яті життя в демократичній країні з механізованими шибеницями.

Шериф, очевидно, намагався якнайбільшої ефективності надати самому актові, оповіщення засудженого про те, що йому дарується життя. Він аж вибухнув веселошами коли вигукнув:

— Ні, Аракеліяне, ти помиляєшся! Ми прийшли, щоб принести тобі щасливу вістку: генерал - губернатор тобі дарує життя!

Жодного руху. І тільки той самий позбавлений інтонації сірий голос відповів:

— Дякую, містер.

І не одвів невидючих очей з кутка.

Тоді я зрозумів, що всі зусилля останніх двох місяців пішли на марне. Ми зазнали поразки. Перед нами був мрець, і мерця ми намагалися повернути до життя. А це, як відомо, річ безнадійна.

* * *

Вас цікавить дальша доля Кеворка Аракеліяна? Отже, коротко. З тюрми його перевели до психіатричної лікарні. Там він помер через кілька тижнів. Мені тепер важко було б згадати латинську назву, якою лікарі визначили той всепожерний, винятковий стан апатії, що становив Аракеліянову хворобу.

МІСТО КОЦЮБІНСЬКОГО

Блиск старий
над зеленою Вінницею
васмиче застигли мури —
Але
ні на мить не спиниться
Молоде серце міста,
що живе і горить.
Бог —
звичайний, аж ніяк не мітичний —
зовскляний,
нерухомо стоїть:
як заплутався, — бідна річка, —
зелених тенетах своїх.
Де там —
під блакитним Сабаровим
ін
бурує
і рве
граніт,
турбіну
крутить старанно
на село шле вогні...
там колись юнак Коцюбинський
про майбутнє
мрії плів —
тепер —
без меж колоситься
парка Гуці не сон —
колектив...
тепер —
чорно - сині кар'єри
розпанахали груди землі —
ревні скелі
вчуваний рве грім
руйнує спокій століть...
вуть граніт
робітничі руки
рокладають шияхи в глушину.
ук над Богом
і радісний гуркіт —
і!...
вже Богу тепер не заснуть...
адзвеніли
вгорі
мотори,
ідгукнулися радо
внизу:
ебо
з річкою радо говорити,

Хмара дальня віщує
грозу.
Фльот над містом...
Внизу куриться
Понад Богом —
заводів дим...
Що як глянув би ти,
Коцюбинський;
Що це сталося
з містом твоїм?
Виростають
нові електровні,
Чіткі обриси дивних споруд,
І нового захвату повні
Кожний ранок
гудки
гулуть...
Ти б побачив,
як у дні МЮД'у,
Молодь та,
що її ти любив,
Заповняє
нові клуби,
Де гунявив колись
равін...
Ти б Етерок
побачив на фабриці,
А Замостя —
в будівлях струнких,
І у церкві, де піп в диму барбався,
Молоде
кіно «Кім»...
На майдані навпроти просторому,
Серед цегли,
каміння, ям —
В плянуванні ліній суворому
Дім будують
з твоїм ім'ям...
Ні!
Не та ти,
зелена Вінниця...
Не стара ти
зовсім молода...
І буває в тобі,
і піниться
Молодого
захват
труда.

М. ШЕРЕМЕТ

НА ДОНБАС

Гвинтівку здано,
казанок,
баклагу, лопату,
тренчики,
протигаз...
Бійцю! — наказом від (номер, дата...)
ти звільняєшся в запас!
Ударнику двох бойових літ
гарячого військового виру!
Ти іспита склав,
ти ідеш у світ
молодшим командиром!
Місце своє в майбутнім бою
ти добре пізнав
в маневровім гарті,
ти високо зняв
свідомість свою,

ти став
членом партії!
Чути близько
гук залізниць,
дме в обличчя вільний вітер...
Відпускнику,
поміркуй на мить,
куди взяти літер?
Магнетогорське, Урал, Кузбас,
Сталінград, ХТЗ, Дальній - Схід?...
Простягнулись шляхи у нас
залізничі — туди і від.
Скрізь ліси риштовань стоять,
неба сталь голубу
сверле гамір, —
бо Республіка Рад моя
вся наскрізь будівничий табір.
І на станції,

на полустанку
телеграф тільки:
стук - стук...
дайте тисячі... тисячі... рук!...
Це до вас,
бойовий запас,
путьовку в штреки
шле Донбас.
Чекають зарубні,
скрепери.
Потрібно вугілля
і сталі нам!
Бійці,
беріть літери
в Макіївку,
Горлівку,
Сталіне!

20/X—31 р.

ПОЛІТНИЦІ*)

— Ти рятує буряк, дай йому життя, зілля з коренем зрідай, а не вершки рубай відпуши, підгори його, глибше сапачку пусти! Та роби так, аби латки не латать після тебе! Пополам раніш, то бере соки з землі, а що пізніше — скручується! Немає тої розкоші, що прополений!

Хірійохтисі аби сапкою цюкати.

— Чого ти, Марто, накопущся, чого наїдаєш на мене? Чи я тобі межу підорала?

— Коло серця мене твоя робота їсть! Землю паскудиш! Буряк нівечиш!

Хелемеля, вірна захисниця:

— Та чи тобі личить, Марто, з людьми загризатися? Чи воно твоє?

— А то ж чие? Наше!.. Мое!.. Твоє!.. Торік Хірійохта хліб погноїв, нам гірко уло! Для всіх шкоду робиш! Усім пильнувать треба! Один робить совісно, а ти переводиш?

Доки зібрали тих політниць, побили на бригади, заморожи скільки.

Хірійохтиха людям на сміх:

— Сапочки в мене нема, чим я полотиму?

— В тебе ж дома була?

— А город треба подоти мені?

Казала Бурмакові, як буряк сіяв:

— Хто полоть буде? В дворі одна баба і та крива! Вона вже дев'ятеро дітей привела!

— Ми тут на зборах балакаємо, а буряк на плянтації тече!

Напались на Хірійохтиху баби:

Суша Мотря:

— На роботу чом не йдеш?

— Добре, що в тебе свекруха дома...

— А в тебе дівка є!

— Дівка з коровою була...

Хелемеля:

— На рядках гроші хай дають нам!

Хірійохтиха:

— Краму дайте, що нам гроші?!

Мелехеда:

— Я тиждень в економії поробила — в суботу гроші мені...

— Та ти ж в себе буряки полеш, — кажу. — Восени буряк уродить, заплатять бабі.

Буряк як переросте два дні, — стікає, бур'ян глушить, хилиться. Підгори, підгни, не заскубуй — узявсь сили! Як сядат стоятиме!

До буряку треба сім разів рук прикласти! Не прорвете — стече. Сіють, повіряють, сіють, шарують, проривають, копають, возять! Роботи скільки, сили йде! Не про

*) З повісті «Аргіле».

полетіть — заглушать. Ще й вчасно викопать треба, бо може сніг накрить. Було, земля задубіє, а ми в економії буряк копаємо. І це все робить жінка! Влітку і ми люди... Чоловік тільки косар. Казав Бурмак: скоро придуть машини... Полетіть вам принесять.

Вже цього року нам легше було... Шарували, проривали, копали машинами. Не скрізь, правда. Хіба на нашій землі машина робитиме? Земля пірієм забира... Хазяйнували в Буймирі колись...

А Хірійохтиха бабів збиває:

— Ми полетіть не будемо!

Бурмак насіяв, хай сам поле!

На роботу не йде... Своє хазяйство доглянути треба!.. Корова свиня, птиця, город, сад... Одне на базар носить...

— В мене порок серця, не можу я на плянтації робити!

Взялись жінки до неї, то вона ходить стала. За нею щ: чимало таких.

Бурмак скрізь ганя: брак сили. Торф ріжуть, на гуральню, в лісництво пішли конюшина наспіла, а тут буряк полетіть треба. Торік не подбали за ясла, чимало політниць дома сидить через дітей.

Хелемеля каже:

— Якби гроші на рядках давали, матерію, я б дитину дома кинула, пішла. Дівчинку найняла б.

Бурмакові хоч на плянтацію не виходь. Політниці засмикають.

То він їй сорок жартів скаже, вона й робить.

— Не станемо робити на цих харчах, риби дайте нам, мила!

— У Чупахівці в радгоспі матерію політницям дають! Я краще дома перележ літо це! — репетує Хелемеля.

— Спаті до обід, приснитися ведмідь...

Дівки зарежочуться, полетіть.

Каже що політниця, то він тільки повітря ротом хапа: охрип.

Як був Хірійохта за бригадира, діла не було. Артіль доручила Стахові плянтацію впроваджувать.

Скликали збори. Стах до народу річ держить.—

— Вітер, суша, земля вивіває, бур'янові спину нема! Буряк ляга, бур'ян задушує, треба прорваті. То ж наші збитки, якщо буряк не врятуємо! Буряк молодий, допушканий, за кілька днів прорвемо...

Хіба в артілі єсть така робота, щоб нею не керував Стах?

На світанку вирушило в поле жіноче військо в похід на буряки.

А Стах коня між ноги, травую, хлібом на плянтацію з бригадами помчав.

Гримить пісня над Пелом!

Шістсот політниць як грнуть на мосту, серце веселить!

Два дні лише закінчили доріжки биті, за тиждень буряк поріс. Дощі йшли, вслі росло, земля глуста.

Треба політниць розбити, щоб кожен свою постать полов. У конторі розговор був. Хвалився Хірійохта: я, мовляв, знаю як дівчат розплянувати!

А тут кашовари: де ставати?

Біля рівчаків, ям поставили їх.

Шістсот політниць, бригади так розбили, що й хвилинок простою не було!

Полемо ми, то Хірійохтиха не вгамується:

— Я колись у пана поля, мені хустка аж шумить!

Чоботи в мене пришиви і витяжка. А тепер — нате ката, дайте катушку ниток! Це вже кінець світа настав, раз свиняча шкура на черевики пішла!

— Як полемо ми в економії, — кажу, — наварять нам у котлі юшки, то вершки доглядачам, а побовтюхи — їмте дівчатка...

В соломі, на воловній не спали хіба люди?

Мороз, побіліло все, зарісся глибше в солому, щоб тепліше було, скирда намолочені стояли, — спиш. Уранці встаєш, пара так і б'є з тебе, мов з тієї скотини. Сорочка погине на спині. На ніч накопаш, а тоді чисть, поки мороз не одійшов.

А хліба мені заробить тре! Як від запряжений робиш і не висихаєш. Хіба ти по-осени робила, буряк копала? Я десять строків відбула в економії! Вийшла заміж, а з економії і не вилазила! Та на Деришкурів вимаялась скілька!

— В декого на храму так не було, як у хазяїна на роботі! — обороня вона свата свого.

— У нас як галушки варять, — кажу, — ложкою не повернеш, а в Деришкура пови... Брагу, шпорих люди їли за кріпаччини, а пан ходить мало не роздує. Не люди — моші, а в Деришкура черево мало не репне.

Торік скрутно було артілі з громадським харчуванням.

Перший рік хазяїнували такою масою. Фарми не було, свинарника, пташарні. Не придбали ще нічого, не заготовили. А Хірійохтиха бабів накрутить, галасують:

— Давайте гарячий обід у полі!

Де ж його взяти? Яку силу прохарчувать треба! Цього року то ми мали вдостарч свого. Хліб, сало, крупи, картопля, — фонд громадського харчування був. З минулого врожаю забезпечили. Городина поросла. А торік по хатах бігать доводилось —

— Хочеш, щоб на полі обід тобі варили? З чого? — Хірійохтиха питаю.

— Хай артіль де хоче візьме, а щоб на полі нам гаряча страва з м'ясом була, а щоб робить не станемо!

— Ти собі робиш чи ні? Свої буряки полещ? Свої снопи в'яжеш? Колись ти з чого харчі брала. А тепер хай моє сало в бодні лежить, а я з артілі стягну? Ти й тут витруєш? Артіль це ж хто? Ми! З кого ж вимагаєш? Чого галасуєш?

Збори схвалили:

— Кожен хай дасть на приварку щонебудь.

На сніданок риби в кооперативі виписали. Бурмак піде іноді — м'ясо роздобуде.

Золотого дні доводилось по хатах їздити, харч збирати.

Зайшла до Хірійохтихи:

— Я тобі цибулі віночок дам.

— А ти ж перша галасувала, щоб борщ з м'ясом був! Як ти в себе колись робила, хіба ти на одній цибулі полола, жинувала?

Та, що вона бідна, дає крупець, картоплі, яєць, а Хірійохтиха цибулі.

Ти ж перед паскою якого кабанюгу заколола! На базар у тебе було, а на артіль нема?

Гарно такі пополаялися ми з нею.

Дала шматок сала, рік мабуть сковороду мастила ним, так потім мало докоряла?

Лишень вийдеш до обід:

— А що, хороший борщ з моїм салом? Ласуйте, бо вже шкіра поприсихала до сточок у вас. Дурні були, думаєте в артілі порозумнішаєте?

— А ти розумна, — кажу їй, — за самогон свиней придбала, тим гладка!

— Я хазяйка, зумійте ви так!

Поле вона:

— Ой моєї моєї нема! Колись в пана робила і охота була.

Видко, не знала ти горя й замолоду! — кажу.

Було, коліна в мене облізуть, поки покопаю отой корабель. Та буряк мохом візьметься, не виреш. Після покрови, як ударить мороз, аж руки репаються, гич мокра. Тепер ми свій буряк за тиждень до покрови впорали! Мащини допомогли... І сіяли льше... Чупахівка, Тростянець було до різдвя закінчили роботу... А тепер до великдня гудки гудуть... І жинва як було в економіях — кров з носа летить. За косарем нема в'язи. Хоч хай як очерет хліб. А тепер по троє було за косарем стають, як поденно нема в'язи. Суха Мотря вискакує наперед, як пололи рік, — а Хірійохтиха велід грудками шпурляє. Трохи очей не повиїдали мені та Мар'яні! Скоро робимо! Ніде не жовтіє бур'ян такий як у Хірійохтихи з кумпанією! А язика! Ім така Хірійохтиха, що і сон набалака. Ріденький рядок, на чистих буряках, вона не стане. В гичі ночували колись, як по економіях буряки копали. Сніг було присипе. І він заїде неодмінно на рядку. Тим то економія багатіла. Щоб на рядку політніця була? А тут вона і виспить під копою, як торік поденно в'язали. Полемо ми торік, Хірійохтиха один рядок гонить. А то на клиночок стає. Така думка: я собі длубатимуся маленьку... Суха Мотря лає її;

— Яка копиця, а один рядок женеш!

— Бери два, — кажемо їй, — всі по два гонять, а ти один!..

Тринадцятка і та два гонить.

— Хоч один, хоч два — шана одна.

Мар'яша під літами, а всіх пережене. А в Хірійохтихи по рядкові одно ряботиння пішло.

А по сатин, матерію вона перша. Мануфактуру розподіляли... Два дні на тиждень поле вона — їй бязі дайте. А хто весь тиждень виробив — тому ріденького ситцю!

А в неділю полоть — «спина колом не стоятиме в мене!»

Як це літо від гектара пололи, Хірійохтиха біжить де рідкий буряк. А ми гнали шкура в шкуру!

Поплутаються політниця було, коли торік поденно полють. Зайняла два рядки, а вийде на один.

Кожна свою постать жене цього року. Ще й воду носи за ними. А то як кожна йтиме до відра, час гаятиме, потовче всі буряки. Сто політниць у нашій бригаді було. Взяв цеберку, по рядку пройшов, кожна напилася. Тоді позад ідеш, дивився котра буряк проминула, два разом залишила.

Були й такі, що не завернеш.

Хірійохтиха перша:

— Я назад вернуся, а ти вперед підуть? більше мене вироблять? зрубай сама!

— Треба робить чисто.

Скаржиться суха Мотря:

— Хірійохта бригадир, то на кращий буряк, чистіший, де земля м'ягша, ставить саме підлабузників своїх. А де бур'ян хоч коси, ставить нас. Ось і вироблять норму!

Нерівний буряк у нас був цього року. Хірійохти бригада ралить не вхрест, а в один слід. Коріння не розірване. Якби хоч ударили боронами вхрест, а то в один слід. Недогляд правління був. Казала Стахові: куди ви дивитеся? Нам полоть прийдеться. Пізно кинулися. Посіяли вже, заволочили. А тоді і кажемо: трудодні знецінюються! Чому знецінюються трудодні? Дві бригади, сили однакові, а роблять неоднаково. Хірійохта не тямить того — гарно вродить, трудодень оцінюється краще. Посіять, аби посіять. Більше трудоднів заробить. А що варті будуть ті трудодні, коли погано вродить? Так само і політниця — аби скорше виполоть. Ти поли і думай, як ти полеш! Сій і думай, як ти сієш!

Як ото баба грядку виробить, де цибулю садить, тоді легко полоть.

Як у пуху буряк стоїть там, де Стахова бригада сіяла! Хороші буряки, рожеїсті! Проривать і пробивать легко.

А де Хірійохта сіяв — вівсюг, мишій, пірий. Зопріва буряк. Сапачками треба гарно рубать та висукувать бур'янець.

Бригадири зчепилися між собою — кому де ставать.

— Де сіяли, там і політь! — Хірійохті кажу.

— Стах на гарній землі сіяв, а мені дали абияку! — вибіхувався Хірійохта.

Посіять так, що в три сапачки не проб'єш! Хоч коси бур'яни. Пірію не повитягував. Якби вдарили культиваторами вхрест, та не в одну борозну... Земля завжди покаже. Восени орють в коліно... Аби як посіять мені скорше, більше трудоднів виробить. А вродить як — ти про те не думав? Бідна влова краще сіяла, ніж Хірійохта! А тоді наїдаєш, що Стахові премію дали? Хіба ж він так робив? Придбав стільки для артилі, як ти?

Вже такий агроном!

— Земля оброблялась дідівськими способами, ніяк пірію того враз не вивести...

Стахова бригада скирди пірію настягала! А ти в землі залишив.

Сіяв буряк, то суперфосфат поверх ріллі...

Ми чисто проривали! По два буряки не проминали. Хірійохтисі аби швидше свою постать вигнать. Буряк від буряка на чверть залишай, а вона на дві чверті б'є. Та оббереш буряк, підгорнеш, щоб стояв рівенько, а вона зовсім ріже його.

Більше за Мар'яшу вже ніхто не виробить.

Хірійохтиха одне плете:

— В неї сапачка ширша!

Пололи ми буряки, передніми ішли, як поленно торік робили, аж Хірійохтиха як улупить мене грудкою — дзвін у голові!

— Не сором тобі? Ти ж молодша, а я старша!

Напалася Хірійохтиха:

— На вихвалку біжиш!

З Мар'яшею, Ладькою ми поряд ішли.

Мар'яша як ухопить сапачку — горить!

— Докажемо, Мар'яшо!

Дощ пече, вітер струже, а Мар'яша по коліна в болотюці буряки чистить цієї осені.

Ось руки в мене порепані. Все набрякло, рукавом понатирала. Мокра болотюка пороз'їдала. Притулиш буряк, ряднину, купу гичкою вкриваєш, оберемками носиш. Дома над піччю розвісиш одежину на ніч, висохне.

Як з пуда цього року копали, Векла вагітна...

— Ти не роби, — Бурмак каже, — вісім місяців...

— Е, ні, я буду... Копать не зможу, а чистить да...

Буряк над Полтавським шляхом у нас, з землі не витягнеш!

Хірійохтихи сестра, що індивідуально хазяйнує, копа буряк у себе — по сім буряків куш! Як хрін. А вона собі так думає: буряки законтрактовані, нащо я буду повірять, полоть?

Як сіємо було колись, то багато сухохвостих. А в артілі як проривали — не було сухохвостих. Сход гарний. А де вже Хірійохти бригада сіяла, там нікудишній буряк.

Копаємо, Хірійохтиха вийшла, дощ трішки побризкав.

— А ну його к бісу!

Під дощем я буду мокнути, здоров'я збувають?

— Чи ми не звикли? — кажу їй. — На своєму робиш колись, рубця сухого нема на тобі!

— Я з чоловіком так робила — привіз мене жеребцем на ниву, я нароблюся й назад до ганку привезе!

— І що ти мелеш, — кажуть жінки їй. — Чи ми не знаємо, як ти робила? І полють, живують наймані в тебе! А ти як дροхва в садку походжаєш...

Як написали в газету про ударницю Мар'яшу, Хірійохтиха гризе, Хелемеля роїдом їсть! Мелехеда задрить, Бурла глузує...

Сама як вузлик, Мар'яша, а в роботі — вогонь! Тече з неї, а вона полетить або в'яже. Грабді взяла, верть — сніп. Або копає — буряк за буряком летить. Крутить перевесло, ніхто не дожене. В неї півтори копи, а в тебе копа. І вже перевесло буде! Не розтягнеш, не розлізеться.

Хірійохтиха поле, в'яже, одне галасує:

— Не вибігай!

— Чого я стоятиму?

Ятака, коли помалу полю, ще більше втомлюся! Чого я стоятиму? Сонце заходить а тут дощ наспіва, рядки зійшлися. Мені треба рядка дійти. Тричі сапнути — край

— Все - дно день заплятять!

— Щоб тебе суха глина вбила, за що б'єш? Я ж роблю на всіх! А ти ще з салом. А я з хлібом та з цибулею.

Полола п'ята бригада, вітер накида, аж чуємо шум, галас. Дивимось, курява їде, сапачки бряжчать.

— Не розривайтесь, баби! — Хірійохтиха галасує.

Будь ти клята! Відійду, стану, жду. Серце болить дивитись як ти буряк поганиш.

Вранці над Псом сонце сходить, як ідемо на буряк.

До світа я вже теляті дала, піч витопила, сонця і бригадира нема, а ми вже на буряках. Ось коли вдягнемось та взуємось! Хустки суконні видали нам, кохти, черевики. Якби поленно копали, замерз би буряк.

Сонце сходить, Хірійохтиха на містку лається,

Вже як від гектара пололи цього року, розбили плянтацію на рядки,—вийдемо полоть, співаємо, наввипередки робимо!

Любка:

— Та чи ж я у свого батька не робила?

Ладька:

— Та невже ж я в себе не робитиму?

Хірійохтиха лютує:

— Скоро очі рогом стануть за відрядної роботи тої! А як мочі нема? падай на рядок, гризи його!..

Зачали політницї сміяться з неї:

— Тебе довбнею не доб'єш! — каже Суха Мотря її.

Велику поміч цього літа нам дала машина.

Планетками шарували, то два тижні ждемо поки проривка наспіє.

Два тижні вільних рук сила. На городах роблять. А як сапачками пробивали торік, — поки дійдемо до краю, вже пора проривати.

Як били доріжки, — прийдеш додому, не знаєш, де руки положить, чи на подушку чи на груди.

Шістсот політниць треба було б на шаровку, а то три машини, трое коней і п'ятнадцять дівчат управилося. Сім гектарів п'ятеро шаруємо за день!

Іхали з ярмарку люди Полтавським шляхом, коней спинили, дивились, як робимо ми.

— Добре вам, дівчата, не гнуть спини.

Скільки дівочької сили змарнували в економіях колись!

Ладька сміється:

— Ось цілий день робимо, приїдемо додому, свекруха їсти нам не дасть.

— Смійтеся, смійтеся, — докоряє літня жінка. — Ви хоч і на артільних харчах, а що дають їсти вам? Я в себе дома, що хотіла, те зварила.

— Чому ж не сміяться, — кажу, — коли весело? Коли робить охота в артілі нам? Вдома зварюєш, як єсть з чого...

Я мов на десять год помолодшала, як до артілі прийшла.

Як планетки шарували, рубель гектар обійшовся нам, а якби політницї пробивали — рублів з двадцять з'їв би гектар.

Хірійохтисі ненависна та машина:

— Хіба машина зробить, як я руками? Начіпляє пірію, тягне! Лама лапки, буксує. Пригорта пірієм землю.

— Де гарно земля вироблена, там мов у пуху буряк!

А де землю запаскуджено однаково тяжко машині, як і людині. Треба луштити стерню вчасно, бо як довго стерня стоїть, пірієві розкіш. Машина артіль зміцнює, це знаєш ти, тому ненависна тобі машина!

— А копать як, теж машина?

Торік машиною копать хотіли, шестеро коней запрягли, наполовину буряк ріже, кинули...

Бо непристосовані машини як слід були.

Новес діло. Комбайни, трактори на заводі роблять, вигадують і путнього бурякокопача нам.

Зачали ми буряк копать, то Славко сам бурякокопача в кузні зробив, до градів прикріпив, так хороше буряк підкопує!

То Хірійохтиха мало б не розірвала Славки того. Він же в неї колись за поличача від Юрія до Покрови відбув.

— А возить теж машина?..

— Як будуть шляхи справні, автомобіль возитиме.

Не чула хіба, завод АМО московські робітники спорудили? менше сили піде на возовицю, а більше зробить.

Звичайнісінька машина, планетка. Підліток вправиться коло неї. А й то не скрізь цього літа можна працювати було. За такими хазяями, як твій Хірійохта і планетку тяжко пристосувати...

Сіялки не однакові вряд на бригаді Хірійохти ходять. В Тростянецькому комбінаті теж сідять Хірійохти. Шостирядова сіялка має вісім вершків інтервали між рядками. А чотирирядова — десять вершків. Єсть ще і на дванадцять... Якби давали одні сіялки на артілі. А то різні. Недогляд правління теж був. В бригадах сіялки поплутані. По п'ять сіялок на бригаду. Де бригадири були з головою, то вони окремі масиви засівали... А Хірійохта в ряд сіялки пустив. А тоді уздовж планетки ходитимуть, п'ять наральників, один наральник між рядком, другий по рядку... Тому міжряддя неоднакові.

Мало не посікли саначками політніці Хірійохту.

— Хіба я винен? Які сіялки дали, такими і сів!

А чому ж Стах не посіяв так, Мажара, Тирса, Славко? А вони теж бригадирами були!

Бурмак засмутнів: і його провина тут є. Свого часу не доглянув, тепер кого докорятимеш? Планетки стоять, а політніці роблять, саме де бригада Хірійохти сіяла. Збитки артілі. Сіялки несортовані були.

Як затягувать проривку, постікає буряк, як хрін ростиме. А тут люцерну косять, жнива наспіли, огірки зібрати треба, а там помідори, капуста. Сили не стає. Колгоспівка каже — беріть машину.

Зізнали ми збори. Правління пересварилось на зборах тих. Мажара не хоче бурякопроривачів тих брать. Машина чимало буряку зріза, поперед рядків іде, загорта буряк.

І я собі так думаю: де кращий буряк я лишу, поганіший вирву. А машина жене поперек плянтації, всі буряки вряд проріза.

— Як будемо руками проривать, — Бурмак каже, — не вправимось, стече буряк, більше втратимо, жнива наспівають. А машина прискорює роботу нам.

Мажара, Стах знов своє: Ворожба більше буряку засіяла, а й то не хоче бурякопроривачів брать. Бішкінь також. Не набагато полегшують роботу, мовляв.

Збори, все ж, схвалили взяти одного бурякопроривача. Коли б не машина, не прорвали б до живих плянтацію. Правду Бурмак казав.

Буряк не повірений, бур'яном заросте, як подекуди по хазяях. Хірійохтиха сестра індивідуально живе, плянтацію свою кругом обполіла, а всередині бур'ян! Уповноважений від сільради Стах був. Обійшов навколо — буряк полений. А в середині такі грудки, що сапкою не врубаеш! За бур'янами буряку не видно. Сільрада штрафа наложила.. Примусила виполоті. То Хірійохтиха мало очей не витягла Стахові. Де ж пак, у дебетому тілі та охота до роботи візьметься? Буряки, мовляв, контрактуй, а городину я на базар понесу. То їй охота біля тих буряків поратись? Хай бур'яни лушуть.

У нас хліб ще не домолочений в скірдах стоїть. А тут буряки копати треба. На картоплю, капусту теж людей давай. Чоловіки озиму сіють, — а там на зяб оратимуть. Буряки на станцію возить треба. Збігається робота з роботою.

Бурмак людей збира: жоден бурячок не мусить загинуть в полі! Завод кличе! Хай росте цукрова промисловість наша! Завтра на буряки жінки! Бригадами виходьте!

— Хірійохтиха:

— Як не дасте чобіт, хай буряки замерзнуть вам!

Хелемеля:

— Новий чобіт на буряках за місяць доб'єш! Болотом облипне!

— А тобі що, завжди сонце світить? Ми ходили босі на свої буряки по теплі, — кажу, — а в артілі нові чоботи дайте? Ти в себе новий чобіт одягнеш, — на буряки ідеш?

Своя чоботарня при артілі була, шістьсот пар чобіт полагодила за осінь. Підметки прибивали, перетяжку робили, союзи ставили...

Хірійохтисі того мало...

— Як буде мануфактура, чобіт, — буряки викопаємо!

Хелемеля:

— Раз я в артілі, то мусите мене одягти і взути!

Мелехеда:

— Он у Чулахівці на гектар буряку на сім рублів дефіцитного краму дають!

Хірійохтиха:

— Як тепер, добрі люди, на світі жити?
— Де воно все те поділося? Мов у прірву загуло!..
— В тебе нема чобота? — кажу. — Старі пришви, нові витяжки маєш? Ч.ревики чорні, жовті. Калоші, туфлі... Колись хоч би шкарбан удома був і то б я рада... А тепер скільки ти придбала! А тоді галасуєш: де воно все поділося? Тобі ще мало?
— Зуміла, то й придбала! Зумійте ви так!
Бурмак за мною дав одкоша Хірійохтам:
— Віднішого за Стаха нема вже в артіль! Не каже — босий, голий, а зкоси вперед іде! Ми самі бачимо, що в його нема... Суха Мотря, Марта... Онучами ноги обмотані, часом босі, а за дівок в'яжуть. А ті, що в роботі найтупіші, агенти Деришкурів, артіль рвуть!
Артіль від пуда буряк копала. Хірійохтиха в галас:
— Буряк дрібний, від пуда не наробишся!
Складали на купи, тоді коробом виміряли на центнери. Хірійохтиха підгорне куп у землі, тоді буряк накладає. Або ж на горбику, так вимостить! Хелемеля, Мелехеда з нею.
З такою пихою коло Бурди крутяться, — Бурда за бригадира був, — накопили більше за всіх!
Каже мені Суха Мотря: не віриться, щоб вони більше за нас накопили. Перуч роблю, то видно мені, як повертаються. Хірійохтиха гладка, доки нагнеться, то я вже буряк витягла.
Коробів нестача, то ще шворкою виміряли. Хірійохтиха так хитрує вузлики затагти, аби коротший мотузок був.
Порішили ми, жінки, виявить те шахрайство.
— Оце твоя купа, виміряла вже? — Суха Мотря взялася Хірійохтиху на чисту воду вивести.
— Оце як бачите.
Вся бригада вимагати стала коробом зміряти. Наклали ми короб — з верху прийшлося. Короб без дна.
— А що? — Хірійохтиха глузує.
Поклали ми тоді короб на рівне місце, накладають буряк зачали.
— Не розкидайте мені купи! Хірійохтиха репетує.
— Знов складемо.
— Накладають буряк зачали — пів короба буряків було! А то горб, земля під низом, гич!
— Така то ти ударниця! — кажемо їй.
— Так ось як ти хитруєш? Артіль одуруєш! Нас!
Мало копачами її не потовкли. Наспіли бригадири, оборонили.
В поміщиків то великий короб робили, ніби на сорок пудів, а в йому п'ятдесят було. Поміщики нарід дурили, більше здерти намагалися з нашого брата, а тут ти артіль дуриш? Нас усіх? Деришкурова сваха ти!
Стали жінки вимагати, аби Хірійохтиха в короб кидала буряки свої. Суха Мотря дивлюсь, кида — буряк тісно ляга. А Хірійохтиха з Хелемелею на ряднину візьме, тоді помаленьку в короб скида, буряку менше, а повен короб.
Наша бригада найбільше буряків викопувала.
Хірійохтисі те не до вподоби:
— Копали б поденно, не рвали б одна проти одної... Нащо від пуда копати? Думаєш, як торік на одній постаті тиждень длубалася?
На буряки йдемо з Мар'яшею, Ладькою — нема нікого і додому вертаємось — темнь.
Хірійохтиха перестрива:
— Вас лиха година рве і нам раніш треба виходити!..
— Чого ти мені очі коlesh? — кажу. Скільки в тебе трудоднів, біси твій матер! Скільки ти буряку викопала? Ти нам скажи, скільки в тебе трудоднів? А ти ще на докоряєш? Очі виштрикуєш?
Видала артіль копальницям премію — ситцю, по хустці.
Хірійохтиха аж пиньтєся:
— Прем'я! На стьожки подерти прем'ю, щоб не було жодному! Або всім, або нікому

— Я пальці пообривала, — кажу, — а ти мені докоряєш?! Сонце зійде, ти в подушках лежиш, а ми копаємо... Премію тобі дасть за те? Додому прийдемо, цибулю повсичеряємо, а ти їси коржі з салом!

В нас ґрунт гліюватий, тяжче копати було, а Хірійохта з Хелемелею, Мелехедою на іскуваті землі пруться. Затягло буряк на гліюватій, аж репне, на піску буряк виносить. А ми вдвічі більше буряку викопали, ніж Хірійохтих з кумпанією! Бурмак став на коневі, головою похитав. Хірійохтих група зробила рябу курку з плянтації. Додому ввечері йдемо, всю дорогу лають нас:

— Вас чорти носять, вас чорти рвуть, а нам очі колють! Ви в шані тепер, ударниці, а ми послідні! Нам очима світи?

— Хто рано встає, — кажу, — той не засипає...

Копаємо буряки ми, підводи гичку до башти возять на силос. Скотині соковиті корма артіль готує на зиму. Не буде наша скотина в голоді як той рік.

Хірійохтих одне глузує:

— Ген башту вавилонську спорудили!

Хіба її за скотину серце болить?

Наша бригада перша викопала, перша виполола свою постать. Полемо ми, я вже бачу — до обід завтра кінчимо.

— Рви, Ладько, квітки, — кажу, — щоб Хірійохтих не знала.

До світа вийшли на поле ми. Ладька нарвала цілу ряднину шовкової трави, м'яти. Водою збризкали, під возом у холодку положили, щоб не зів'яла.

Ми буряки доповнюємо, а Ладька з дівчатами вінок плете.

— Жоржини додай більше, — Ладьці кажу.

Хто кінчив свою постать, другому помага. Бригадами змагаємось.

Мар'яша візьме сапачку в руки, мов грає. Я моргну, то вона вже да... Рядок як алок у неї. Вже біднішою на весь Буймир не найти. В неї варстаті цілу зиму з хати виносять.

— Ти красолі, дощику підбав, — кажу Ладьці. Шовкову травичку з дощиком... божа всередині...

А Хірійохтих червона, люта, одне воду п'є та лається. Бачить, що ми сьогодні йдемо перші. Досада їсть її...

— Не по мому, ви, каже, робите. Хіба ж так вінок плетуть? Ось як ми були вінками!.. Шовкову з дощиком...

Вже чую: здуріла стара!

Е, мої голуб'ята! Тепер тільки я помолодшала!

І здається, що мені вже не сорок, а мов би літ двадцять. П'ять пудів, ніхто не авдасть, з-під машини носила... Я ку Дришкурів молотарка молотила...

Було колись замолоду... Тепер уже старість іде. Та ми ще не здамося. Ще треба нам на вільній землі погулять! Нам, Мар'яшо, — кажу, — ще не можна старість...

Сонце не стало ще над головою, як наша бригада першою вправилась.

З піснями жінки по всіх городах ідуть, квітки зривають, вінки плетуть...

Вінок великий сплели ми. А що вже барвистий! А що вже славний!

Перша субота липня була. Грає Псьол в зеленій траві, попід конопляниками їється... На горі кам'яний Дришкурів будинок стоїть, нам видно, як наші діти на айданчику бігають...

Політніці з усього лапу нам услід дивляться.

Наша бригада перша свою постать виполола.

Жінки з вінками полем ідуть, пісень співають:

«Ой, хмелю мій, хмелю,
Хмелю зелененький»...

Зустріли Бурмака на коневі, в долоні виляскуємо, приспівуємо:

— Голові нашого хазяйства — трудовий вінок!

Хірійохтих побачила нас, мало не лусне!

Другого дні собі вінка злагодила хіба ж такого? Що то за вінок, як на базарі вітки куповані?..

ВАДИМ СОБКО

БАЛЯДА ПРО МІДЬ

Врізавсь зубами
різець в мідь, —
Токарювати
треба уміть, —
Стружка з різця
кап,
кап,
Капають стружки
з верстака.
Стружок нарізують
тонну, дві.

Стружки покидьок

— геть.

— На двір.

І викидали

золото - мідь

І грабували

себе самі.

Весело

з сміхом

Ми

прийшли.

Нам

не дуже багато
літ

Але шоретко сказали:

— Годі нам

Мідь розкидати

По верстакам...

— Нащо кидали

на двір
мідь?..

І позбирали

мідь вміть

Гостро

і влучно

Словами б'ючи:

— Ех ви, майстрі.

Ех, паничі.

* * *

І стала близько

наша мета

Декілька днів

як мить.

Я бачив

як майстер
у кошик
змітав,

Блискуче золото

мідь.

Д. ГАЛУШКО

ТАБІР АРАСЛАН-БЕКА

НОВЕЛЯ

Три місяці наш дивізіон у піщаному степу. На півдні біля афганського кордону день - у день півтораєста червоних бійців ганялись за ватагою басмачів, що під проводом Араслан-бека, керівника загону бандитів, фанатика, розпусника й садиста, пробралась із-за кордону й господарювала в кишлаках.

Багато кишлаків зруйнував Араслан - бек. Плач, зойки баззахисних мешканців ніхими ночами разом з вогнистими язиками полум'я підпалених хаток десь тонули в темні.

Ідучи слідом за ватагою бандитів, ми натрапляли на неймовірні страждання рудящих дехкан.

Вони розповідали нам про суд Араслан - бека, про найулюбленіші способи знущання проводиря бандитів, про садистські катування, яких він застосовував до своїх ворогів.

Господарство, майно забитих грабували, розподіляли серед багатіїв, а краще басмачі забирали з собою. — Отак аллах праведний наказав карати віроодступників, говорив проводир басмачів. Сто днів ганянини за Араслан - беком виснажили коней людей дивізіону. Сипкий пісок стирив копита, пісок заповнював кожну шпару людської істоти. Коні похуділи, втомились і ледве пересували ноги. Бандити, грабуючи населення, тікали на південь, вибираючи найтрудніші шляхи, засипаючи колодязі.

— Далі не ідемо... Кінець... Отут і зимуватимемо. Араслан - бек утік і назад не повернеться, — заявив командир перед усім дивізіоном, коли ми зупинились на віддані одного містечка.

— Розсідлуйте коні, відпочиваймо. Оце наша залага, оце тут стоятимемо. Досить бо - дурному бігати за боягузом бандитом.

— Де староста, — звернувся командир до присутніх тубільців. Нехай він іде до мене.

З натовпу тубільців вийшов поважний бай¹⁾ з високо замотаним тюрбаном на голові, з сивою пишною бородою, вклонився й тихо відповів:

— Я тут, великий командире. Ми всі до послуг могутніх лицарів червоних. Наказуй, що робити. Іжа людям і коням, спокій — хоробрим забезпечимо.

— За все, що потрібно для нас, платитимемо. Я платитиму. Наказую вам, дехкане, нічого не продавати на вивіз, відбиратиму все. Перевірятимуть мої люди і той там, що привозитимуть до містечка. А покищо прошу старосту дати приміщення військам он у тому районі...

* * *

Дивізіон у містечку Хургала. Місяць відпочивали, розповсюджували чутки, що не збираємося воювати з Арасланом.

— Узун - кулак²⁾ східній радіо - телефон. Він розповсюджує новини на сході. Новини там поширюються з неймовірною швидкістю. Те, що говорив командир, коли

¹⁾ Бай — багатій.

²⁾ На Сході звичай: той, хто одержав новину, розповідає її кожному зустрічному.

зупинилися в Хургалі — за день поширилось на сотні верстов. А т. Панченко, за часів царської служби унтер - офіцер, завзятий кіннотчик, відданий командир, — добре знав улачу, звичайсходу. Сам бо виріс у Бухарі. У Хургалі він швидко завоював авторитет серед баїв, імамів, і цілими днями просиджував у чайхані¹⁾, говорив про Радваду, яку повільно організовував в містечку.

А вночі, всього — Панченко та політкерівник дивізіону Коваль сиділи в будиночку над папірцями за мапою. Плянували записували, радились. У штабі віки завжди щільно завішано й зачинено. Що там робиться — ніхто не знає. Хто був у командира — теж невідомо. Червоноармійці пильно охороняють спокій у містечку, затримують усіх тих, хто порушує наказ старости Габібулі — не ходити пізніше 9 годин.

Багатіях вірних прибічників великої справи боротьби пізнав Панченко в містечку через двох своїх помічників - старого філософа — ч. редника Садир - Алієва й батрака бухарця Мамахаєва, що з ними проїхали чер. з усю Бухару, що відданість свою Радваді довели в боях.

З ними мало не щоночі обговорював Панченко новини містечка, ділились враженнями, складали пляни наступних операцій проти басмачів.

— Командир. Ковандир. Тільки мій плян. Тільки байга.

Садир - Алієв думав над ним дні й ночі. Тільки байга²⁾ Табір Араслан - басмач на кордоні. 30 верстов. Байга 5 верстов звідси. Ми їдемо на байгу.

* * *

Поповзли чутки містечком, кішлаками. Про байгу з нагоди 80 - річчя старости Хургала - бая Габібулі. Вся округа знала про свято. Бухарці хвалили командира, що прихильно ставиться до свята, дякували за увагу до бухарських звичаїв. Раді коли взнали, що червоні бійці братимуть участь у байзі.

— Ой добре, добре, тов. командире! — заявив Габібула. — Добре! Роблю байгу, якої не знала Хургала.

А вночі, коли Панченко, політкерівник Коваль із Садір - Алієвим, Мамахаєвим та командирами обговорювали деталі наскоку на табір басмачів, бай Габібула сидів у маленькій кімнаті й тихо розмовляв з таємним посланцем.

— Перший день байги нічого не робити. Другий день перебити і там, і тут. Всіх. До одного, щоб живої кістки не залишилось від червоних шуків.

— На, передай Арасланові цидульку — іди!.. нехай тобі допоможе аллах. Тільки мені сьогодні, і вчора, і ніколи у дворі не був. Прощай!..

Наближався день тою³⁾. Місто байги щодня, щохвилини відвідували сотні вояків. Видно було, що готується велика байга. Мали відбутись різні стародавні гри. Панченко, Коваль і всі червоноармійці наче тільки й жили тим, що скрізь розмовляли з бухарцями про байгу. Вони вижджували коней, тренувалися. А в потайних ставках стояли запасні коні, їх теж тренували, але вночі.

Напередодні байги Панченко видав наказ за залозі: «Щоб відзначити 80 річчя поважного старости, наказую червоноармійцям поїхати на байгу і взяти в неї участь. Вважаю, що баран буде наш».

Узун - кулак працював справно. Араслан - басмач знав про наказ за чотири години після його оголошення. Він сидів край столика у товаристві двох англійських офіцерів, що вже півтора роки жили тут, і трьох помічників, обговорюючи плян наскоку на дивізіон.

— Хоробрий харе, — казав офіцер. — Треба діяти так, як ти дієш завжди. Рішуче, немилосердно. Нехай віроодступники спокутують. На байзі першого дня напасти не можна. Другого дня напасти, хай барана беруть вони. Ми надсилаємо ватагу й на Хургала. Чув, що Панченко наказав «взяти участь усім». А хто місто оберігатиме? Хто? Ми «обережемо». Ми заберемо їхні запаси, зброю, кулемети. Ми покращуємося за все.

¹⁾ Східня кав'ярня.

²⁾ Національне свято.

³⁾ Той — святкування.

Суперечили цьому плянові найближчі помічники Арасланові — Іскер - бек та Какум - бек. Але суперечки припинив голос ватажка.

— Нехай буде так! Немає бога, крім аллаха, і Магомет його пророк! Нехай буде! Першого дня завзято б'ємося на байзі. Другого посилаємо ватагу на чолі з Керімеком до Хургала, а Канум - бека на байгу. Поїдете, пане офіцере?

— Якщо пан Араслан - бек дозволить, — всімхнувся поручник з «Інтележен-сервіс», Лекстон, передбачаючи вдалий наскок басмачів і легку перемогу над захисниками залоги.

* * *

— Іскер - бек! Дай десять моїх охоронників для особистої охорони пана Лекстона!

— На байгу! На байгу! Ідьте на байгу, що її влаштовує староста Габібула, ідьте на той! Нехай правдивим аллах дарує багато років життя. Покажіть свою спритність з моїми джигітами. Позмагайтесь з недосвідченими червоноармійцями, що беруть участь у байзі, — передавав узун - кулак по всій окрузі. І плили степом шаним каравани до балки Узкалик, де мала бути байга.

Між Хургала і табором Араслан - бека снували верхівці, перевозили вказівки, ведення. Події розгортались, наче за пляном. Саме так, як цього бажав і бай Габібула, і Араслан - бек, і англійські офіцери.

Події розгорталися так, як хотів цього Панченко і Коваль. Все місто знало, що червоноармійці виїдять на байгу, залишаючи в залозі кілька вартових охороняти брону, кулемети, їжу.

— Ускочимо ми, товаришу командире, — казав одного вечора боєць Гаркуша Панченкові. — Бо що ж, залишимо наших 40 чоловіка, як це вже відомо всій Хургалі, Араслан - бек набіжить, переб'є людей, забере зброю, — висловлював свої думки червоноармієць.

Чутки вже йшли містечком, їх знали й червоноармійці.

* * *

Свято настало золотого серпневого ранку. Сонце виглядало з - за обрію, розливаючи блиски по піщаному морі. На схід жовті піски, на захід — зелений степ. Річка межуються вони. Між піском і степом зеленим, де річка вигнулася коліном, де зелений килим ген - ген розіслався до високого кряжу, мала відбутися байга.

Високій схилистий кряж уквітчали тисячі різнобарвних халатів та тюрбанів. Пошею, де весняної повіді розливається річка, іздили верхівці, махаючи нагаями, досно розмовляли про байгу, гарячили коней. Найбільше розмов про синів Габібулиних. Їх аж троє мали брати участь у байзі. Коні їхні, як і багатьох стояли із зав'язаними очима. Кажуть, що Габібула сам особисто доглядав цих коней, зав'язаних у темному льоху. Три тижні вони не бачили світла. А ось, як розв'яжуть коням і, скакуні оскаженіють від соняшного проміння й будуть лізти туди, куди скерує повід верхівця.

Прибуло душ сімдесят верхівців червоноармійців, на чолі з Панченком і Ковалем. Габібула і кілька старих бухарців підійшли до командирів.

— Широ дякуємо хоробрим воякам, що поважають святі звичаї наші вікові. Широ дякуємо командирів, що дозволив воякам брати участь у святі. Позмагайтесь нашими юнаками, навчіть їх спритности, — уєсливо шамкотів старий бухарець.

Коли баї відійшли від червоноармійців, до Панченка підійшло кілька розвідників - бухарців.

— Араслан - бека немає. Є його помічник. Є душ 30 його людей. Братимуть участь у байзі, вибиватимуть очі нагаями. Сьогодні нічого не збираються робити. Поворять про завтра.

— Так от що, товариші, робіть, як учив. У байзі беруть участь тільки товариші, які виросли тут на сході, а решта хлопців сиди, стережи коні, не кидай зброї і дивись.

Окремим табором іздило полем душ сорок басмачів, бухарців, що з наказу Араслан - бека брали участь у байзі. Помічник Араслан бека суворо спостерігав поведінку червоноармійців. Він побачив, що тут їх душ сімдесят. Виходить, половина охороняє

Хургала. А здається правильно говорив офіцер, правильно. Побачимо, що буде завтра.

Подем пролунали глухі звуки сурмачів.

— Зараз байга. Зараз велика байга. Завтра буде більша. Зараз кинуть барана! Нехай спритні верхівці його ловлять! Шановний Габібула, імам! Галібасв спостерігатиме байгу! Сам хоробрий командир дивитиметься! Готуйтеся, готуйтеся! — кричали довготілі дерев'яні сурми.

Півтори сотні верхівців збілося біля кручі, чекаючи, коли туша зарізаного барана полетить їм на голови. Коні тупали копитами. Хвилювалися верхівці. Раптом тисячі горлянок закричали: а - ай - ай - ай! З кручі полетіла бараняча туша.

Коні ставали цапки, скакали, билась, натискували один на одного верхівці. І раптом усе змішалося.

Кінь, на якого впав баран, неймовірним стрибком вискочив з кільця, розпластався над землею. Верхівець, пригнувшись до гриви обличчям, обома руками тримав за вону баранячу тушу. Але десятки копит засікли коня й верхівця, бараняча туша пішла гуляти з рук у руки. Скажені коні від різких ударів нагаїв, наливалися кров'ю очі у верхівців, що били коней, били одне одного в обличчя. А між криком і бійкою сотні рук пнулися до баранячої туші, сотні очей впилися у верхівця, що захопив барана.

Спокійно спостерігали бійку баї, спокійно дивився на неї й Панченко. Уважно поглядали на натовп і верхівці червоноармійці, що стерегли коні. На майдані билась люди, ламали кінцями один одного, вибивали нагаями очі, роз'юшували обличчя.

Панченко дивився на своїх хлопців, що до половини кола байгового поля у бійці участі не брали, а тільки, щільно притискуючись один до одного, гналися за байгарями. З половини кола кілька червоноармійців виринули з гурту і, махаючи нагаями, почали врізуватися в бійку. Знав Панченко, як діятимуть хлопці. Знав, що до кінця байгового майдану першими прийдуть саме бійці з баранячою тушею. Садір - Алієв два тижні вправляв цих тридцятьох для участі в байзі...

Знов заграли сурми.

— Завтра, завтра! Завтра ще більша байга, завтра сто червоних бійців братимуть участь, завтра той, хто приведе барана, великої нагороди дістане від Габібули!

Коли сонце зайшло, на полі байги, на крижу вогники горіли. Варили узбеки їжу. Обговорювали сьогоднішню байгу, розмовляли про завтрашнє свято. Велике, розкішне воно має бути. Не поскупився Габібула, розщедрився баї. Командир обіцяв нагороду переможцеві.

— Ну буде байга, ну буде сміх, ну іграшка буде!

* * *

В таборі Араслан - бека не раділи. Іскар - бек і капітан Байні - хан споряджали ватагу басмачів на Хургала. Найкращих коней, найкращих людей — наказав Араслан - бек, цього вимагав Байні - хан - капітан. Цього вимагав Лейді - хан - поручник. В Хургала треба знищити червоних, треба їхні запаси забрати, треба перебити потім червоних собак.

Ханум - бек та Лейді — хан - поручник їхали на байгу. На байзі почнуть стріляти — хай відступають червоні в Хургала, де на них чекатимуть Іскар - бек і Байні - хан, що переб'ють залого.

— Дій, брате, дій, — писав Габібула Араслан - беківі. — Завтра байга почнеться рано. Командир дав наказ виступати до світу. Нехай Аллах тобі допоможе!

В Хургала теж не всі спали. Сто п'ятдесят чоловіків червоноармійців спати й не збирались. Скоро вернулись до містечка — почали збиратися. Та й то недовго, бо всі тільки схопились на коней і виїхати.

Садір - Алієв перевірив підготованість і радий повернувся до Панченка:

— Хорош ребят, хорош. Усьо делім. Всьо. Іді, товаришу командир, Габібулі Скажі, скажі чтонібуть, нельзя молчать.

¹⁾ Насгоятель мечеті.

Поїхав Панченко й Коваль до Габібулі. Пили чай, люб'язно розмовляючи, хвалили звичай узбеків, мріяли про завтрашню боротьбу, бажали надобраніч старому.

А тільки звернула стрілка годинника з дванадцятої, весь ескадрон сидів уже на оных і тихо-тихо виїздив з Хургала...

Вирядивши Іскар-бека та Ханум-бека з офіцерами, Араслан-бек почував себе неспокійно. Він непевно ходив по килимах намету і мріяв — розбити дивізіон, захопити Панченка — яка здобич! Живого ввіймають командира. Всі десять басмачів, найвірніших його співробітників, яких заарештувала раджлада і які сидять у в'язнях, за Панченка можна вимінати. А зброя! Він продасть її і золото закопає в горах. Про це знатиме великий Анер-паша, про це знатимуть закордоном. Капітан Байні біцяв йому медаль за це привезти від далекого могутнього короля.

Думки перейшли в гарем. Пер біраючи в пам'яті жінок, Араслан не міг зупинитися на жодній з куплених красунь. Грехтен Нац — сувора. І краса, у неї кам'яна. Англієська леді Чермей холодна, як лід. Люсі французька, що її привіз Байні — хан — уже гаряча. Російські красуні — дівчата плачуть по півроку, але всі вони люблять Араслана, всі вони шукають його ласки.

— Пиду до них, котрусь виберу, — і Араслан ударив у долоні.

— Веди до гарему, — наказав він джурі.

У гаремі пахощі туманили голову. Здорові істоти наповнили кімнату. Серпанок роззорий, як соняшне проміння, одяг... Тіла тепліли, м'якли й нервували Араслана — Люсі, дай мені могутньої води.

Французенка, діставши пляшечку, взяла яблуко й капнула у розріз три каплі.

— Пий, хоробрий, і будь молодий.

Збудні ліки підняли настрій беків. Він важко дихав, червонів, маснами очима збився на підголіх жінок, вибираючи кращих із них.

Пролунав постріл, а потім шакалами заверещали кулемети. Жінки посхоплювались, здійняли галас. Очманілими очима дивився Араслан, прислухаючись до кроків потім промовив:

— Любі мої, не кидайте мене! — І поліз за драпування...

* * *

На табір басмачів налетіли перед сходом сонця. Годин за три перед цим виїхало ватаги бандитів, щоб розгромити ескадрон червоних, напавши на нього в Хургала на байзі.

Старий Садір - Алієв добре знав, як розташовано табір, знав, де склади новенької російської зброї, що діставав Араслан від пачкарів. Знав Алієв, де повинні бути сховані скарби, що нагабували бандити. Знав, де міститься сам Бек, де його гарем. Тора їздив старий чередник до табору, возив він цидулку від Габібулі. Не йому бібула давав до рук цидулку, а своєму вірному холопові Курбаєві, що зараз, реодягнений, був у ескадроні за червоноармійця.

— Командире, командире, який у нього табір! У горах на кордоні — ціле сто. Намети, будинки, охорона, кулемети й гармати. Табір торгує в Афрані. Звідти зброя, звінти їжа, коні арабської крові. За красунь вимінює Араслан коней добрих, свого гарем красунь. У його помічників теж по декілька дружин. У Араслана є й офіцери, приїхали з закордону. Вони йому дають вказівки, вони керують боротьбою. — Розповідав Садір - Алієв і про суперечки, які почалися у таборі басмачів, про те, багато басмачів незадоволені з офіцерів, які працюють у Араслана, що Іскер-бек і Ханум-бек незадоволені з Араслана і пильнують слухного часу, щоб виступити проти ватажка.

В горах на кордоні з Афганістаном — ззелено, привітно. Табуни коней, отари овець, череда худоби. Добре господарювати Арасланові, коли все, що було кращого бухарських кишлаках, забиралось сюди, коли з закордону привозили зброю, вказівки, виїздили панове офіцери, коли з закордону привозили цародійне питво. Вип'єш ти каплі й робишся молодим, дужим, і красуні - гаремниці непритомніють від ласк Арасланових. І золото заховано в горах, і місце табору надійне.

— Не мають права червоні переступити до цієї смуги, — писав великий Івер - паша. — І не зроблять вони цього. Спокійно готуйтеся до боротьби, нехай допоможе тобі аллах.

П'ять років бореться Араслан з порушниками шаріату. Три роки він літав у Бухарі, а потім Івер - паша наказав йому отаборитися у горах, на кордоні і звідити наскоки на віроодступників. А от Араслан уже два роки живе на кордоні в горах. Про нього писали в газетах, написали, що він з багатьма бухарцями втік з Бухари, де панують червоні, на кордон.

За два роки слава його, як борця з червоними, заповнила долини Бухари. Дня нього йшли байські посланці з Бухари, до нього приїздили офіцери з-закордону.

З брудного намету він перебрався до чудового будиночку. Двадцять років розбишакував у Бухарі брудний, обірваний Араслан, задовольнявся гвалтуванням жінок, а потім Івер - паша листа йому написав. Радив почати боротися з червоними, стати на захист шаріату. Тепер у нього п'ятнадцять красунь, краса яких відома далеко — далеко. Всі його бояться і слухають. І раптом постріли. І раптом крики в таборі. Глянувши у вікно, котрась із гаремниць закричала:

— Червоні, червоні!..

* * *

Година — і від табору нічого не залишилось. Полум'я охопило будиночки, сивий дим розстелася в горах, табуни коней, отари овець, запаси зброї, скарби забрали червоні до Бухари на північ. Цим шляхом пішли й мешканці табору, і красуні - гаремниці. П'ятнадцять озброєних червоноармійців супроводили господарство беков.

Сам бек, вискочивши з полум'я, переодягнений сторожем, зв'язаний сидів на коні. Садір - Алієв його охороняє.

* * *

— Так що, вже все. Тільки на десять хвилин більше часу минуло. Та двоє верхівців з табору втекло, Манташов пропустив. Я Манташова роззброїв, — доповів командир чоти Панченкові та Ковалеві.

— Пустіть Манташова, віддайте зброю. Я йому наказав пропускати верхівців. Нехай наздоганяють військо Арасланове, а ми зробимо засідку. Ми їх перестрінемо, коли б вони повернулися, — тихо казав командир політкерівників.

Панченко гарцював на коні чистої арабської крові, в сідлі і зброї, оздобленій сріблом та золотом, — він трошки пишався, п'яний від перемоги.

Політкерівник поїхав до бійців, що на швидку підживлялися.

Сурма сповістила про збір.

* * *

З півдня на північ мчали два верхівці. Від горяного кордону до містечка Хургала. Не шкодували коней з Арасланової тайни, не шкодували себе. Треба було сповістити Іскер - бека й Канум - бека, які зараз мали розбити ескадрон у Хургалі на байзі.

* * *

Іскер - бек зрозумів усе сам, коли в Хургала не знайшов жадного червоноармійця. Коли побачив у Хургала сліди недавнього перебування ескадрону. Іскер - бек посланиця на байгу до Канум - бека, наказавши йому негайно летіти до табору, з'єднавшись із ним у Великій балці, що п'ятнадцять верстов від табору. Звідти почати наступ на табір, коли Панченко ще залишиться там.

* * *

Свято перетворилось у мурашник. Люди не знали, що діється. Люди метушилися, кричали. Габібұла й його сурмачі кричали:

— Правовірні мусульмани! Озбройтеся і бийте червоних собак! Ільмо в табір Араслан - бека, захопимо зброю і проженемо звідти червоних!

Тільки душ двадцять багатіїв та їхніх синів скочили на коні й помчали з Габібұлою у слід Канум - бекові. А тисячі дехкан метушилися полем.

Вірний служка Канумів, 15-річний бача¹⁾ Яхая,— вирвався, коли полонених виводили з табору. Він бачив, як загинув табір, і біг між горами, біг у степ, бо знав, що повернеться і забаром Іскер і Канум. Виснажений, знесилений, він вибрався з гір і плазував підцаном степом, знайомою доріжкою назустріч. Він чув розмову про втечу двох із табору. На обрії замаяли голови верхівців. Вони швидко збільшувалися і наближалися. Яхая вхопив шапчину, кинув її вгору, кричав і танцював.

— Кануме, Кануме! — кричав він.

Сотня басмачів оточили бачу. Слухали, що він казав. Дивились один на одного. Перекинувшись кількома словами між собою, Іскер і Ханум, що вже дорогою вирішили покітуватися з офіцерами, які порадили такий небезпечний наскок, вихопили револьвери й забили офіцерів.

— Це: зрадники. Це: їхній плян. Це: їх Араслан послухав, — кричав Іскер-бек. — Табору немає. Спробуймо наздогнати червоних — або переможемо, або загинемо!

Серед басмачів пішло шепотіння. Вони ремствували на проводирів. Вони не хотіли тепер умирати. У халатах у кожного позашивано багато золота, коштовностей — умирати не можна. Треба боротись, але не тепер. Тепер треба тікати закордон, готуватись до нової боротьби.

— Друзі, — закричав басмач Катнім, колишній цирковий борець. Вмирати не будемо, а житимемо й боротимось з віроодступниками, з грабіжниками червоними, тільки не Іскер і не Канум нами керуватимуть. Вони блазні, вони дурні, вони не бачать далі конячої голови. Геть їх! Ми самі почнемо боротьбу і нових доберемо способів. Ідмо до Афгану. Ідмо, приготуємося. Н-хай нам Івер-паша скаже, як боротись, а тоді боротимось. Іскер сам нападає н-хай на червоних. Я знаю, де коштовності Арасланові. Ми знайдемо їх. Ми все купимо, зброю, нам допоможе Івер-паша.

— Собака, зрадник! — крикнув Іскер, націлюючись у Катніма, але чиясь дуже рука схопила бєка за лікоть. Зійнявся гвалт, крик.

— Геть Іскера, геть бєхуна! Н-хай Катнім керує нами!

Під крики бандитів новий ватажок вихопив револьвер і пострілом у спину вбив Іскера.

— Ось тобі, собако, за мою любов Джалю! — пошепки промовив він, а коли тіло пало з сідла, Катнім теж скочив, вихопив шаблюку і, ставши лівою ногою на груди Іскерів, стяв йому голову і додав: Ось тобі за красуню Джалю, що ти відібрав у мене!

Вибравшись із гір, Яхая зустрів басмачів на рівному полі. Тут за півгодини відбувся суд, відбулись зміни. Басмачі за Катнімом поїхали вперед. За ним поїхав Ханум нові спільники з бєком Габібулою. На полі залишилось три голі трупи, яких уже стигли роздати басмачі...

— Чи довго вони торгуватимуться? — нетерпляче говорили між собою бійці. — Т чорти! Стріляють когось!

— Н: хвилюйтеся, товариші — наше нам буде, — дивлячись у бінокль, казав Паненко. — Чи не повернеться вони?

Постріли трохи збентежили командира. Він знав, що серед басмачів щось сталося, що потвердилася думка Садір-Алієва про розбрат у таборі. Коли повернутись назад — значить піддалися, коли не повернуть — значить тільки сварка.

Ватага прямувала в гори. Обережно, дивлячись уперед, посилаючи кілька душ вперед і вбік, вів Катнім свою ватагу. Спустився в гори. На рівній площі біля річки зупинились напоїти коні. І раптом дощ із кулеметів. Падали вбиті коні, припадали до землі люди, бо коли підводились і тікали, то кулі немилосердно ловили їх. Недалік почувся голос:

— Хто н: хоче вмирати, хто піддається — складай зброю до купи і відходь назад, інакше всіх пербємо!

Один по одному підводились бандити, складали зброю й відходили геть. Тільки Ханум, Габібула і ще кілька бандитів, відстрілюючись, кричали, що боротимуться до останньої кулі...

Табір Арслан-бєка було знищено.

¹⁾ Хюпчик, що повійствує.

ТРЕТЯ БАЗА

(НАРИС)

Інженер Богданов протягнув руку до пачки газет на столі.

Рік тому приїхав з Дніпрельстану сюди в Іркутськ, щоб посісти місце над цим столом з табличкою над головою: «Начальник гідрологічної групи Анггаробуду».

Табличка постійно висить на цьому самому місці, але начальник групи буває тут рідко. Доводиться безперестанно проводити час у подорожах. Ось і зараз треба готуватись виїхати на Істокську гідрометричну станцію на Анггарі, що розташована біля паді 37-го кілометра. А за кілька днів велика подорож униз по Анггарі до Падунського порогу, в тайгу, де в майбутньому мусить вирости один з найбільших велетнів Анггаробуду. Рік тому він приїхав у цю місцевість і відчув мільйони кінських сил в майбутніх дрютах могутніх гідроелектровень, що стануть на Анггарі та її притоках. Він зрозумів, що відкриття гідроелектричної Анггари це було найбільшим відкриттям останнього десятиліття.

Протягом кількох років у Східному Сибіру працював інженер Малишев. Він оглядав тутешні ріки і вираховував, скільки кінських сил заховано в них. Вираховував на такого коня, що працює ліпше за кожного пересічного коня і працює без відпочинку. З 1929 року на річці Анггарі почав працювати «Енергобуд». Гідрометри Енергобуду почали вираховувати силу цієї річки, що має дивні властивості.

З найповноводішого і найглибшого у світі озера — Байкала, що приймає в себе 100 річок, вибігає лише одна Анггара. Анггарське джерело б'є рікою одразу в півтора кілометри завширшки. З величезною швидкістю вибігає прозора байкальська вода через Анггару і проминувши на шістдесятому кілометрі Іркутськ, пробігши 1800 кілометрів, виливається у одну із світових річок — Єнісей. Одно з див цієї річки — вона противиться найлютішим морозам. Не зважаючи на сорокаградусні морози, біля Іркутську вона замерзає лише у січні, або лютому місяцях. На протязі ж перших 10 — 15 кілометрів од Байкалу Анггара не замерзає ніколи. «Могутня сила, величезна швидкість причиною тому» — так думає інженер Богданов. Так думають до цього часу майже всі, хто знає красуню Анггару.

Інженери, а серед них Іван Гаврилович Олександров ²⁾, — що склав проєкта, як половити сили Дніпра, — звернули увагу на цю сильно річку і сказали:

— Примусити її давати електрику. Обрахування сил Анггари показало, що тут заховано сили шістнадцяти, а то й двадцяти Дніпрельстанів.

Інженер Богданов дивиться на мапи, розвішані по стінах кабінету. Це десятикілометровки, що на них нанесено басейни Анггари, Іркута, Селінги. Він не дуже довіряє цим мапам. На його думку, найкраща мапа — це мапа гірського хребта Хамар-Дабану, що над Байкалом. На цій мапі половину місця займають білі плями.

— Тут хоч не брешуть.

Так каже Богданов, пригадуючи всі ті експедиції, організовані начальником геодезичної групи інженером Нувар'євим, що сидить в суміжній кімнаті.

²⁾ Автор проєкту побудови Дніпрельстану.

Геодезичний відділ Ангारобуду організував експедиції для геодезичної та топографічної зйомки по річках Кетой, Ока, Урал, Бірюса. Більшість цих рік в значній частині їх течії на мапі нанесено на око, і то лише з чуток та оповідань мисливців. Чимало пригод мали експедиції на тих ріках. У верхів'я річки Кетой заїхала верхи експедиції. Відсіля треба було спускатись човнами.

Побоюючись порогів, що їх можна сподіватись на цім шляху, вирішили для безпеки спускати човни на мотузах.

У верхів'ях Іркут та Кетой є село Монди. Мешканці цього села погодились взятись за цю роботу. Ціну заламали високу — триста карбованців за спуск кожного човна. Треба було спускати п'ять човнів. Начальник експедиції не мав таких зайвих грошей. Довелось одмовитись од послуг мондичан.

Ризикуючи — сіли на човни і поїхали униз за течією.

Річка — суцільний порог. На кожному кроці загрожувала небезпека. Бувало — ризиковали життям, коли вир захоплювала швидко, мінлива Кетой. Він вгадував, чи коли наближались до водоспаду.

Було там два студенти. Дві протилежності. Один хотів утікати, але не було куди. Верхіві коні повернулись назад і всі шляхи до залізниці, крім річки, були для нього закріпані. Був другий студент, якого захоплювала швидко, мінлива Кетой. Він вгадував мілини і підводне каміння. Він був кращим провідником. Його човен плів попереду.

Богданов пригадує ці експедиції. На цих річках, що належать до компетенції Богданова, він протягом року організував сім постійних гідрометричних станцій, п'ять — вітряних, тимчасових і 50 водомірних пунктів.

Ці станції та пости вивчають і оброблюють силу течії та гідрологічні умови, щоб мати де і яку можна ставити гідроелектровню.

Двері з сусідньої кімнати одчинились і увійшов інженер Нувар'єв. Вищий середнього росту, крем'язний з випеченим обличчям, одягнений франтувато, він справляв враження людини цілком протилежної Богданову.

Нувар'єв теж з Дніпрельстану. Він, як і Богданов, з тих робітників, що йдуть передовими розвідками в справі побудови велетенських гідроелектричних сердець нашої країни. Вони розшукують ріки з могутнім тиском течії, вимірюють той тиск, вивіряють ґрунт чи втримає він греблю і станцію, а тоді, перевіривши всі обрахунки, кажуть:

— Будувати тут.

І додають, що саме і як тут можливо будувати.

Нувар'єв повільним кроком, з повагою, держачи голову, підійшов до стола Богданова і глянувши на розгорнуту газету, сказав:

— Що у вас нового?

— Теж саме, — стереотипна відповідь. Але це відповідь за звичкою, за інерцією, насправді нове є і про нього додає Нувар'єв.

— Окінська експедиція закінчується.

— Тепер пунктирна Уда?

— Незабаром чекаю перших повідомлень від них.

Мова йде про експедицію, що кілька днів тому виїхала на річку Уду. Значна частина цієї ріки на мапі накреслена пунктиром. Коли на мапі суцільна чорна нитка ріки переривається і далі пішов пунктир або телеграфні протинки, то знайте — далі їхньої течії ріки не досліджував і вона накреслена на вгадки.

На цих ріках працюють експедиційні партії Ангारобуду. Така партія складається приблизно з п'ятнадцятих людей. З них четверо технічний персонал, решта робітники. Більше з собою мінімум людей і запасів.

Людей взагалі не вистачає. Влітку почалась робота в районі порогів. Геодезична група, що її послав туди Нувар'єв, провела нівеліровку місцевості до Падунського порогу. Од села Братська до Дового порогу провадилась фотодолатна стереогеографічна зйомка. Але роботу ще не закінчено, а більшу частину людей вже перекинули на роботу в район села Бархатова. Це недалеко від Іркутська униз по Ангарі, для Черемховських кам'яно-вугільних копалин. Там мусить бути побудована одна з перших ангарських гідроелектростанцій. За першими орієнтовними підрахунками це буде гідроелектроустановка на мільйон з чимось кінських сил. Бархатовська електростанція даватиме більше енергії, ніж Дніпрельстан.

— Людей нема.

Так говорить інженер Нувар'єв.
Збільшують зарплату, дають оголошення в газетах, використовують особисті зв'язки, не б'є того, щоб при нагоді не перманути робітника іншої установи. Але нічого не помагає.

Брак кваліфікованих людей б'є найсильніше. Організують різні курси, сподіваючись хоч половину курсантів утримати потім у себе. Вже потарвалили майже всіх креслярів у техніки.

— Скоро фабрикуватимемо інженерів — сміється Богданов.

Нувар'єв махає рукою посміхається і зникає за своїми дверима.

Вокзал на лівій стороні ріки, місто на правій. Вокзал, як більшість сибірських вокзалів, переповнений пасажирями. Московські, Ленінградські та місцеві потяги один за одним забирають сотні пасажирів.

П'ять раз на тиждень тут зупиняються кур'єрські потяги, що блищать міжнародними вагонами з написами руською та німецькою мовами: «Столиці - Манчжурія», «Ріка — Владивосток», «Москва — Манчжурія». Крізь широкі вікна вагону — сторону визрають столики, вкриті білосніжними скатертками і лапасті квіти у вазах.

Місто стоїть на середині дозгідного залізничного шляху з Європи до Китаю та Японії. Шлях у дванадцять тисяч кілометрів. На цьому шляху, що його пробігають ці вагони за дванадцять день, Іркутський вокзал і на ньому зупинка на двадцять п'ять хвилин.

Пасажири, роздягнені, вибігають з вагонів, — з кур'єрського тут залишається мало — щоб розім'яти ноги після довгого сидіння у потязі. Пасажири бігають по перону, повз потяг узад і перд. Тубільці стоять купками біля вокзальних дверей і вікон, дивляться широкими очима і посміхаються з чудаків чужоземців у коротких штанишках з великими колінами, однаково у дев'ятнадцятилітніх і сорокалітніх. Але чужоземці на те не звертають уваги і разом із своїми думками все швидше і швидше ходять повз вікна вагонів.

Чужоземці не купують нічого, — хіба марок та конвертів, — після другого дзвінка залазять до вагонів. За двадцять п'ять хвилин паротяг змінює, вагони оглянуто і наливо водою. Кур'єрський № — 2 поспішає далі вздовж Ангари, між Бійкальськими горами, в напрямку до найбільшого в світі озера солодкої води. Вокзал готується приймати на тупі потяги.

Од вокзалу повз паркан дорога веде до понтонного мосту.

Ці найбільший понгонний міст на увесь Сибір. Щозими його зіймають, щоб везною, коли пройде крига, поставити знов. Великі човни кріпко тримають товсті ланцюги, закріплені за дно якорями.

На човни настільки доши і поставлено перенча. На мосту пороблено пішоходи, щоб не пугались перехожі під ногами коней і колесами легкових автомобілів. Вантажники тут проїздять обережно, а автобуси доходять лиш: до мосту.

З понтону видно і вокзал, і місто. Ріка протікає поза великий міський сад Паризької комуни, що стоїть поруч колишнього губернаторського будинку. Он біліють його стіни. На початку двадцятного року, коли тут взято Колчака, білі востанне відкрили з тих вікон кулемтну стрільницю по понтону.

Там в саду, захищений од мосту кущами і вітами дерев, стоїть величний мармуровий постамент пам'ятника одному з Романових. Постамент царя, що очевидно гордо стояла над Ангарою, скинули і розбили, викидавши чіпкі у ріку, не то у сімнадцятому, не то у вісімнадцятому році. Залишився лиш: постамент з барельєфними профілями Єрмака Тимофійовича, Мурав'єва-Амурського і двоглавию орлом — символами руської дворянсько-купецької експансії в напрямку північного Сходу.

Іркутськ давно забув царя і губернатора і тим паче ті часи, коли за словами літописця:

У листопаді місяці зайшов у місто Іркутськ небувалий гість, а саме заморськими воротами увійшов ведмідь, пройшов позз загород паїсадну і вийшов у млинові ворота, де був вигід на млин Глазуніку, на ріці Ушубака.

Ведмідь цей жив кілька років у ближньому лісі і живився саниями та іншою худобою, що на лежала між сандями міста, але між санди боялися переслідувати його, хоч і терпіли збитки товаром, тому що вважали його за «бєзбожнє»...

Зрештою отією зайзвись охоні скористуватися ціною шкурою ведмеда та його салом, вбили його і продали вигідно...

Так переказує Іркутська літопис, що уривки її переховується в Іркутському музеї.

Іркутськ вже давно змінився, а особливо за останні роки. Тепер це місто, що має більше ста тисяч населення. Тут з'явилися великі фабрики і заводи. Хоч окремі з них нагадують великі мануфактурні вісіа надцятото сторіччя, як наприклад, слюдорозрізальна фабрика, де працює тисяча робітників і жодної машини, та інші, хоча б механічний завод Союззолота, що виробляє радянські драги для золотопромисловости — це останнє слово техніки.

Майбутнє Іркутська у швидких струміннях Ангари.

В лична водяна шир плине до понтона. З мосту видно, як прозора, наче краший, іркутський хрусталь, вода з великою швидкістю зникає під понтоном. Крізь товщу води бачить око пісок і каміння на дні. Але ця прозорість і швидкість здається напуває повітря холодом.

Уверх по річці видно плескагі острови мілнини, що їх поверхня ледве підіймається над водою. Здається, це великі плоти покидали там котви, а часом вони нагадують тонку плівку, якою врито водяну поверхню. Ближче до мосту два чи три човни з рибалками. Рибалки кожної хвилини закидають у гору своїми вудками, але течія вмент носить лесу з корми нижче носа човна.

З-під понтону, наче з колеса водяного млина, вилітає запінюючись Ангара. Розрившись од удару об човни і ланцюги понтону, вона одразу за мостом робить тиць водокрутів. І немає порятунку тій людині, яка б осмілилась плитнути у воду по її бік мосту.

Ангарська вода швидко поплила униз повз пристані і склади, і там нижче, куди ледве досягав око з понтону, між зелених гір попадає в обійми свого притока Іркута.

За бурятською легендою, там вітязь Іркут назлоганяє красну Ангару, що втекла від свого батька, старого Байкала, до вітязя Єнісея.

Тут на понтоні географічний центр гідроелектростанцій майбутнього малого Ангробуду. Їх буде чотири чи п'ять, а може навіть шість станцій. Вище Іркутська стане одна, — тепер говорять уже про дві, — електростанція на 240 тисяч кінських сил. П'ять років тому, коли вперше поставлено питання про побудову цієї станції, його одразу було здано до архіву.

— Для чого промисловості нашого району такий велетенський? — Із здивованням стали місцеві економісти.

Тепер ніхто такого запитання не подає. Всі знають — так звана Істокська гідроелектростанція обслуговуватиме Іркутськ, що з весни 31 - го року став столицею величезного Східно-Сибірського краю. М.жі цього краю: на Півночі — Полярне море, на півдні — степи Монголії. До краю попали майже увесь басейн Єнісею, озера Байкал і Бурято-Монгольська АСРР. Для промисловости південно-байкальського району цієї енергії безперечно не вистачить.

Але недалеко швидкий Іркут. Вже давно були проекти побудови однієї, потім двох, а тепер навіть трьох гідроцентралів на Іркуті.

Іркут тече од монгольського кордону і наближається до Байкалу кілометрів двадцять, але не пробившись крізь гори, що оточують озеро, звертає на північ до Ангари і біля Іркутську зливається з нею.

Недалеко Байкалу Іркут пробігає вузькою, глибокою долиною і, оббігаючи гірський Зиркузунський хребет, робить вузьку петлю кілометрів із сорок завдовжки і свого три — чотири кілометри завширшки. Інженери, що досліджували в цьому місці Іркут, висунали ідею — прокопати тунель під Зиркузунським хребтом і в цей тунель одвести течію ріки. Тунель буде кілометрів близько чотирьох. За допомогою цього тунеля можна мати корисне падіння води метрів на сімдесят. Побудувавши велику греблю, можна ставити гідроцентралу на п'ятдесят тисяч кінських сил.

Недалеко од цієї станції, біля села Мот, де Іркут наче виривається з гірської долини, хотять перегородити його другою греблю і ставити ще одну гідроелектровню на 30 тисяч кінських сил.

І третій проект — не пустить вітязя Іркута до красуні Ангари, а прокопавши тунель під горою Ірханци, вилить його шотидесятиметровим водоспадом і потім пустити у Байкал. В тому місці вода Іркута тече вище води Байкалу на сто дев'ятого два метри.

Проектів є кілька. Ще не ірішено остаточно, яку гідроцентрально будуватимуть в першу чергу, але що будуватимуть — це стало безперечним.

Для розвитку місцевої промисловости багато важить те, що енергія станцій в районі малого Ангарабуду обіцяє бути найдешевшою в Радянському Союзі (лише великий Ангарабуд дасть дешевшу енергію). Наприклад гідроцентреля на Іркуті, — в тому випадку коли Іркут буде спущено в Байкал, — матиме 130 тисяч кіньських сил і даватиме енергію вартістю 0,6 коп. за кіловат - годину.

Велика кількість дешвої енергії дозволить розгорнути тут у широких масштабах виробництва кольорових металів, феросплавів, целюлози та паперу. Можливо також добування алюмінію, що вимагає багато електричної енергії. Тут знайдено глини з великим процентом алюмінію. Будівництво електроцентрелі на Іркуті почнеться мабуть 1933 р. щоб 1935 р дати струм.

Мабуть, одночасно, а може раніш будуватиметься Істокська гідроцентреля на Ангари. Остання мусить не лише давати енергію а також регулювати кількість води у річці. Хоч взагалі Ангара не знає різких змін у кількості своєї води. Байкал досить рівномірно подає воду протягом цілого року. Але щоб ця подача була ідеально рівномірною, йому допоможе перша Ангарська гідроцентреля.

Через це ангарські гідроелектростанції зможуть протягом цілого року подавати майже однакову кількість енергії щодня. Це має величезне значення, бо коли візьмемо таку гідроцентрально як Дніпрельстан, то тут окремі місяці року, різнитимуться сотнями тисяч кіловат в залежності од кількості води у річці.

Нарешті, — на Ангари, трохи нижче Іркутська, в районі кам'яно - вугільних копалинь буде побудовано найбільшу гідроцентрально району малого Ангарабуду.

Це буде станція у селі Брюховатово. Тут греблю почнуть будувати за першої можливости. Цього вимагає велика наявність сапропелітів у цьому районі, що дадуть можливість розгорнути виробництво рідинного палива. Питання ж про рідинне паливо для Сибіру стає надзвичайно гостро, зважаючи на тракторизацію сільського господарства.

Цього вимагає й потреба в алюмінії. А можливість виробництва алюмінію в Черемховському вугільному басейні цілком реальна. Лябораторні досліди показують у золі тутешнього кам'яного вугілля 37 % окису алюмінію. Нарешті побудови цього східного - Сибірського Дніпрельстану, вимагає електрофікація великого сибірського залізничного шляху.

Ця гідроцентреля дасть також енергію на видобуток штучного кавчука.

Це все проекти будівництва, що їх має бути почато і закінчено протягом другої п'ятирічки. Але ж сила Ангари без її притоків п'ятнадцять мільйонів кіньських сил.

Головна кількість цих сил далеко униз од Іркутська. Лише вісімсот кілометрів, верхів'ям Ангари, ходять пароплави. До Братська. Є таке районне селище на річці.

Далі річка пробивається крізь безлюдну тайгу і раз за разом б'ється об пороги. Од Братська найближча залізнична станція за 200 кілометрів. Од порогів ш: далі. Тут рідко попадаються селища. Їх майже немає. Очевидно, через безлюддя довго не знали, яка сила затаєна в Ангарських порогах. А тепер там проектується світові велетні гідроцентрелі: Шаманська — 2½ мільйоні кіньських сил та Падунська — 3½ міль. кіньських сил. Це на порогах Шаманському та Падунському. Ні Америка, ні тим паче Европа такого не бачили.

Це черга третьої п'ятирічки. Щоб побудувати ці велетні, треба прокласти залізницю до Ангарських порогів, переселити сюди сотні тисяч робочих рук, витратити вісім чи десять мільярдів карбованців. Тоді лише можна буде розпочати будівництво цих зверхвелетнів, що дадуть мінімально дешву енергію, вартістю 0,25 копійки за кіловат годину. А найголовніше, знайти і підготувити епоживачів цієї могутньої сили.

Саме тепер широко провадяться ці розвідки. Десятки експедицій шукають корисних копалинь у районі Ангарабуду. Маємо перші звістки про успіхи розвідників. Професор Коровін сповіщає про залізно - рудний район, академік Ферман не так давно писав про величезну кількість трапів, використавши які, він обіцяє змінити всі дерев'яні шпали залізниць — скляними залити площі і вулиці наших міст, замість асфальту особливим шклом.

Загалом кажучи, йде мова не про самий Ангарабуд, а про величезний Ангарський комбінат. Цей комбінат мусить стати третьою базою нашого Союзу після України та Урал - Кузбасу. Але, безперечно, ця база оставить позаду обидві перші.

Створення цієї бази поставить виробничу міць Радянського Союзу не тільки на рівень буржуазних Європи та Америки, але й на недосяжну для них височину. З утворенням цієї бази побудова соціалізму в нашій країні буде цілком вивершена.

А поки, дикі і стримкі води Анґари вириваються з-під Іркутського понтону тисячами водокрутів і мчать в обійми вітязя Єнісі, вириваючись з рук вітязя Іркуте.

З боку міста над рікою з'явився гідроплан. Алюмінієвий Кондор зробивши кілька кругів, припинюється і кидається на стрімнину самої середини річки.

Це теж один з постійних розвідників цього краю. Пасажирський літак, щойно прибув із столиці таежної Якутії, пролетівши п'ять з половиною тисяч кілометрів.

Це теж один з показників тутешніх масштабів. Гідроавіаційна лінія Іркутськ - Якутськ найдовша і найважча у світі. Навряд чи є ще де у світі такі лінії крізь невідомі, досліджені простори, де зимою доводиться літати за шостидесятиградусних морозів.

Авіатори Іркутсько - Якутської лінії дуже регулярно роблять польоти, поступово скорочуючи час перельотів.

III

Неприємний дощ густо косив дрібними краплями на заболочені вулиці, нагадуючи, що осінь вступила в свої права. На вулицях стояли великі баюри води, а під кінськими копитами чавкало і бризкало рідке болото. Сірою мрякою вкривав дощ розкидані, по горбах будинки і маленькі будки вздовж залізничного шляху. За такої погоди не хотілось би з дому нікуди вилазити. Сидіть би у теплій кімнаті, мішати ложечкою у склянці з чаєм і читати або розмовляти на господарчі теми. А на дворі холодний вітер так і кидає водянним пілом у обличчя.

Такий настрій у завідувача копальні № 7, інженера Венчовського, що саме зараз застєбує плащ на всі гудзики і підходить до свого однокінного шарабану. Кучер підбирає на руку віжки і запитливо повертає обличчя до Венчовського.

— До рудоуправління! — Каже інженер і сідає на задне сидіння на шарабану. Кінь рушає вперед, сильною ногою мішаючи болото. З колес зриваються шматки болота і летять од шарабану по боках.

Венчовський дивиться на горби Черемхово і згадує останні неприємності: газетна бригада, відсутність робітників, катастрофічне невиконання плану.

Газетна бригада задавала неприємні запитання і пішла очевидно з неприємними для нього висновками. Він не міг їм сказати, скільки робітників самозакріпилось на копальні до кінця п'ятирічки. Було незручно розповідати про історію з вербованими.

Уповноважений копальні завербував сто чоловіка нових робітників, але на сьогодні з них залишилось лише десять. Решта копальню покинули.

А робітників треба і треба. За нормою на копальні мусять працювати 1500 людей, а працює лише 835. Це одна з основних причин, чому найбільша копальня басейну, замість 1600 тонн щодоби, видає «на гора» 600 — 800 тонн.

Хоч взагалі по всьому рудоуправлінню негаразд із видобутком. Сім копалень басейну мусять давати шість з половиною тисяч тонн вугілля щодоби, а дають лише половину.

«Знеосібка, зрівнялівка, відсутність робітників, — але це загально відомі причини», — думає Венчовський.

Він молодий інженер. Ндавно скінчив академію. Бувши студентом, працював тут на практиці. Тоді з'явилась у нього думка зорганізувати тут видобуток за системою лав. Склав проєкта. Потім приїхав сюди на роботу. Працював помічником головного інженера рудоуправління. Вимагав запровадження системи лав у копальнях. Для Черемхово це була новина. Тут знали лише забой та камеру. Консерватори давали жорстокий опір цим ідеям. Але новатори, головне — молодь, разом з Венчовським відстоювали нові методи.

Скінчилась ця боротьба приїздом з Іркутська авторитетної комісії, яка стала на боці новаторів і вчинила значну перетасовку серед місцевого керівництва.

З перемогою лавної ідеї, Венчовського поставлено завідателем копальні № 7. Поки це найбільша копальня Черемховського басейну. Незабаром вона такою

не буде, бо недалеко од неї будуються нові велетні: копальня № 9, що даватиме що півтори хвилини вагон вугілля, копальня ім. XVI партз'їзду даватиме протягом року три з половиною мільйони тонн, тобто стільки, скільки тепер дає ввесь Черембас.

Копальню Венчківського зараз реконструюється і безперечно це значно знижує видобуток.

Заново перестеляється рейки у копальні, відгороджується людські ходи, підтовляється низка лав.

Чудні копальні в Черембасі. Приїде сюди людина з Донбасу і дивиться навколо, шукаючи копалень. Але ніде не бачить жодного копра, що стирчить над кожною донбасівською копальнею. Лише естокади, заховані поміж ровами, виказують місце самої копальні.

От копальня № 6. Замість того, щоб спускатись кліттю підйомної машинина триста чи чотириста метрів, як до того звик донбасівець, тут робить кроків вісімдесят по невеликому нахилу, що веде до центру якоїсь ями і попадаєш у штрек.

Од довгої звички, хиляться спинка і голова, але стеля так висока, що рукою не дістанеш. Стойки по сторонах штреку вражають своїми розмірами. Це не донбасівські стойки, а телеграфні стовпи. Височина штреку чотири метри. Стіни штреку це чориметрові шари вугілля. Але ось, пройшовши цим дивним штреком, донбасівці показують лаву і він од здивування розводить руками. Пригадавши п'ятидесятисантиметрові шари вугілля у себе в Донбасі⁴⁾ і тамтешні стометрові лави донбасівець, що раз оглянувши тутешню лаву, відчуває величезну заздрість. Коли в Донбасі людина повзає у лаві на колінах та животом чиркаючи спиною об стелю, а працює біля конвеєру чи підбиває стойки лежачи на боку, то тут в лаву забіждає коногон разом із конем і вагонетками. Коли він стає у весь зріст на вагонтку, то голова все таки ще не достає стелі. Вагонетки вантажать прямо в лаві, — тут немає донбасівських лавних конвеєрів з якими стільки мороки, — і коногон рушає із своїм нотаєм через лаву, щоб навколишнім штреком виїхати до естокади.

Покищо копальня поділяється на дві частини: одну, — де закінчено, або закінчуються реконструктивні роботи, і другу — де ці роботи лише починаються. В першій суха підлога, нові шпали під рейками і електричне освітлення штреків. Тут лави. У другій частині по штреках під ногами болото, темно, і лав ще немає. Тут камери.

В копальнях Черембасу нічого не знають про шкідливі гази, яких доводиться боятись у більшості донбасівських копалень. Шахтарі вільно палять цигарки у лавках. Правда, паління цигарок видобутку не збільшує.

Такі властивості цих копалень, що їх із захопленням сприймають донбасівці. Але зазнайомлюючись з роботою на копальні, неприємно вражатимуть його відсталі тенденції в системі видобутку вугілля. Окремі місцеві робітники вже давно на це звертають увагу. Десятник Новопаший, — що працює тут з вісімнадцятого року, правда, з дворічною перервою, коли був у Кузбасі, — не раз звертав на це увагу В.нчківського.

Тут залишають без жодної уваги шари вугілля товщиною в один метр. Але це ще нічого. В майбутньому їх все таки можна буде використати. Гірше з основним шаром, який розробляють зараз. Товщина цього шару вісім метрів. Але це не суцільний вугіль в геологічному розумінні. Цей шар поділено на менші шари, в метр і три чверті метра, повздовжними прошарками породи завтовшки у кілька сантиметрів. На цю породу уваги не звертають. І разом з вугіллям подають «на-гора» і там браковані одбирають породу руками, бо сортувальні тут нема.

Цей восьмиметровий шар розробляють не весь, а лише верхніх чотири метри. Під ногами залишається чотири метри вугілля. Простір, відквіла вугілля вибрано, або штучно завалюють або забутовують, тобто засипають пустою породою.

Кожен, хто бував на копальнях, знає як багато залежить робота останніх од якості стелі. В тих копальнях, де стеля міцна і не валиться од кожного вдару, працювати безпечно і витрат менше. Там, де стеля крихка, нестійка, де доводиться кожну хвилину побоюватись завалу, — там витрачається чимало коштів на посилене кріплення.

⁴⁾ Де, буває, розробляють і 45 сантиметрів шари.

Отже, постає питання: коли доведеться вибирати спідніх чотири метри вугілля, яка тоді стеля буде? Тоді ж стеля буде та сама порода, що нині тепер забувають порожні місця після вугілля. Це буде дуже непевна стеля.

Чи не краще було б вибирати спочатку спідніх чотири метри?

Од цього запитання тут одмахаються.

— Вугілля у нас вистачить. Геологи обраховують наші поклади в 125 мільярд тонн. Це два Донбаси. До того ж, завдячуючи нашій системі, у нас найближче вугілля на весь Союз. Спідні чотири метри нашим правнукам доведеться вибирати.

Таке можна почути в копальнях Черембасу.

На думку приходить порівняння з золото-промисловістю. На закиданих розвідках, що вже вважались виробничими, знов ставлять великі золотопромисловіщини і починають наново промивати пісок чи породу, що вже вважались пустими.

Черембас своїми вугільними багатствами стоїть на другому місці після Кузбасу. Досліджено Черембас гірше ніж Кузбас. Тепер в басейні Ангари та верхньої й середньої течії Єнісею працює кілька геолого-розвідочних партій. Професор Коробов керує роботою цих партій. У вересні цього року він сповістив про нові вугільні багатства. Так, в районі міста Зіма, це сто кілометрів по залізниці на північний захід од Черемхово, — знайдено два місцезародження вугілля. Глінкінське та Куликинське. Тут знайдено кілька вугільних шарів товщиною від 1 до 6 метрів. Вугілля не знайдено біля річки Ока, що впадає в Ангару. В Тайметському районі, біля річки Бірюси, що теж впадає в Ангару, знайдено Калбисовське та Ключевське місцезародження вугілля. Перше з них має десять шарів. Вугілля тут гірше ніж донбасівське. Тутшнє вугілля переважно або блискуче черемховське, або сапропеліти, тобто, буре вугілля.

Часами буває не погано нашим дослідникам поритись в архівах. Так і зробив Коробов. В геологічних архівах він знайшов неопубліковані матеріали про великий боровугільний басейн по річках Єнісею та Чулими між містами Ачинськ, Тулуні, Красноярськ на Єнісею та Єнісейськ теж по Єнісею, трохи нижче гірляри. Довжина цього боровугільного басейну приблизно кілометрів триста, ширина невідома. Тут багато шарів бурого вугілля товщиною до 10 і 12 метрів. Така кількість паливних баз не може не прискорити індустріялізації цього краю.

Вважаючи на багаті запаси чорного та білого вугілля, можна сказати, що який Сибір стане основною базою тих виробництв, що потребують багато палива для електричної енергії. Наявність коксового вугілля в Черембасі не менша, як в 10 мільярдів тонн та наявність залізних руд по краю поверх мільярда тонн дозволяє зараз проєктувати будівництво трьох великих металургійних заводів. В майбутньому коли тут буде закінчено будівництво хоча б кількох перших гідростанцій, тоді розгорнеться виробництво феросплавів, бо край має найбільші на СРСР запаси вольфраму та молібдену.

Східно-Сибірський край багатий на кольорові метали. Тут є срібло, оливо, мідь. Лише в досліджених місцевостях геологи обраховували запаси цинку в 340 тисяч тонн, оливо в 340 тисяч тонн і міді 80 тисяч тонн. Але більшість відомих запасів цинку не досліджено.

Цікаві перспективи щодо видобутку алюмінію. Біля майбутньої Бархатівської централі є алуніти. В краю є каолінові глини, що з них можна добувати алюміній. Найбільше ж алюмінію зможуть дати сланці та сапропеліти Черемховського вугільного басейну. Справа перегонки сапропелітів та сланців на рідинне паливо в Єнісейському Союзі вже цілком реальна. Коли цю справу буде налагоджено в Черембасі в тих масштабах, як це передбачається, то на перегонних заводах щороку вийде півтора мільйони тонн вугільного попелу. З цієї кількості цього попелу можна буде добувати 200 тисяч тонн алюмінію. Нагадаємо, що Ленінградський алюмінієвий завод добуватиме на рік 10 тисяч тонн, а Дніпродзержинський — на рік.

Такі перспективи цього краю. Часами не віриться, що це так. З'являється питання: «Чи не закрутілась голова?» Але з кожним днем до Иркутську в крайплани приходять повідомлення про нові знахідки і відкриття.

До речі, часами його звуть Иркутськом, а часами Ангарабасом. Остання назва була б найкраща, але її вживають рідко.

В серпні розвідники п'ятирічки в районі Ангаро - Ілімському, Сосновому Байці та на горі Балбагар знайшли залізну руду подібну до Криворізької. Орієнтовачне число запасів по всім трьом районам досягає 300 мільйонів тонн. Заліза в руді Ангаро - Ілімського району 50 — 65%, а Балбагарі та Сосновому Байці — 35 — 40 процентів.

Для металургійних заводів Ангаробуду, що вироблятимуть на рік 3 — 4 мільйони тонн заліза, цих запасів вистачить не менше, як на 30 років.

На початку вересня привіз професор Коровін відомість про вугілля. За кілька днів перед тим приїхав проф. Смірнов з наукової екскурсії в районі Красноярську і розповів, що магнетологічна партія обслідувала там залізнорудне місцезародження з 50 мільйонами тонн високоякісної руди. Тими ж днями розвідочні партії з Байкалу та Верхньої Ангари прислали звістки про розсипи золота та нові місцезародження слюди.

Залізниця щодня забирає відділя пудами проби різного каміння, піску та ґрунтів до Московських і головне Ленінградських лабораторій. І відтіля теж шлють такі повідомлення, од яких місцеві пляновики та економісти все бадьоріш поглядають на брудні вулиці і височезні дерев'яні огорожі колишнього купецького Іркутську.

Перешкод цьому будівництву є величезна кількість. Поборювати ці перешкоди треба щодня, щохвилини.

Найрізноманітніші перешкоди.

Про одну з цих перешкод думав інженер Венчковський, ідучи розкислюю од дощу вулицю до рудоуправління.

Він думав про... блошицю.

Сьогодні, зайшовши до приміщення вербованих робітників, що розбігались нечованим темпом, і піднявши над одним ліжком матрац, він побачив таке, од чого обличчя його побіліло.

На дошках під матрацом було стільки блошиць, що погорнувши краєм долоні їх легко можна зняти відті цілу жменьку.

— «Блошиця — подумав Венчковський — виступає проти соціалістичного будівництва, проти Ангаробуду, як колись воша, що була наймогутнішою контрреволюційною кошкою».

За роки революції Черемхово стало містом. За останні два роки, — коли промисловість і транспорт стали вимагати черемховського вугілля в безмежній кількості, — тут з'явилися сотні нових будинків і бараків. Все це будується з дерева. Блошиця особливо любить дерев'яні будинки, хоч не цурається і залізо - бетонних.

Блошиці розплодились тут в безмежній, зловіщій для виробництва кількості. — «Треба дати бій блошиці, щоб люди не втікали». — Так думає інженер Венчковський. — А тоді буде легше розв'язувати і такі важкі проблеми, як лавна система видобутку і організація транспорту в копальні».

Виконання великих плянів залежить од тисяч і мільйонів дрібниць, що їх розв'язують тисячі і мільйони людей.

Товарний потяг ішов не поспішаючи. Між Байкалом та Подорвихою під одним з вагонів загорілась бучка і потяг стояв півгодини, поки кондуктори засипали вогонь піском, заливали розтопленим стеарином свічок і бідкались, що на такий випадок немає старої калаші. На Подорвісі довелося чекати поки перегнав пасажирський потяг.

Коли під'їздили до Міхальово, то пасажири прикінцевої теплушки, — посажені туди начальником станції Байкал, за відсутністю місць в пасажирських потягах, — вже значно стомилися і тепер, звисивши ноги з одчинених дверей вагону, сиділи доки дивились на швидку металеву течію ріки, на лісисті горби за рікою, грілись на освітлюючому сонці і тихо розмовляли про різні справи. Старий робітник з бурятським, широким жовтуватим обличчям, розповів кілька випадків з часів партизанщини та про геройські вчинки дідуся Карандашвілі¹⁾ заснувши на брудній підлозі вагону, підклавши руку під голову. Його сусіда моторист, з національності поляк, що повернувся з Байкалу, куди возив з Красноярську моторового човна, розповідав про свої подорожі Єнісеєм.

¹⁾ Відомий керівник червоних партізан у Східному Сибіру.

Третій рік він працює мотористом в Єнісейській річній флотії. Довелось платити униз по річці до самого гирла, де Єнісей виливається у вічно — закрижаніле Карське море. Але зараз він розповідає про найцікавішу свою подорож. Минулого року він з кількома товаришами провадив великого моторного човна з Єнісею в Обь.

— Наш катер був на п'ятнадцять кінських сил, — каже він, — мандрували ми тим занежитим каналом два місяці і гадаю, після нас ніхто вже тим шляхом не пройде.

Колись, дві великих сибірських ріки Обь та Єнісей були поєднані каналом. До Єнісею тече якась невеличка річка, що недалеко од неї Кеть приток Обі. Ці річки були з'єднані порівнюючи невеликою канавою і купецькі баржі з вантажами пішли з одної ріки до другої.

Залізниця, прокладена через Сибір, підірвала економічне значення маленького каналу, що був далеко на півночі од залюднення місцевостей. За часів громадянської війни про канал забули зовсім.

Минулого року управа річної флотії на Єнісеї вирішила перевірити, в якому стані канал та спробувати через той канал провести катера, що його мали передати до обської флотії. Поляк — моторист розповідає, (говорить він не дуже доброякісною руською мовою), як довелось плисти між безлюдними берегами обміленої річки.

Днями застрягнувши на міліни, стягали катер на мотузах. Ночами їх заїдала мошка і комарі. Подорож надмірно затягувалась. На річці та каналі зустріли кілька гребель. Перетягнути човна по сухому не могли і довелось валити греблі, рубаючи дерев'яні стовпи та розкидаючи землю. Канал було занедбане. Ніхто ним не користувався, ніхто не дбав за цей шлях. Його позаносило намулом, позаростали кущами пристані, понищено греблі.

Розвиток пароплавання на Єнісеї та Обі, поширення лісового господарства на півночі цих рік безперечно викличе потребу відбудови цього каналу.

Але поки нема кому взятись за цю справу. Треба завезти туди робітників, а люди — це найдефіцитніший матеріал на півночі.

По Єнісею та його притокам Ангари, Середній Тунгусці, Нижній Тунгусці величезні лісові простори. Східньо-Сибірський край має 140 мільйонів га лісу, що його можна використати для промисловости. Тепер є змога використовувати ліси цієї кількості лише на 16 мільйонів га. Коли б всю площу лісів краю використовувалось як слід в промисловому розумінні, то треба було б щороку вирубувати не менше як 140 мільйонів кубометрів дерева. Тепер вирубують ледве 15 — 16 мільйонів, тобто коло 10% природного приросту лісу.

Протягом Другої п'ятирічки лісозаготовки передбачається збільшити на п'ятсот процентів. Це вимагатиме величезної кількості робочих рук, хоча б як було механізовано лісозаготівлі.

Народній комісаріат шляхів приходить на допомогу лісовій промисловості. До якого часу ця промисловість територіально була обмежена лише районами сплавних річок. Щоб просунутись далі, вглиб тайги, треба будувати залізницю. Протягом другої п'ятирічки тут буде збудовано різних залізничних шляхів 8300 кілометр. Цього року мусить бути закінчена побудова залізниці од Томська до Єнісейська. Ця залізниця пройде затайженою місцевістю, підійде до гирла Ангари і стане одним з трьох основних лісопромислових районів Сибіру. Тут буде побудовано 7 великих лісозаводів. З них п'ять — біля Єнісейська, і два на річці Чулима. Другий лісопромисловий район буде на Єнісеї, де в порту Ігарка будується величезний лісокомбінат на 20 рам, до працюватиме виключно на експорт. Сюди щороку, наприкінці літа, приходить караван морських пароплавів, що зветься Карською експедицією. Переважно це узкоземні пароплави, зафрахтовані нашими торговельними організаціями. Їх продають наші критолами через Карські ворота або Югорський чи Матюкин шар, — так зветься притоки між Баранцевим і Карським морями, — та криги полярного моря. З портах Ігарка, Діксон і Дудінка вони вантажать Сибірський ліс для закордонних ринків.

Третій лісопромисловий район буде Ангаро-Байкальський. Цей район матиме заводи, яцичні, клепочні та мебльові заводи, фабрики лиж, сірникових паличок та дощечок для олівців. Це все матеріали, що їх у величезній кількості вимагає країна.

В цьому ж районі мусить вирости могутня лісо-хемічна промисловість. Щоб надати собі значення цієї промисловости, можна привести кілька прикладів. У 1921

році у Москві відбувалась Всеросійська лісова конференція. На цій конференції демонстрували таблицьку, в якій зазначалось, скільки коштуватимуть 10 кубометрів дерева перероблених на:

1) Дрова	15 — 18 крб.
2) Дошки	50 — 75 »
3) Дрив'яна маса	140 — 160 »
4) Ц люльоза	150 — 225 »
5) Фанера	170 — 230 »
6) Папір	350 — 440 »
7) Нитки і мануфактура	300 — 500 »
8) Віскоза	7500 »
9) Віскозний шовк	15000 »

Від п'ятнадцяти карбованців до 15 тисяч можуть коштувати десять кубічних метрів дерева, і ціну підіймає не що інше, як хемічна переробка.

Майже всі знають так званий гуммі - арабік. Гуммі аравійський, — така справжня його назва, — ввозиться до нас із - закордону. Привозимо його на рік тисяч п'ять тонн. Він вживається, як канторський клей та потрібний для сірникової і текстильної промисловості.

Тепер східньо - сибірський «гуммі - листяний» мусить замінити гуммі - арабік. Всі знають каніфоль, але далеко не всі уявляють собі розмірів цієї галузі лісопромисловості. Двадцять років тому Сполучені Штати північної Америки виробляли дванадцять з половиною мільйонів пудів каніфолі, а Росія тоді виробила шістьдесят тисяч пудів і ввезла із закордону один мільйон вісімсот тисяч пудів, — тобто тридцять раз більше ніж сама робила. П'ять років тому це співвідношення було трохи змінене. 1925 року ми ввезли вісімсот п'ятьдесят тисяч пудів каніфолі і самі зробили двісті тисяч.

Один Східньо - Сибірський край, лісова площа якого займає територію рівню України, може вільно виробляти стільки саме, як Сполучені Штати.

Тут буде широко розгорнута паперова промисловість, за наявності лісу та великих гідроелектроцентралів. Папір ангарських фабрик буде найдешевшим на всьому Союзі.

Крім того лісохемічна промисловість буде виробляти формалін, скипідар, дерев'яний спирт, ацетон, піхтове масло, дубільні екстракти. Багато чого можна виробляти з дерева.

Про це моторист з Красноярську в подробицях не знає, але він бачить, як росте і розвивається цей край. Він відчуває, що це країна величезного майбутнього. Він говорить своїм співбесідникам, що Сибіру покидати не хоче, а коли його питають про Польщу, кидає сміючись:

— Хай дзябли її візьмуть.

Всесвітньо-знаменитий норвежець Фрітіоф Нансен за рік до імперіялістичної війни взяв участь в плаванні пароплаву «Корект» в гирло Єнісею. Віділя він поплив увірху по річці до Красноярську, а там проїхав залізницею до Владивостоку. Той рейс «Коректу» поклав початок теперішнім щорічним Кареським експедиціям.

Нансен після цієї подорожі написав книжку «Країна Майбутнього». В тій книжці він доводив, що Сибір мусить стати дуже багатим, високорозвиненою країною. Знаменитий мандрівник був цілком правий, що Сибір мусить стати такою країною. Але зробити це з Сибіром могла лише радянська влада.

Красноярський моторист відчуває це майбутнє в новому місті, що виростає протягом кількох років за полярним колом і дістало назву порт Ігарка. Він відчуває це в тих десятках чужоземних пароплавів, що приходять в цей порт, пробиваючись через крижане море.

Кількість цих пароплавів з року на рік збільшується. Але коли запрацює могутній Ангаро - Єнісейський енергетичний комбінат і Єнісей стане великою водною магістраллю, тоді цих пароплавів мусить прийти в Ігарку багато більше.

Величезна кількість дешевої продукції, що дасть цей комбінат, буде шукати для свого виходу дешевого водного шляху. Цей шлях лежить по Єнісею і через закриті каналі Полярне море. Карські експедиції і тепер не можуть як слід задоволити потреби

Сибіру в морському транспорті. Пароплави з моря до річки приходять лише раз на рік, бо шлях загороджують криги, а треба, щоб вони приходили сюди щодня. Ангारобуд примусить розв'язати проблему знищення криг. До річи, криголами і терміт розв'язують цю проблему, але будуть економічно доцільними лише тоді, коли вживатимуться у ширших масштабах для потреб великого морського транспорту.

В такий спосіб Ангарське будівництво прискорить здійснення мрії кількох століть — завоювання полярного моря.

Товарний потяг зупиняється на станції Міхальово. Старий партизан прокидається, виходить з вагону, журиється од сонця і плигає на рейки.

— Тут в дев'ятнадцятому році ми мали сутичку з білими, — каже він.

— Вони займали станцію. Було їх не так багато, але нас значно менше. Наскопили ми вогніща, а перед тим порізали провода на Іркутськ... і туди на Байкал теж порвали. Ми хотіли тут місток зірвати ч.р.з річку Колі. Тоді б не пустили поїздів на Схід. В станцію вскочили, почали стрілянину. Побили їх. Звичайно, не всіх... більше втекло. Зайняли станцію, а місток нам не достався. Там чехи з кулеметами закопались.

Берегли місток. Години півтори перестрілювались. Але з Іркутську їхній панцерник підійшов. Мало нас було. Довелось втікати.

Він показує на село і розповідає, як бігли партизани до річки, бо гармати з парника не пустили партизан до ліска праворуч залізничної колії. На річці було ще гірше, і коли б набой не робили «перельоту», навряд чи врятувались би партизани. Не перепливши Ангару, вони вмент зникли в лісах її лівого берега.

Як це давно було. Важко знайти сліди тих днів у Міхальово. Тепер тут готуються до будівництва одної з гідроцентралів малого Ангаробуду.

У верхів'ї Ангари передбачається побудова одної або двох гідроелектровень. Тут намічалось біля Подорвихи, другу біля Міхальово. Геологічне дослідження уренту біля Подорвихи дало несприятливі дані. Міхальовські умови значно кращі. Пер в п'яти кілометрах од Міхальово, уверх по річці, влаштувалась гідрометрична станція Ангаробуду. Там Федір Прохорович Гриценко, гідрометр і завідувач станції, цими днями плаває човном — паромом ч.р.з річку і за допомогою вертушки та лета вчає швидкість і силу течії.

До нього цими днями збирається приїхати інженер Богданов, щоб взяти останні дані гідрометричних підрахувань і зі своїми висновками надіслати їх до Москви Івану Верилівичу Олександрову, що в кабінетній тиші Держплану закінчує проєкт найбільшого у світі будівництва.

¹⁾ Сулиш а. ю піневого порошка з металевими окисами. За горіння дає температуру 3000°. Вживається у техніці. Останніми роками зроблено вдалі досвіди знищення морських та озерних криг термітом.